

FRIED. TUGLAS

KRIITIKA

II

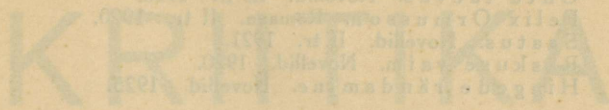
OSAÜH. NOOREESTI
KIRJAST. TARTUS

215338

FRIEDBERG TUDASZÉ ON LUND:

Liivakell I. Novellid ja kaardid. II nr. 1919.
Liivakell II. Novellid ja kaardid. II nr. 1920.
Ottu taevast Novellid. III nr. 1920.
Beliz Orjanski novellid. II nr. 1920.
Satoru Novellid. II nr. 1921.
Häskunovellid. II nr. 1921.
Häskunovellid. II nr. 1921.

Lumula sarak. Lugu. 1920.
Mallimäeõnne Novell. 1920.
Pöet ja idioot. Novell. 1921.

Kriitika I. Arvustused 1914. 1919.
Kriitika II. Arvustused 1920. 1920.
Kriitika IV. Arvustused 1921. 1921.
Aja kaja. Auhind. II nr. 1920.

KRIITIKA II

Kirjanduslik. II nr. 1921.
Marjanna. II nr. 1921.
Ade Geograafid. Lühikese Uurimuse. 1920.

Juhan I. Iiv. Monograafia. 1914.
A. H. Tammsaare. Kriitiline ülevaade. 1919.
Mati Metsanurk. Kriitiline ülevaade. 1919.
Henrik Iivane. Kriitiline ülevaade. 1920.
William Shakespeare. Kriitiline ülevaade. 1920.
Eesti uueim kirjandus. Ülevaade. 1920.

Teodor Hippasala. Kirjanduslik. II nr. 1923.

Vallim Iivane. Novellid. 1917.
Vallim Iivane. Novellid. 1919.
Alois Kivi. Sõjaväe- ja Põhjala. 1924.
Juhani Aho. Vastand. 1923.
Aino Kallias. Kirjanduslik. 1913.
Aino Kallias. Kirjanduslik. 1913.
Aino Kallias. Kirjanduslik. 1924.
Aino Kallias. Kirjanduslik. 1918.
Aino Kallias. Kirjanduslik. 1921.

SUOMEN KIRJALLISUUS

FRIEDEBERT TUGLASELT ON ILMUND:

Liivakell I. Novellid ja katked. II tr. 1919.
Liivakell II. Novellid ja laastud. II tr. 1920.
Ohtu taevast. Novellid. III tr. 1920.
Felix Ormusson. Romaan. II tr. 1920.
Saatus. Novellid. II tr. 1921.
Raskuse vaim. Novellid. 1920.
Hingede rändamine. Novellid. 1925.

Jumala saar. Legend. 1920.
Maailmalõpus. Novell. 1920.
Poeet ja idioot. Novell. 1924.

Kriitika I. Arvustuslikud tööd. 1919.
Kriitika II. Arvustuslikud tööd. 1926.
Kriitika IV. Arvustuslikud tööd. 1922.
Aja kaja. Artiklid ja kõned. II tr. 1920.
Kirjanduslik päevaraamat. 1921.
Marginaalia. Mõtted ja meeolud. 1921.
Ado Grenzsteini lahkumine. Uurimus. 1926.

Juhan Liiv. Monograafia. 1914.
A. H. Tammsaare. Kriitiline essee. 1919.
Mait Metsanurk. Kriitiline essee. 1919.
Henrik Ibsen. Kriitiline essee. 1920.
William Shakespeare. Kriitiline essee. 1920.
Eesti uue ilukirjandus. Ülevaade. 1920.

Teekond Hispaania. Reisikirjeldus. II tr. 1923.

Valitud leheküljed I. Novellitõlked. 1912.
Valitud leheküljed II. Novellitõlked. 1919.
Aleksis Kivi: Seitse venda. Romaan. 1924.
Juhani Aho: Vaikne meri. Laastud. 1923.
Aino Kallas: Lahkuvate laevade linn. 1913.
Aino Kallas: Võõras veri. Novellid. 1922.
Aino Kallas: Barbara von Tisenhusen. 1924.
Aino Kallas: Tähelend. Koidula elulugu. 1918.
Aino Kallas: Noor-Eesti. Esseed. 1921.

A-2825_{VI}

FRIEDEBERT TUGLAS

KRIITIKA

II

Mühe ja rõõm	1
Mühe ja rõõm	2
Mühe ja rõõm	3
Mühe ja rõõm	4
Mühe ja rõõm	5
Mühe ja rõõm	6
Mühe ja rõõm	7
Mühe ja rõõm	8

II

Ado Waino	103
Karl Eduard	104
Anna Hara	105
August Kõrge	106
Eduard Waino	107
Ernst Kõrge	108

OSAÜHISUS „NOOR-EESTI KIRJASTUS“ TARTUS
1926

KRIITIKA

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

215338

K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus.

SISU

I

Mälestusi Juhan Liivist	Lk. 9
Mälestusi Ado Grenzsteinist	25
Mälestusi Erik Obermannist	35
Mälestusi Konrad Mägist	50
Jaan Oks	70
Oskar Rootsman	84

II

Ado Reinwald	103
Karl Eduard Sööt	115
Anna Haava	124
August Kitzberg	141
Eduard Wilde	155
Ernst Peterson.	182

MÄLESTUSI JUHAN LIIVIST.

1

Kurbus, valu ja ahastus on kaunis, kui ta on meist kaugel. Kui ta on kaotand kõik selle, mis oli temas isiklikku, era-inimlikku. Kui ta on muutund kurbmänguks, maastikuks või sümfooniaks. Kui ta on muutund selleks, mida nimetame kunsttööks.

Nõnda unustame kumardades kunsti ja austades legende selle, mis on tõelist nende taga: sureliku ja kannatava inimese.

Meie huvi viimase vastu hakkab alles seda mööda tõusma, mida kaugemale taganeb meist tema maine, tõeline olemasolu, mida ebareaalsemaks, mida viirastuslikumaks ta saab, ja alles siis lepime temaga täiesti, kui ta aja ääretuses on muutund kõigi oma muredega isegi legendiks, saand kunsttööks omakord.

Siis saab ta jälle unistuste esemeks. Ta mälestus saab selleks sädemeks, millest löövad lõkkele suured inspiratsiooni leegid. Ta kivineb traagilises seisakus, kaugena ja kättesaamatuna. Tema tõeline isik ununeb, nagu on ununenud Buddha või Kristuse isik. Ta on lõppeks täiesti ettekujutatet olevus.

Kui raske on aga kirjeldada selle inimese elamus, kes viibib alles meie seltsis; kujutada neid kannatusi, mis vaatavad veel elavaist silmist meie

päale! Kui palju kergem oleks siingi luua enesele ettekujutet inimene ettekujutet kannatustega! Kui palju „suursugusem“ oleks jutustada olematu inimese elulugu, mis oleks kohasemaks tagaseinaks kunsttöile kui ükski maine olevus ta päevamuredega!

Ja nii teevadki paljud. Histooria õpiraamatud ja kirjanduse ajalood on täis kirjutusi neist ettekujutet isikuist. On uurijaid, kes pole taband kogu eluajal ühtki tõelist inimest.

Ja mis ongi tõeline inimene! Väike ja mannetu, võrreldes tüüpidega, mis on loond liialdav mõttekujutus ja mis on vabad kõigist hingeelulisist vanakumisist ning kõigest eluloolisest juhuslikkusest.

Ei kõlba tõeline inimene suureks eeskujuks, nagu ei kõlba kehastet idee suureks aatetunglaks. Meile on tarvis kõrget ja kauget! Meile on tarvis seda, mida olemaski pole!

Juhan Liiv on ühes Noor-Eestile pühendat kauris luuletuses tahtnud otsekui piiri tõmmata enese tõelise isiku ja selle vahele, mida võiksim kujutleda.

„Mind ärge austage,“ ütleb ta noorsoole. Minu elu pole õnnestund. Austage teisi, kes on paremini õnnestund. Austage mehi, kes kasvand valguses, kes teaduses krooni saand, kes töö on selguses. Austage ideaalsemaid. — Kuid siis avaldab ta suure ning sügava tõe:

Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge,
kõik voorused mõelge kokku, —
ei mind mitte tõeste!

Kuid ometi, see ennastalgav üleshüüd, need salmid, täis auväärt paatost, mis on määrat noorsoole, keda tahetakse juhatada kõrgemate eeskujude poole, kui seda võib olla ükski tõeline, — need ei või olla juhtnööriks uurijale, kelle ainus eesmärk on: näha inimeses kõigepäält inimest.

Lugesin hiljuti Dr. V. Tarkiaise kuue ja poole saja leheküljelist uurimust Aleksis Kivi elust ja töödest. See on tosina-aastase vaevarikka ja hoolika uurimuse lugupidamist äratav tulemus. Tähelepanndava hoolega on kogut kõige väiksemadki Kivi eluloosse puutuvad riismed. Pedantismi ulatuva visadusega on eritlet nii elus kui kirjanduses need allikad, kust Kivi on ammutand oma tööde ained.

See on põhjanev töö, milles arvatavasti lõpuni on tarvitet kõik allikad ja millele tuleviku uurimus võib pakkuda vahest ainult kõrvalise tähtsuga täiendusi.

Ja ometi, hoolimata kõigest, Kivi isiku mõistmiseks saame Tarkiaise kapitaalsest tööst õieti vähe aineid. Näeme Kivi ajajärku ja ümbrust, sugulasi ning tuttavaid, kuid ei näe Kivi ennast. Süüvime Tarkiaise juhatusel Kivi kunsthinge põhjani, kuid Kivi enese hing, Kivi enese olemasolu jääb nii enne kui pärast suureks saladuseks. Veel enam: ta on pärast Tarkiaise raamatu lugemist veel suurem probleem kui enne seda.

Ja seda igatahes mitte uurija süü pärast. Ta on teind kõik, mis seisis tema võimuses. Kuid tema võimuses ei seisnud sääl eluloolisi allikaid leida, kus neid mitte ei ole.

Kivi elas ja suri varjus. Ta polnud keskpunkt, mille ümber oleks keerlend elu ja millesse oleks langend tuhande küünla valgus. Võiks öelda: ta elas ja kannatas pirru valgel. Ainult õnnelik juhuse, et teda nagu viimast vallavaest maha ei maet! Ja pärast surma vaju ta unustuse hõlma, kust mõne üksiku austaja hool teda nii pea ei suutnud äratada. Kurb tõde: Soome rahval pole

järele jäänd tema suurimast kirjanikust isegi ühtki usaldusväärt näopilti!

Aleksis Kivi pääle mõeldes tuleb nii tihti meele Juhan Liiv. Hoolimata suurist erivusist on neis ometi nii palju ühist. Ajajärk oli teine, Kivi kirjanduslik haridus ja võime oli suurem kui Liivil. Kuid palju ühist on nende isiklikus elus: vaesusest vaevat noorus, töötamine kitsais oludes ja lõppeks nõdrameelsuse hämarus.

Liivi surmast on kaks aastat kulund. Ainult kaks aastat, — ja juba tundub Liiv meist olevat kaugel, nii kaugel, et näib peaaegu legendina. Kõrge sein sündmusi ja elamusi eraldab meid temast. Ja mida enam aeg ruttab, seda kõrgemaks ning paksemaks kasvab see sein. Liiv jääb võõraks, mitte üksi neile, kes teda ei tunnud, vaid ka neile, kes temaga isiklikult kokku puutusid.

Hoolimata sellest, et Liiv oli meie kaasaeglane, on meie siinamaalsed teated ta elu kohta õieti katkelised ja pääliskaudsed. Oli lootusetu katse ka nende ridade kirjutajal pakkuda oma monograafias miskisugust vähegi rahuldavat Liivi elulugu. Võib olla, toob see tuleviku uurija, kes Tarkiaise kombel Liivi elu ja teoseid eritleb ta kirjavahetuse, kaasaeglaste mälestuste ja tolleaegse ajakirjanduse uurimise põhjal palju selgust Liivi ümbritsevate olude ja väliselu sündmuste kohta, kuid Liivi isik jääb talle paratamatult kaugeks ja võõraks.

Meil puudub sellele lähenemiseks üldse võimalus. Meie „normaalsus“ on suureks takistuseks Liivi „anormaalsuse“ mõistmisel. Meie ei suuda kuidagi end paigutada selle tingimustesse, harjuda selle loogikaga, mõista seda lähedalt. See jääb meile ikka enam-vähem dekoratiivseks nähtuseks, ebahingeeluliseks ja ebatõeliseks.

Veel enam: me jõuame kergesti luuleliste võrdluste ja liialduste maale, me näeme sümboole ning loome legende. Oh, Liiv pakub selleks nii palju häid võimalusi! Tahtmatagi tarvitame oma kasuks ta unistusi Poola kuninga kroonist. Või tuletame meeles, kuid ta „Estoonia“ telingute ees enese riidest lahti võtnud ja põlvili langedes isamaale oma ainust vara, oma riideid on pakkund. Mitte teissugused polnud need tõsiasjad, millest said alguse Assisi Franciscuse nimega seot ilusad legendid.

Otsekui kõike seda aimates on Liiv palju kordi katseid teind kirjeldada oma elulugu, kõigepäält haiguse ajajärku, — „olgu kohtutele ehk erainimestele“. On raske kujutleda õudsemaid kirjutusi kui need Liivi elulood. Otse haiglane uudishimu peab neid lugedes meid kogu aeg enese paelus. Tõelikkus ja fantastika, imeväärset meelespeetud üksikasjad, aga säälsamas olulised eksitused ja valemõistmised. Kui see ei näiks küüniline, hinnata sääraseid töid kirjanduslikust seisukohast, siis nimetaksin mõnd neist Liivi paremaiks jutustusiks.

Mis meid kõige enam paneb imestama, see on see „piiriäärsuse“ tundmus, mis valitseb Liivi otsustes ta enese üle: ta tunneb tihti, et on närvihaige, ta tahab koguni ajalehele saadet kirjas avalikult küsida: „mis hinna eest võiks hullumeel-susest lahti saada, mis maksu eest enese hing enesele tagasi osta?“ Kuid säälsamas püüab ta jälle kangekaelselt selle vastu vaielda, et ta on vaimuhaige.

See ja palju muud Liivi traagilises saatuses, kõigepäält ta haiguse ja iseäranis selle põhjuse eritus, käib spetsialistide, arstide otsustamispiirkonda. Ja tõeliselt ongi Dr. J. Luiga kirjutus Liivi üle („Päevaleht“ 1914, nr. 44, 75 ja 91)

siinamaale ainus asjalik, ettevaatlik ja detailselt eritlev töö. Luiga on meile Liivi inimesena palju enam lähendand, kui kõik kaastundlikud ja häätahtlikud mõtteavaldused kirjaniku surma puhul.

Meie teised, kel pole eeldusi sarnase eritleva töö jaoks, peame leppima üksi väliste üksikasjade meeletuletusega. Sest seisukohast on väärtuslikud mitmed ajalehtede in memoriam-kirjutused. Ja nendele tahaksid olla vähenõudlikuks lisanduseks ka järgnevad read.

3

Lapsepõlves maal elades oli mul õnnelik võimalus ometi juba väga varakult tutvuneda eesti kirjanduse paremate toodetega. Kodus armasteti kirjandust. Isegi säält püüti kirjandust leida, kus seda harilikult mitte ei nähta. Nii loeti väga palju Vana Testamenti, ja just kirjanduslikust seisukohast vaadates. Ma ei mäleta, et meil oleks tellit miskisugust ajalehte, kuid selle asemel oli rohkesti raamatuid ja paar aastakäiku „Meelejahutajat“, selle paremast ajajärgust. Tundsin osalt „Meelejahutaja“, osalt raamatute järele juba väga varakult Kunderit, Pärni, Suve Jaani, Reinwaldi, G. E. Luigat j. t.

Väga palju loeti ka Wilde naljajutte. Wilde on mu mälestustesse põimund nagu lapsepõlve maastikud ja lähemad inimesed. Ta oli otsekui miski müüdiline olevus, keda keegi isiklikult polnud näind, kuid kes aastate jooksul meie perekonnas kaasa elas, kelle viise tunti ja kelle vaimu ilmas oldi kodus. Natuke tuletas teda meele veel Peterson oma „Ei iialgi'ga“.

Selle vastu polnud mulle Kreutzwaldi, Jannseni ja Koidulat kaua aega olemas. Niisama hämar on tutvuse algus Juhan Liiviga. Usun, et tema

töid esimene kord lugesin alles linnas. Oli see „Vari“ või „Nõia tütar“, mis esimesena mu kätte juhtus, ei mäleta. Kuna Wilde ja Petersoni naturalistlikud jutustused olid midagi elavat ja äratasid järeloomustele, siis tundus Liivi proosa juba algusest peale olevat midagi kirjanduslikku ning eluvõrrast. Erandiks olid mõned üksikud leheküljed „Kümnes loos“. Ta luuletustest polnud mul kaua aega vähemutki aimu.

Mäletan imeselt seda silmapilku, mil esimene kord kuulsin midagi Liivi isikust. Ühel päeval seisis „Postimehes“ väike märkus Liivi kurvast käekäigust. Ta olla kaua aega kirjandusest kadund olnud, teda olla koguni surnuks peetud, kuid nüüd olla ta leitud maal sugulaste juures kõige raskemas seisukorras. Et ühe kirjniku saatus võib niisugune olla, see oli mulle uudis. Mul olid selle kutse kohta hoopis teissugused, kahtlemata palju romantilisemad arvamised.

Paar aastat hiljem kirjastas „Uus Aeg“ Liivi kirjatööde kogu. Kui puuduline see väljaanne ka oli, kuid ta võimaldas ometi lähemat tutvust Liivi toodanguga.

Neilt samult ajult on pärit ka mu isiklik tutvus Liiviga.

Pärast seda, kui Dr. J. Luiga Liivi üle avalikult oli juttu teind ja ta töid siin-sääl oli avaldet, ilmus ka ta ise jälle nähtavale. Tema ainealine seisukord oli muidugi abitu ja kõigepäält äratas just see küsimus tähelepanu. Milline osa oli Noor-Eestil sel puhul ja misuke oli Liivi tähtsus omakord Noor-Eesti sündimise kohta, sellest on mujal pikemalt räägit.

Minu isiklik tutvus Liiviga algas 1904. aastal ja ei kestnud kuigi kaua. B. Linde jutustab küll „Noor-Eesti“ V. albumis, et Liiv juba 1903. aastal

on olnud toleaeagse Noor-Eesti ringkonna koosolekul, ja nimetab selle puhul ka minu nime. Kuid ma kardan, siin on juhtund eksitus. Arusaadava vaimustusega võtsin ise kõigist sellelaadilistest koosolekutest osa, — kuid Liivi säälolust ei mäleta ma midagi. Ja ometi oleks säärane juhus kahtlemata meele lõigand.

Pääle selle kartis Liiv igasugust hulgalist austust. Kui juba paar inimest talle võörsile tuli, oli ta rahutu. Ta oli harjund umbusklikult kuulama võöra kõnet ja tähele panema ta näoilmet. Mitme isiku juuresolekul oli see võimata. Isegi eemal olles oli ta umbusklik hulga vastu. See tuli iseäranis ilmsiks 1904. aastal, kui ta 18. aprillil sai nelikümmend aastat vanaks. Tundsime ta põlist armastust Heine vastu ja saatsime talle *Buch der Lieder*'i kuldköites, pääle selle aga saatsime ka kirjaliku õnnesoovi, kuhu mitmed alla kirjutasid, talle enamasti isiklikult võörad inimesed. Raamatu oli ta küll rõömuga vastu võtnud, kuid kirjaliku õnnesoovi vihaselt puruks rebind.

1904. ja 5. aasta veetis Liiv vist osalt sugulaste pool, päämiselt aga Tartu närvikliinikus ja mõne Noor-Eesti liikme juures. Ta oli meie ringkonna üldine huvi-objekt, olin ta saatusega juba kauemat aega kaasa eland, ilma et teda isiklikult oleksin näindki. Ta oli tookord jälle närvikliinikus, kui ühel päeval Juhan Kukk'ega, kelle vastu Liivil alati oli rohkem usaldust kui teiste vastu, teda esimene kord vaatama läksin.

Midagi iseäralist pole sest käigust meele jäänd. Liiv oli vist pisut halvas tujus, vähemalt minu kohta umbusklik. Istusime Liivi toas, rääkisime loiult, kõneainet ei mäleta. Mida aga kustumata mäletan, see oli Liivi näoilme, ta silmad, ta asend, ta luised käsivarred, ta kulund sabakuub kõhna keha ümber, tubakapakk ta laual ja rauad akna ees.

Pärast seda käisin Liivi, võib olla, kümme korda vaatamas. Liiv harjus minuga, ja mina harjusin omakord selle tundmusega, et elul on lõpmatu arv avalduskujusid, kuid et inimene isegi nõdrameelsuses inimliku elu raamidest üle ei ulatu.

Nagu tähendasin, Liiv harjus minuga. Ta hakkas mind ajajooksul nimetama oma „nooreks sõbraks“ ja kaotas mu kohta kõik kahtluse. Kuid usun ka ühtlasi, et ta mulle ei ohverdand miski eesõigust oma sümpaatiates. Mu omad kirjanduslikud katsed olid tol ajal liig vähesed, et temas huvi äratada, ja, võib olla, polnud ta neidki lugend. Pääle selle oli ju nende vaim, nii alge- lised kui nad ka olid, temale ometi võõras. Ma arvan, ta ei mäletand vahel isegi mu nime mitte.

Liivi järelejäänud käsikirjus leidub minu kohta küll mitugi märkust, isegi üks epigramm, kuid need on kirjutet nähtavasti kõik palju hiljem, mil me isiklikult enam kokku ei puutund.

Tol ajal aga tarvitses Liiv osavõtet ja seltsi, tarvitses, võib olla, ka lihtsalt kuulajat. Ja nii juhtus, et ta, kohases tujus olles, minu kuuldes oma südant kergitas või vähemalt ühest või teisest küsimusest pikemalt rääkis.

Meie kõnelus riivas kõige mitmekesisemaid aineid: kirjandust, poliitikat ja Liivi enese saatust. Nooruse pieteedi-tundest aetuna katsusin paar korda, Liivi poolt koju tulnud, ta kõnesid ülesmärkida. Kahjuks pean nüüd, lugedes neid päevaraamatulisi märkusi, tunnistama, et neis pole midagi sügavat ega algupärast. Need on juba tuntud Liivi kaebused tagakiusamise, kella- tiksumise ja üksikute isikute vastu, mida Liiv ka ise kirjalikult on avaldand. Olgu siin mõned kat- ked Liivi jutuvestest 26. septembril 1904, mida nii tõetruult üles katsusin tähendada kui vähegi võimalik:

„Öeldagu mulle kord, mis mul viga, kas mul on loomulik haigus, sündimisel saadud, või on ta sarnane, mida saab arstida. Ei saa seda arstida, siis lastagu mind lahti ja ärgu vaevatagu enam. Niiviisi võin päris hulluks minna!

„Nüüd on nad mu kohtusse kaeband, kuid mina ei saa kuidagi selgusele, mispärast. Ehk on see, et ma kellapommi maha tõmbasin? Saagu nemad siis kord aru, et mina seda tiksumist ei suuda välja kannatada! Lähen koridori mööda, kell põrutab: tikk-takk! tikk-takk! nagu jumal teab, mis masin. Igas tiksatuses on sõimusõna. Nagu viiliks miski kõrvu. Kõrvade alla ajas paised üles. Noh, mina tõmbasin kella pommid maha. Ütlesin *le ka veel midagi, teadagi, mis talle ei meeldind, siis talutati mind nagu mässajat kunagi siia raudade taha...

„Eesti aristokraatia õhkab: „vaene, õnnetu Liiv!“ Õnnetu Liiv... Rumalus! Liiv pole kunagi õnnetu olnud. Liiv on õnnest hulluks läinud. Mis mul viga? Raudade taga peab mind muidugi pidama. Kui mina kord lahti pääseks, oleks kurat lahti. Minu meediumi mõjul läheks terve ilm hulluks...

„Kord kevadel läksin Toomemäele, oli sarnane hää tuju ja kirjutasin heksameetrites ühe laulu ning saatsin **le. See oli sisu poolest nii: Oh püha jumalate mägi! Ma vaatan siit alla ja näen haridust ja edu, näen uhkeid majasid ning peeneid inimesi. Oh jumalate mägi! Aga ma vaatan inimesi ja näen nende palgel külma, tarretand lollust, näen tuimust ja tuhmust ning mõtlen: kuis on nad sind, oh püha hiemägi, rojastand! Ma ei tunne sind enam, oh jumalate mägi! — Laul meeldis mulle, kuid ** ei trükkind seda mitte ära...“

Samal korral teatas ka Liiv mulle suure saladuse katte all, et tuntud arst ja tuntud lehetoime-

taja tema arvates olla hullud, ning avaldas kartust, et nende haigus võiks hakata ka tema külge. Mul oli küllalt vaeva, et teda lohutada ja tõendada, et ta arvatavasti liialdab.

Liivi kella-protsessidest on mul meele jäänd veider üksikjuhtumus. Liiv kurtis, et ta kella-pommide mahatõmbamise pärast olla kohtu kaevavat. Vaidlesin vastu, nii palju kui oskasin, kuid ta jäi oma arvamise juure. Kui järgmisel korral jälle tulin, ruttas ta mulle kibeda võidurõõmuga vastu: „Kas ma ei öelnud, kuid teie ei uskud!“ Ja ta osutas sõrmega ajalehes kohta, kus politsei-teadete all oli lugeda, et keegi Juhan või Johannes Liiv, pärit Alatskivilt, on vägivallatarvitamise pärast vastutusele võet. Nüüd oli mul hoopis asjata veel seletada, et siin on tegu ainult haruldase nimede ühtesattumisega.

Need mälestused näitavad Liivi ta kurvemas seisukorras. Säärastel kordadel oli mul alati piinlik, ma ei teadnud, kuis olla ta imelikkude fiks-ideede suhtes, ei teadnud, mis rääkida, kui palju vastu vaielda, kui palju järele anda, ning siis kahetsesin ikka, et üldse olin tulnud. Liivi ärevus ja umbusk võis koguni nii kaugele minna, et ta näiteks 28. novembril 1904, nagu olen üles märkind, mulle oma toa lävel vastu astus ja majesteetliku käeliigutusega teatas:

„Minul pole võimalik kedagi vastu võtta, kellel **ga midagi tegemist on olnud ehk on!“

Kuid see oli ainult silmapilklik ärevus. Kui tulin järgmisel korral, võttis Liiv mu kõige sõbralikumalt vastu, palus andeks ja tähendas enese vabanduseks: „Teate, vahel on ju sarnaseid silmapilke, kui kedagi ei suuda välja kannatada, kui kõik käib närvide pääle.“

Üldse oli jutuveste Liiviga teatud mõttes vaimline gümnastika: pidi iga oma sõna ja isegi näo-

ilmet eeskätt hindama ja järelkaaluma. Sest Liiv pidas kõik imevärselt meeles, uuris iga sõna tähendust hiljem otsekui suurekstegeva klaasi läbi, — ja häda sulle, kui ta midagi kaheldavat leidis! Seda ei unustand ta nii pea, järgmisel kokkupuutumisel võttis ta küsimuse ilma võõra tähelepanemata uuesti salakavalalt üles.

Mõned külaskäigud jätsid mulle aga väga hääd mälestused. Liiv juhtus olema hääs tujus, suitsetas, luges, või jalutasime aias. Paar korda tuli ta mind isegi, kui lahkusin kliinikust, veel väravast välja saatma. Sest teda ei peetud sääl muidugi miski vangina, kui ta tervis aga vähegi lubas.

Tal olid närvikliiniku haigete hulgas omad tuttavad. Kord ta poole tulles leidsin ta toas herrasmehe, hästi riides, sabakuub seljas ja krae kaelas. Nähtavasti oli ta Liiviga olnud just elavas jutuvestes; kuid nii pea, kui ta mind nägi, tõusis ta üles ja läks välja, kogu aeg pidades selga minu poole ja hoides nagu vastu seinat. Liiv tähendas mulle sosinal ja silmis salakaval naeratus: „See õnnetu mees on hull. Siin on palju sarnaseid!“ Sedasama üleolu avaldas ta ka kliiniku pargis jalutades vastutulevate haigete kohta, kuid ikka häätahtlikult ja andeksandvalt naeratades.

Liiv näis vahel veel töötavat, nii lugevat kui kirjutavat. Mul on meele jäänd, et ta siis luges Byroni teoste kogu, saksakeelses tõlkes. Kui kord tema poole tulim, oli tal käes väike kuld-köites volüüm. Ta oli just „Manfredi“ lugend ja tähendas kirjeldamatu näoilmega: „Imelik, imelik mees, see Byron!“

Eesti kirjandusest mäletan temaga olevat rääkind Wilde „Prohvet Maltsveti“ puhul. See romaan ilmus siis nimelt „Uudiste“ lisas. Liiv oli tööst huvitet, ja ma tähendasin möödaminnes,

et ta ju ise ka kord Maltsvetist on kirjutand. „Oh ei,“ ütles ta, „Wilde teeb seda palju paremini. Ta on palju eeltöid teind, allikaid uurind, tal on hulk ajaloolisi tõsiasju tarvitada. Minul polnud midagi. Pääle selle ei võtnudki ma oma ülesannet ajaloolise tõe seisukohalt.“

Kõige paremad mälestused on mul jäänd Liivist kirjanikuna. Tunnustan, neis mälestusis on vahest liialdet isiklikku mõju. Kui nüüd loen „Elu sügavusest“-laastusid, ei suuda ma kuidagi mõista, miks need katkelised unistused minusse tookord nõnda mõjusid. Kuid kahtlemata peitus see mõju osalt Liivi enese ühetoonilises ettekandes, ta asendis ettepoole kumaras, koguni ta ebaloetavas käsikirjas ja, muu seas, ka ümbruses, kus neid loeti. Ma ei võind kunagi unustada, et see oli hullumaja: akende ees olid rauad, all haljendas puiestik, eemal mustas Emajõgi ja taevarannal rohetas Tähkvere park. Selles toas luges Liiv mulle ette laastud „Haige“, „Hiiglane“ ja palju teisi.

Mäletan hästi ta käsikirjataskut ja hoolet, millega ta seda hoidis. lialgi ei usaldand ta omi käsikirju minu kätte koju, ka lühemaks ajakski, kuigi seda palusin. Nii pea kui kõne tuli trükkimisest, peitis ta oma paberid kohe ära. Võib olla, oli tal muu seas ka miski umbusk mu kirjandusliku „sihi“ vastu, nii vähe kui oligi selleks tol ajal põhjust.

Mäletan juhust, mil Liiv esimene kord kokku pörkas pääletuleva „uuega“. See oli 1905. a. kevadel, kui ilmus „Noor-Eesti“ I album. Liiv oli ka siis närvikliinikus, ja ma viisin talle ta kaastöö-eksemplari isiklikult kätte. Tema poolt ilmus albumis nimelt luuletus „Noor-Eestile“. Liiv ei tahtnud uut raamatut umbses toas lahtigi teha. Läksime siis aeda ja istusime pingile. Läbi kõrgete puude paistis sinine kevadsuve taevas. Liiv lehitses nähtava häämeelega veel trükimusta

järele lõhnavat värsket raamatut, vaatles pilte, luges siit-säält mõne rea. Siis palus ta mind juhatada, mis ma raamatus peaksin kõige iseäralisemaks ja õnnestunumaks. Näitasin V. Grünthal-Ridala „Talvise õhtu“ pääle. Liiv luges luuletuse paar korda tähelepanelikult läbi ja hakkas siis südamlikult naerma: „Ega see ometi luuletus ole! Siin puudub kõik, mis teeks töö luuletuseks.“ Ja asjatu oli minu katse seletada, et luuletus on mõeldud täiesti tõsiselt ja et siin on tegemist uue lüürilise vormiga. Ta ei uskund mind.

Mäletan ka, kuid tookord kartsin, et Liiv oma luuletust trükis nähes vihastub ja ärritub. K. A. Hindrey vinjett Liivi luuletuse all kujutas nimelt nõdrameelselt ahastavat meest, kelle kaela ümber uss on heitnud. Teadsin, kui hell oli Liiv säärase märkuste kohta. Kuid seekord oli ta häästujus, laskis silmad vaevalt libiseda üle vinjeti ja oli kõigega rahul.

Võib olla, oli see viimne kord, kui Liivi närvikliinikus vaatamas käisin. Saatus tegi ka minu varsti selleks „mesilaseks“, kes Liivi sõnade järele mesipuust-isamaast eemal olles selle poole igatseb. Igatahes pole mul jäänd hilisemaid mälestusi Liivist. Näen teda veel praegugi üle raamatu kumaras, roheliste puude all, üleval valged pilved kevadsuve taevas...

Väljaspool närvikliinikut polnud ma Liiviga iialgi koos. Elasin ise Tallinna tänaval ja nägin teda mõnikord hullumaja poole mööda minevat: halli kuuega, miskisuguse ümara viltmütsiga, kuuekäiksed ja püksisääred liig lühikesed, paberull või mapp kaenla all, halles silmis miski kalkus, häbelikkus ning rahutus. Ta käis ruttu, alati kiirustades. Ka niisugusena on ta mu meele jäänd: kõhn, ettepoole kumaras, vastu kõledat tuult, mis pisarad silmist välja võtab...

On raske elukoorem, ei ole kerge surma-kooremgi. Kõik läheb, kaob, meiegi kaome. Loodaks vähemalt „sää!“ rahu saavat, sää! sadamas, suures „võib olla“. Kuid vahel tundub, et sää! uus vaev algab, mitte kirikliku usu mõttes, kuid ometi miski hirmus füüsiline kannatus, nagu see valu, mida võiks tunda puu põledes. Algab uus hullumaja — sää!pool teadvuse piiri, — surma, kaduvuse, mulla suur müsteerium.

Sinna oleme ka Liivi saatnud,

Mis on meile temast järele jäänd? Mis on see, mis meid tema poole tõmbab? Ta polnud eriti suur kunstnik, veel vähem suur mõtleja, ei poliitika-tegelane ega kannataja oma tõe eest. Kuid mulle tundub, et ta selgemalt kui ükski teine eesti kirjanduses nii elu kui surma koormat meile aimatavaks on suutnud teha.

Imelik küll: õieti tunduv osa tema luuletusist räägib elurõõmust, vabanemisest, õnnest, samuti paljud ta laastudest, ja ometi peame teda kõige traagilisemaks eesti luuletajaks. Ning kahtlemata, meie instinkt ei peta. Liivi suur kannatus hõõgub meile ka tema elurõõmsate ridade vahelt, see kajab ta värsimõõdust, see ümbritseb ta ainet otsekui hall loor. Ääretu kannatuse kiuste on ta püüdnud olla elurõõmus ja õnnelik. Nutust hoolimata on ta naerda tahtnud. „Sest kuristikude üle paistavad lilled kõige ilusamad.“

Kuid kõige selle taga peitub piiritu pessimism, nii põhjatu, et sellesse vaadates pää uimastub. Ei ole miski lootust sellel, kes võib tunnistada:

Nagu ilusamgi hele hääl
mäe koopast kostab koledalt,
haua sügavusest haledalt,
kui on koolja koorem pääl:

nõnda kustub püham püüegi,
nõnda närtsib surematuski,
nõnda vaibub selgem tõdegi,
sumbub öösse ärdam hüüegi.

See on elav, reaalne valu, mida alles kirjandusse peab tõlkima, literatuuri keele ümberpanema, et seda võiks maitseda. Ilma selleta on seda kuulda niisama raske kui uppuja hädahüüdu, kuna ometi ei või aidata. See tõlkimise aeg tuleb siis, kui Liiv oma „aktuaalsuse“ kaotab, kui lugeja teda enam ei või mõista nagu tõelist olevust, kui kaob hingeeluline side autori ja lugeja vahel.

See aeg tuleb, kahjuks ja õnneks. Sest siis võidakse teda rohkem mõista kirjandusliku nähtusena, kuid inimesena jääb ta ikka võõramaks ja ebatõelisemaks. Ta läheb legendide ja müütide valda. Need on kirjandusliku Elüsiumi õnnelikud väljad, igavese päikese all. See on ilm, kust saavad alguse kõik optimistlikud unistused, need on klassilise idealismi vaiksed väljad. Ja selles mõttes on võrratult kaunis Liivi luigelaul:

Täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast.

1915.

MÄLESTUSI ADO GRENZSTEINIST.

TEMA SURMA PUHUL.

1

Ajalehed teatavad, et Ado Grenzstein Lõuna-Prantsusmaal Mentonis on surnud. Sõnum tuleb kaudset teed ja hilja. Isegi surmapäeva pole nimetat, kõnelemata muist lähemaist üksikasjust.

Üksteise järele kaovad meie lähema ja kahtlemata kõige kurvema ühiselulise ajajärgu tege- lased. Mõne aasta eest suri K. A. Hermann. Nüüd on tema poliitiline vastane Grenzstein talle järgnend.

Grenzstein oli eland juba kauemat aega väljamaal ja seisnud eemal meie avalikust elust. Kui ta vahel veel juhtus sõna võtma, siis kostis ta hää l juba otsekui teisest maailmast. Tal ei näind olevat enam vähematki tõelist käsitust sellest, millisteks olid kujunend meie poliitilised ja hariduslikud olud viimase aastakümne jooksul. Isegi see ei aidand, et ta oma vabatahtliku maapao ajal kodumaal käis. Tal polnud enam silmi tõeliste vahekordade nägemiseks ega andi nende hindamiseks. Sellest annavad kurba tunnistust tema viimaséd avalikud esinemiskatsed, ta raamat „pankrotist“ ja mitmed kirjutused „Olevikus“. Igatahes polnud tema see, kes oleks kohane olnud hoiatama praegust Eestit pankroti eest!

Grenzsteini surmateade kinnitab ainult ta lõpu- likku taganemist tegevusalalt. See ei ärata noo-

remas põlves enam mingisuguseid kindlasti liigitet tundmusi. See kaob peagi traagilise ajajärgu tuhandete põrutavate teadete hulka.

Ja ometi oli Grenzstein üks neist isikuist, kelle nimi oli kord lähedalt seot eesti avaliku elu edenemisega. Veel enam, oli ajajärk, mil Grenzstein esitas meie ajakirjanduse ja ühiselu kõige energilisemat ning teravavaimulisemat isikut. See aupaiste on ta nimele jäänd veel praegugi mõnel pool maa-intelligentsi vanema põlve hulgas, kes on kaasa teind Grenzsteini vaimlise arengu ühes temaga, tihti, — huvitav hingeeluline nähtus, — selle kõige kurvemateni üksikavaldusteni... „Kui tahate teada saada nende arvu,“ ütles mulle keegi tuttav, „kes kannatavad Eestis mingi vaimlise viriluse all, siis pole muud tarvis, kui võtke „Oleviku“ tellijate nimekiri“...

Eesti ühiselu ajaloolane on aga sunnit ka tulevikus ikka uuesti ja uuesti tagasi tulema Grenzsteini isiku ja tegevuse juure, et mõista vähegi meie 80-te ja 90-te aastate seltskondlikku vaimu. Ses isikus ja tema tegevuses oli alati midagi iseene vastu rääkivat, midagi püsimatut, siia-sinna rabelevat, mis jääb sellele täiesti mõistatuseks, kes vaatleb nähtust kaugema vahemaa tagant. Grenzsteini tegevus oli enam kui kohane igasuguste kahtlustuste ja süüdistuste sündimiseks, sest ta andis selleks lõpmata palju põhjusi. Nii tekkisid temast legendid kui ääretu kavalast intrigandist, isamaa äraandjast, provokaatorist, teisest Azefist, uuest Juudas Iskarjotist. Ja ometi arvan ma, et Grenzstein talitas alati oma parema teadmise järele ega saand iial vähematki kõrvaltkaasu oma tegevuse eest. Ainult tema käsitus poliitilisest kõlblusest, võitluse sihtidest ja abinõudest oli põhjani viril, edenematu ning lapsik. Teda poleks keegi võindki tarvitada provokaatoriks. Tema

intriigi-kalduvus oli poliitiliselt vääritud, ilma konspiratiivsuse, ettevaatlikkuse ja järjekindluse vaimita. Oleks olnud kardetav tarvitada teda miski tõsisema poliitilise eesmärgi saavutamiseks. Ta oli ainult mängukanniks mõne valitsuse ametniku käes, kes teda kahtlemata ei hinnand üle ta õige väärtuse. Kasu ja kahju, mis ta suutis teha meie ühiskondlikule elule, oli piirat selle väikese võimuga, mis oli neil ametnikel enestelgi.

Huvitav nähtus: Grenzstein oli kahtlemata teravavaimulisem kui naiiv ja abitu Hermann, kuid ajaloo ees jäi ta viimasele lõpulikult ometi alla. Šamuti olla Tõnisson olnud alguses Grenzsteiniga avalikult vaieldes kidakeelne ja saamatu, kuid viimaks oli Tõnissoni võit nii täielik, et Grenzstein tarviliku leidis olevat isegi kodumaa tolmu jalgadelt pühkida ning eluaegsesse maa-pakku minna. Seegi näitab oma poolt, kui eluvaenuline, reaalsete olukordadega arvestamatu, kogu meie rahva tõelist elamisinstinkti hindamatu oli Grenzsteini tegevus. Hüüdsõnaga: tundkem oma nõrkust, tundkem teiste tublidust! ei või koguda enesele mingit poliitilist seljatagust. Kogu rahvas nagu elav organism ei lähe iial kaasa säärase enesetapmise ideoloogiga. Grenzstein kirjutas kord paremini kui mõlemad ta väljapaistvamad vastased, kuid pikapääle jäi ta ometi üksi. Elu läks temast mööda. Grenzsteinil ei jäänd muud üle, kui alguses kurta, et tsensor tema venesõbralikkusele küllalt vabadust ei anna! — hiljem aga lahkuda maalt nagu kannataja, märter, kellele ülekohut tehtud.

Kuid, nagu öeldud, et mõista õiglaselt Grenzsteini tegevust, selleks peab tundma kõigepäält tema isiklikke omadusi. Kahtlemata on tema kaasaeglastel, mõtteosalistel ja vastastel öelda paljugi sarnast, mida üldsus veel ei tunne. Kuid need teated puudutaksid tema elu kodumaal ja

osavõtmist päevavõitlustest. Selle vastu on aganende ridade kirjutaja vist üks neist vähestest kodumaalastest, kes Grenzsteiniga tema viimaseil eluaastail väljamaal on kokku puutund. Võib olla, on minu vähestel mälestustel ometi miskisugune väärtus Grenzsteini isiku mõistmiseks.

2

Õieti algavadki minu mälestused Grenzsteinist tema Pariisis-olu ajast ja on piirat ainult paari kokkupuutumisega. Mäletan veel, kord poisikesepõlves nägin Tartus Kivisillal meest terashallide juuste ja kortsus kulmude alt vaatavate läbitungivate silmadega. Ta samm oli kindel, nagu jõhvikangete vurrude all vali, üksi ta pilk otsaesisele surut õlgkaabu alt sähvis vahetpidamata siia ja sinna. Mulle öeldi, see mees olevat Ado Grenzstein.

Kui teda aastate pärast uuesti nägin, oli ta välimus märksa muutund.

See oli kolm-neli aastat enne ilmasõja süttimist, kui keegi tuttav, Sorbonne'i üliõpilane K., kes Grenzsteiniga oli varem tuttavaks saand, mind vana ajakirjaniku poole kaasa kutsus. Grenzstein elas seekord Rue Vavini, väikese, kuid elava tänava ääres Luxembourggi aia läheduses. Tal oli teisel või kolmandal korral korter kolme või nelja ruumiga, mida täitis maitsetu mööbel. See korter, täis mingit vanaduse tolmu ja igavust, mõjus juba isegi rusuvalt meeleollu. Peremehe juuksed ja vurrud olid palju valgemad kui mu esimese mälestuse järele. Ta silmade verisooned olid tumepunased ja näo värv kohutavalt kollane, sest ta oli olnud alles hiljuti surma hädahus. Ühel ööl oli nimelt ta raudahju plekkтору ummistund ja hirmus kivisöe karm tupp tungind. Surmaga heideldes oli ta siis voodist põrandale

kukkund, meelemärkuseta kápuli läbi paari toa eeskotta roomand ja sääl, ikka veel meelemärkuseta, trepile viiva akna kepiga katki löönd, mis-pääle inimesi appi tuli ja ta kindlast surmast päästeti.

Mind huvitasid muidugi vana avaliku tegelase mõtted ajaküsimuste, kõigepäält kodumaa asjade kohta, mille puhul ta isegi alles hiljuti oli sõna võtnud omas „pankroti“-raamatus. Nagu teada, jääb mainit raamatu lugeja lõpulikult ometi ebateadlikuks, milles see pankrot siis õieti avaldub. Katsusin mitmetpidi autorilt eneselt saada selgust küsimuse kohta, kuid asjata. Tema tõenduste lõpulik kokkuvõte oli ainult see, et meie praegused tegelased olla halvad, et nad on juudimeelsed või otse juudid ja et lugu hääga ei lõpe. Selle pöörase loogika vastu ei aidad miski vaidlused. Ikka ja ikka jälle tuli ta juudiküsimuse juure tagasi. Juudid on süüdi sotsialismis, vabameelsuses ja vene 1905. aasta revolutsioonis. See on eesti rahva õnnetus, kui ta liikmeist mõni tunneb kaasa sotsialismile, sest sel teel püüavad juudid panna käppa eesti rahva pääle. Ta näis lugevat pääasjalikult kõige tagur-lisemaid, juudivastaseid ja kiriklikke lehti, kuid pidas just neid vabameelisteks. Selle vastu aga refereeris ta sotsialistliku *Humanité* juhtkirju oma moodi nagu miski muinasjutte. Ja nii esitas tema ilmavaade katoliiklise juudivaenulise ajakir-janduse juhitud miskisugust üle mõistuse käivat segu, mille edulikkust või tagurlikkust täiesti või-mata oleks olnud määrata. Sest hoolimata omist ka-toliiklisist ajalehist, oli ta ometi ristiusu vaenlane: usu asutaja oli ju juut. Ja nii mõistis ta hukka kõik, kellest aga juhtus kõne tulema, olgu see Spinoza, Heine või Georg Brandes. Kogu maailma, kõiki elu nähtusi võis seletada ainult juutide abil. Ilma

nendeta kaotas olemasolu oma loogika. Kus neid polnud, sääli pidi nad välja mõtlema, et päästa teooriat. Ja nii tegigi ta meie kodumaa asju arendades. Et G. Suits kord Brandesele oli visiidi teind ja Brandesest mõned kiitvad sõnad kirjutand, sellest oli küllalt tõenduseks, et kogu Noor-Eesti on juutide mõjualune! Seda Suitsi visiiti ei jätnud Grenzstein ka seekord puudutamata.

Pean tähendama, et ta kirjutusis kunagi pole omi vaateid nii põhjalikult väljendand, kui sel isiklikul kokkupuutumisel, vähemalt mis puutub „juudiküsimusse“. Siin viis ta oma teooria tipuni. „Vaadake,“ ütles ta, näidates mitmesaja-leheküljelist käsikirja, „siin on materjalid, siin näitan ma 99. punktis, et X. (ta nimetas oma hilisema aja suurimat vastast) on juut. See on käegakatsutavalt selge. Ma arvan, et viimaks ka seda võin näidata, et ta juba sünnipoolest on semiitlane.“ Ja siis esitas ta oma oletuse, haruldaselt küünilise ja keerulise kui muinasjutu. Sellesse oli punut terve rida isikuid ja asjaolusid, nii et see otse üllatas mind oma „vaimurikkusega“. Sellega oli seletet kogu Grenzsteini tegevuse ebaõnnestumine, kuni üksikasjadeni, koguni selleni, miks näit. M. Martna alles hiljuti tema vastu „pankroti“-raamatu puhul arvustavalt sõna oli võtnud.

Püüdsin juhtida kõnelust teisele ainele. Oli huvitav, et Grenzsteinil oma „mõtteosalisist“ „Olevikus“ näisid olevat palju suuremad arvamis-
sed, kui oli tõeliselt põhjust. Näis nii, nagu oleks kumbki pool teise abil püüdnud saavutada miskisuguseid omi eesmärgi. Grenzsteini nimi tõmbab veel! — see näis olevat „Oleviku“ väljaandjate arvamine. Grenzstein oma poolt leidis „Olevikus“ jälle viimse võimaluse oma skriptomaaniliste kalduvuste rahuldamiseks ja vaenlaste vastu pole-

miseerimiseks. Et tal pääle ilmund kirjutuste oli veel palju teisi teksil, seda näis tema suurest käsikirjade tagavarast.

Muu seas väike üksikasi. Grenzstein tarvitas kõneluses sihikindlalt minu endist võõramaigulist nime, mille ma ise peaaegu olin juba unustandki. Ja lõppeks tegi ta mulle otsekohe etteheiteid, et ma kirjanduses enesele teise nime olin tarvitusele võtnud. (Et ma Pariisis veel hoopis teise nime all elasin, seda hoidusin talle igatahes ütlemast!) Juhtisin siis tähelepanu sellesse, et ta ju ka ise osa oma tööddest oli avaldand „Piirikivi“ nime all. „See oli rumalus,“ vastas ta. Meie pidavat austama oma esivanemaid ja elama selle nimega, mis kord juhtub olema. Mingisuguseid muid vaatekohti ei tule võtta arvesse. Olgu see märkus siin tulevastele kirjandusloolastele ja Grenzsteini tööde väljaandjatele. Ta ise vähemalt ei tahtnud „Piirikivi“ nimest enam midagi teada.

Tühjalt ja otstarbetult vaieldes oli jõudnud õhtu. Läksime välja, ja Grenzstein tuli meid saatma. Ta kõndis veel tüsedalt ja sirgelt. Ta oli korralikult riides, üksi palitu oli kulund ja nööbiaugud narmastes. Lahkudes St. Jacques'i tänaval väikese kafee ukstel tahtsin öelda talle midagi leplikku ja küsisin, miks ta kodumaale elama ei lähe? Ta vaatas mulle vaikselt otsa, ja tema silmis oli haledus, kui ta vastas: „Te teate ju isegi.“ Katsusin talle vastu vaielda, tõendades, et teda säält keegi ei ole ära ajand ja et see on ainult ettekujutus, et tal säält pole eluvõimalusi. Püüdsin koguni näidata, et tal säält leidub ühiskondliku töö eeldusigi. Kuid nägin, kuis tema nägu muutus veelgi kurvemaks ja ta silmisse tekkisid peaaegu pisarad. Mõistsin, et see inimene tõsiselt ja raskelt kannatas oma saatuse all, mis näis talle olevat äravõitmatu...

Varsti pärast seda kuulsin üht ja teist Grenzsteini vahekorrast meie kõige vanema poliitilise emigrandiga Pariisis — Andres Didoga. Dido oli omal ajal sunnit põgenema kodumaalt, kuid vähemalt pärast 1905. aastat oleks ta võind tagasi tulla, mida aga ei teind. Kaua aastaid olid Grenzstein ja Dido vist ainsad püsivalt Pariisis asuvad harit eestlased. Kuid nende vahel oli vähe läbikäimist. Kumbki neist pidas teist poliitiliselt naiiviks, peaaegu alaväärtuslikuks. Muidugi, ka Didosse oli mõjund kauaaegne eemalolu kodumaalt, tumestades tema käsitust reaalseist vahekorrist. Kuid ta oli ikkagi elavate ja eluliste huvidega inimene, nagu nägin ka temaga kokku puutudes. Esimese vene revolutsiooni järele andis ta Pariisis välja isegi sotsialistliku maiguga eestikeelist ajakirja „Öigust“, mida transporteeris sala kodumaale. Tõsi küll, selle programm polnud kusagilt maha kirjutet, vaid omast pääst välja mõeldud, nagu teatas toimetaja ise uhkelt... Kuid, nagu tähendet, Dido oli ikkagi eluliste huvidega inimene. Grenzstein oli aga ainult sapine rantjee, täis kibedust ja viha kõige vastu, mis edasi arenes. Ta oli ühiskondlikult ainult elav surnu...

Minu järgmine kohtamine Grenzsteiniga oli veelgi ebaharmonilisem ja jättis järele veelgi piinlikumad mälestused. See juhtus mõni aeg hiljem Luxembourgis aias, ka seekord suguvenna K. seltsis. Sattusime juhtumisi kokku, ja kellegi meeolu ei näind olevat sel päeval iseäranis häa. Kõnelus kaldus vägisi samade vastumeelsete ainete poole. Panin imestades tähele üht nähtust: Grenzstein esitas selle loo, millest varem oli rääkind nagu võimalusest oma vastase kohta, nüüd juba kindla tõsiasi, mille juures ei pidand olema vähematki põhjust kahtlemiseks. Ta näis kannatavat miskisuguse autosugestiooni all, loovat

esiti huupi kõiksugu oletusi ja neid siis nii kaua
pääs hauduvat, kuni isegi hakkas nendesse
uskuma.

Iga ta mõtteavaldus oli nüüd seitsamast küüni-
lisest ja vastumeelsest liigist. See ei ulatund
mitte üksi inimeste, vaid ka meie lähedal hüple-
vate varblastè ja koguni meie ümber kasvavate
puude kohta. Viimaks juhtusime kõndides Cho-
pini mälestussamba juure, ja kohe oli Grenzsteinil
tõendus, et Chopin oli juut, ning mitmesuguseid
piinlikke kommentaare mälestussamba alaosal
oleva naisterahva kuju kohta. Kõik see ärritas
nõnda mu kaaslast, et ta lõppeks ägedalt avaldas
oma küllastust säärase kõneluste kohta. Grenz-
steini silmad löid vihast lõkendama. Lugu lõppes
sellega, et me riius lahkusime, vist kätt andmata.

Palju hiljem kuulsin, et Grenzstein meile
mõlemale peagi „Oleviku“ veergudel oli kätte
maksnud. (Ja muidugi pisut paljastavalt kõnelnud
ka minu maapagulusest!)

Järgmised kaks talve juhtusin elama Rue Va-
vinil, peaaegu Grenzsteini korteri naabruses.
Nägin teda mõnikord tänaval. Vahel oli ta kuude
kaupa kadund: võib olla, oli ta maal, mererannal
Dieppe'is, aga vahest oli ta ka haige. Veelgi
aasta hiljem, esimese ilmasõja aasta kevadel,
nägin teda viimast korda. See oli jälle Luxem-
bourgi aias, tuulisel ja kõledal päeval. Istusin
pingil ja lugesin lehte. Äkki tundsin, kuis keegi
mind vaatas. Tõstsin pää üles ja nägin Grenz-
steini teispool alleed. Õnnetuseks oli mul käes
„Postimees“, päälkiri tema poole pöörat. Vist
arvas ta, et ma meelega demonstreerisin ja teda
selle lehega püüdsin õrritada. Nägin seda vähe-
malt tema vihast otse nõretava pilgu järele, kui
ta pääd pöörmata minust kaugelt mööda läks.

Kahetsen, et selle kannataja ärteni täis mürgikarikasse oma poolt teadmata ja tahtmata veel mõne pisara olen kalland.

3

Mõeldes Grenzsteini isiku pääle tuli meele tema tegevuse esimese ajajärgu tähtsam vastane K. A. Hermann. Tulid meele mõned harvad mälestused, mis on mul jäänd sellestki isikust. Näen tema kumarat, lapselik-sõbralikku kogu, hallide juustega kõrvadele tõmmat vormimütsi all. Mäletan mõnd anekdooti temast. Mäletan ka üht tema kõnet paljude aastate eest ühel noorsoo peol, kus ta lapselikult seletas, et temagi noorena Koidulat oli armastand, kuid mis lootusi võis olla kehval üliõpilasel, kes ei suutnud elatada veel ennastki!

Kui palju ühist oli nende kahe tegelase vahel, hoolimata näilisest erivusest! Mõlemad olid nad noortena armastand oma „Koidulat“ — rahvuslikku aadet ja tööd üldsuse kasuks, mõlema jõud oli kulund tühises rähklemises, ja elu lõpul näis mõlemale, et neid õieti ei hinnat, et neile oldi õigluseta ning ülekohtune. Ja kui nad siis ise enese hindamisel tahtsid abiks olla, siis hävitasid nad needki paremad mälestused, mis olid meil nende kohta.

Neid väikesi üksikasju meele tuletades olen ühtlasi näind enese ees aegajalt viirastuvat otsekui sümboli, võrdkuju kogu Eesti lähema ühiskondliku elu kohta. Ma ei oska seda kirjeldada ega teha teistele mõistetavaks. See on midagi ääretu virilat, haiglast ja ebaloomulikku. See on pigemini kujutu meeololu, udune tundmus kui plastiline nägemus.

Miks on meie elu olnud nii vilets, nii armetu, nii inetu!

1916.

MÄLESTUSI ERIK OBERMANNIST.

1

Lehitsedes enese jaoks kirjutet märkusi leidsin mõned read, mis olin kirjutand paljude aastate eest Erik Obermanni mälestuseks. Võrdlesin kuu-päevi — leidsin omaks üllatuseks olevat kulund just kolmteist aastat Obermanni surmast.

Vist vähe on viisiks pühitseda kolmeteistkümne-aastalisi tähtpäevi. On midagi ses arvus, mis on teind ta õnnetustennustavaks, ohtukuulutavaks. Kuid mulle näib olevat nii kohane tuletada meele just selle päeva puhul Erik Obermanni mälestust.

Näen teda veel nii ilmsielavana. Ja mitte üksi teda, vaid kõiki ta kaaslasi, nagu nad siis olid. Kandub mõte igavast väikelinnast, olude roostetand ahelaist sinna unistuste ja kannatuste ilma. See paistab kui paljas kujutelm, väljaspool aega ja ruumi, kuid kord oli ta ometi nii reaalne.

Muinasjutulik Pariis laius meie ümber taevarannast taevarannani, täis kunsti, rikkust ja elurõõmu. Kuid kõigest sellest oli lubat meile nii vähe, jah, oli lubat vaevalt kunst ning üksi sellest olenev elurõõm. Elasime mitte üksi geograafiliselt, vaid igas suhtes „pahemal kaldal“.

Kuid olime siis palju nooremad kui praegu. Ümber tihkus udu, roheline hallitus kattis meie taevakummi. Siis äkki välgatas aga päikesetuli ja õhkus sest taevas Luxembourggi aia kohal nagu

sinine siid. Õhkusid, helenesid mõttedki pääs ja tundmused rinnas. Kogu ilm oli täis ilusat saabumis-nebuloosat.

Seisime pool päeva teatri ees, et pääseda paariks tunniks nautima Duncani tantsu, Colonne'i kontserti või Molière'i komöödiat Comédie Française'is. Istusime siis kusagil boheemikohvikus St. Micheli lähedal või „Rotonde'is“, kui see oli alles pisuke voorimeeste kõrts, ja fantaseerisime, tulivärgistasime nagu jumalad. Kõik näis olevat jälle nii kerge ja ülesaadav!

Meid oli ühe korraga vaevalt kunagi üle kümneses ilmalinnas, kuid ometi moodustasime otsekuuri eri rahvuse. Ja meie kõrval elutsesid samasugused rahvakesed, indiaani-hõimud, sattund siia kõigilt ilma äärit. Meid ühendasid üksteisega samad elutingimused, huvid ja apetiidid ning sama elu varjupoolest võrsuv trots.

Viit sest kümnekonnast pole enam elavate kirjas. Teised tulid tagasi veel suurema meie halli taeva alla, kuid Erik Obermanni vedas üksainus kirk ainult kaugemale, kaugemale. Ja ta läks nii kaugele, kui tema oludes üldse võimalik. Mitte asjata ei ihalend ta Jaan Oksa, kes oli öelnud nii hästi:

Sideta, pideta uhke on minna,
olgu siis siia, või olgu siis sinna.

Seda ma tean ja ka tegema pean:
ased ja jäljed kõik kaasa siit vean.

2

Seine pahemal kaldal on Rue de la Santé, „Tervise tänav“, mis läheb väikeste võnkumistega põhjast lõuna läbi laia linnaosa. Tänav ise on üldiselt vaikne, madalate majadega ja tundub

kuidagi mahajäetuna, kuid ometi lõikab ta läbi mitmest suurest bulvaarist. Oma nime on ta saand paarist haigemajast, mis ta ääres, kuid ühtlasi seisab siin ka üks Pariisi suuremaid vangimajadest, Prison de la Santé, oma kõrgete, süngete müüridega. Ja lisaks, Santé-tänavana ning Boulevard Arago nurgal, vangimaja kõrval, on koht, kus kõige hilisema ajani on töötand giljotiin, hoolitsedes ka oma poolt vist ühiskonna ter-vise eest . . .

Rue de la Santé kõige vaiksemas osas, giljotiini platsi lähedal, oli nr. 32 all kaks väikest, kahekordset maja (nüüd on nad uute ehituste eest maha kistud). Majad olid mõlemad õues, mida piiras tänavana poolt kivisein. Kesk õue seisis kaks-kolm kidurat puud. Ühes majas oli eland mõne aja eest salk anarkiste oma laboratooriumiga. Oma tegevuse peiteks pidasid anarkistid päevapildiäri, ja ärisilt, mis seinale võõbat, paistis veelgi krohvil. Pääle selle elas majas üks vana revolutsionäär. Anarkistid olid ammu põgenend ja revolutsionäär kolis välja, kuid nuuskurid seisis kordamööda veel mitu aastat tühjal tänaval ja lugesid, kui neist mööda läksid, silmapetteks ikka üht ja sedasama luitund kinokuulutust.

Ses endises anarkistide korteris elas nüüd Rudolf Tassa, vahel üksi, vahel mitme teise eest-lasega. Nagu ta oli pärand eelkäijate korteri, nii ka nende nuuskurid. Ja et viimased ei mõelnudki mujale siirduda, siis sundis see lõppeks pisut piinlikule järelemõtlemisele. Neil tõmpidel mees-tel näis olevat ükskõik, keda valvata, kui aga selle eest maksti. Ja vahest valvavad nad veel praegugi, mil isegi majad on kadund, kus elasid valvatavad!

R. Tassa korter Rue de la Santé oli mitu aastat Pariisi eesti kunstnikkude ühinemiskohaks.

Pikemaid või lühemaid aegu elasid sääl A. Tassa, E. Taska, O. Karin ning nende ridade kirjutaja. Ja sellesse korteri ilmus ühel 1909. aasta sügisõhtul ka Erik Obermann. Ta leidis Tassa korteri üles ainult tänu nuuskurile. Kes teab, kuidas temaga ilma selle abita juba alguses oleks läind võõras suurlinnas!

Tema senisest lühikesest eluloost ei tea ma palju. Oli vist sündind Tartus ja sääl ka reaalkoolis käind, kuid enne kooli lõpetamist õppimise pooleli jätnud ning siis ainult kunstiga tegutsend. Oli vist kodumaal harjutand joonistamist, sõitnud siis Peterburi ja säält Müncheni, kus õppis ühes era-akadeemias. Oma Müncheni tööviljana asetas Obermann teisele Eesti kunstinäitusele mõnikümmend joonistust, mis avaldasid aga veel õpilase jõupuudust ja igavat kuivust.

Ühel päeval oli ta äkki tunnud äravõitmatut vastikust Müncheni vastu ja ilma pikema mõtlemiseta teele asund, taskus vaevalt piletiraha Pariisi sõiduks. Alles teel olles oli ta kirjutand mõnele kodumaa tuttavale raha asjus. Kuid, esiteks, keegi ei ruttandki saatmisega ja, teiseks, kui olekski saadet, siis oleks raha pärale jõudmiseks kulund kümmekond päeva. Obermann sattus Pariisi jõudes sõna otsekoheses mõttes tänavale, kus hulkus kolm-neli päeva pea söömata ja magamata. Jalutas aga suurtel bulvaaridel ja vaatles selle suure linna au ning ilu, nagu pärast seletas. Ööseti aga tõmbas taskud väljapoole pahupidi, et armuhelded, kuid rahaahned neitsid ta üldse rahu jätaksid.

Aegajalt käis ta aga Põhja vaksali postkontoris järele kuulamas, kas raha pole veel tulnud. Sääl siis sattuski ta kõnelusse nuuskuriga, kes talle kaastundlikult juhatas R. Tassa korteri: Rue de la Santél nr. 32 elab õuepoolses majas üks eest-

lane, nime ma ei tea, kuid ta mängib viiulit. Obermann oli siis surmani väsinuna ja näljasena läbi linna liikund ning alles õhtuks Rue de la Santéle jõudnud. Oli astund hämarasse õue, kuulatand, oodates viuli häält. Ja tõesti, äkki kostis see avat aknast. See oli silmapilk, vist väga haruldane Obermanni elus, kus ta end avaldas tõesti sentimentaalsena, rõõmustades „suguvenna“ üle, millist sõna muidu oskas lausuda hoopis mürgiselt!

Mõni minut hiljem tulin Tassa poole ka mina ja nägin siin esimest korda Obermanni, nagu oli näind teda Tassagi. Oli keskmist kasvu kõhn noormees, alla paarikümne aasta vana, palgeil väsimuse õhetus, kaelas krae asemel rätik, seljas kulund, raskelt defineeritavat värvi riided. Vaevalt oli ta aga söönd ja pisut puhand, kui kohe enese leidis. Hakkas rääkima ja valetama enese kulul, nii palju kui suutis. Harrastas seda loovat valet kogu mu tutvuse aja, ilma et see kellelegi oleks olnud vastumeelt. Praalis, mitte enese ülistuseks, vaid luues ainult nähtavat maailma omakombel ümber. Oli temas alati midagi küünilisest ja valelikust arlekiinist, midagi *commedia dell' arte* improvisaatorist.

Milline oli tema jutu järele Münchени elu! Kuis võis Baieri aedades, kuhu kümnepennilise väravaraha eest sisse lasti, süüa viinamarju! Aga kõige ilusam oli lugu ta korterikaaslasest Münchenis — ühest ahvist. Kust ta ahvi oli saand, ma ei mäleta, kuid selle esivanemaga oli ta eland ühes toas, tema enda jutu järele. Ja neid pahan-dusi ning protsesse, mis tal oli, sest naaber tüli-tas möödaminejaid läbi akna! Lõppeks pidi ta ahvi jätma sinnapaika, sest piletiraha Pariisi sõi-duks ei jätkund kahele ...

Varsti tundis Obermann olevat enese Pariisis täiesti kodus. Mõne aja elas ta R. Tassa juures, kuid et säääl väga kitsas oli, siis tuli ta oma rohelise seljapaunaga minu juure — Passage de Dantzigile.

3

Oli juba vaikne elu Rue de la Santél, seda enam siis Dantzigi tänaval. See on täiesti kõrvaline uulitsakene Pariisi lõuna serval ja päädib otsaga linna vallidel. Selle tänava kaugemas otsas, pea vallide ligidal, oli ja on vist praegugi kunstnikkude asula La Ruche (Mesipuu). Selle omanik oli keegi keskpärane kunstnik, kes aga just oma keskpärasuse tõttu oli saand suureks herraks: ametlikult lugupeetud ja rikkaks. Muidugi ei eland ta ise enam omas „kunstnikkude kodus“, vaid uhkes kesklinna korteris ja sõitis aegajalt autoga ainult oma vähemate vendade üüriraha vastu võtma. Selle filantroobilise tegevuse eest oli ta saand aulegioni märgi...

Koloonia ise moodustus mitmest väikesse parki laialipillat ehitusest, nende keskel täiesti ümarik maja, Rotonde, mis oli tõeline mesipuu. See oli Pariisi ilmanäituse veinipaviljoon, mis siia üle toodud. Maja koosnes raudraamest, mille vahel ühekordsest telliskivist seinad. Nii need seinad kui raudraamidega aknad ei pidand ei tuult ega vihma kinni. Maja oli kolmekordne, alumisel korral 16, kummalgi ülemisel korral 17 kiilusarnast tuba, kokku 50. Keskel viis keerdtrepp üles kolmandale korrale klaaskupli alla. Selles ümarikus ruumis seisis reas 17 ühesugust ust nagu vangikongi avaust. Alumise korra välisseinad olid paviljoni üldisest seinast väljapoole ehitet ja tubade laed poolenisti klaasist. Samuti olid ülemise korra kongidel lae-

aknad, kuna keskmine kord pidi leppima ainult küljevalgustusega. Neist eeldustest olenesid siis ka erivused üüris: alumisel korral kolme kuu eest 50, keskmisel 30 ja ülemisel 40 franki.

Nagu oli vaene ja räpane La Ruche ise, nii ka ta ümbrus. Kogu sellele jumalaist unustet linnajaole andsid ilme suured tapamajad — Abattoirs de la Rive Gauche, mis olid pea La Ruche'i naabruses. Õhku täitsid selle naturalistliku asutuse vänged lõhnad. Oli luupainajalikult öudne kuulda läbi poolune hommikust öödel lugematute suurte ja väikeste loomade sõraklõbinat kivistikul, kui neid süütuid ohvreid aeti tapatalli, uhke Pariisi järgmise päeva maitsevaks menüüks. Tapamaja tõmbas enese ümber kokku suure karja kodutuid, peremeheta koeri, igat tõugu, suuri ja väikesi, näljaseid, vigaseid, arglikke. Siin nautisid nad omi ainsaid elurõõmusid, sündisid ja surid tänavail. Põiktänava nurgal oli tüübiline aguli kõrts, kus kustutasid nälga sametist püksitega kunstnikud, lubjased müürsepad, veriste põlledega lihunikud ja loomakauplejad. Siiski, La Ruche'i elanikel oli kõige vähem eeldusi sääraseks luksuseks.

Kellest küll ei moodustund La Ruche'i paarisajapäälise kunstnikupere! Siin oli prantslasi, sakslasi, venelasi, ungarlasi, soomlasi, eestlasi, juute ja üldse edustajaid vahest kõigist euroopa rahvustest. Siin võis näha inimesi, kellel polnud absoluutselt mitte midagi, kes elasid nagu metsas puu all ja kes kodust väljamineks heitsid ukse pärani, sest isegi magamismööbliks oli neil ainult põrand. Talvisel külmal ajal põletasid nad oma korterist ja selle lähedusest kõik ära, mis üldse andis põletada, kas või sellesama põranda. Ja ometi näis, et isegi need viimased vaesed tegutsesid veel kunstiga. Suurem osa la-ruche'lastest

olid kahtlemata nii aineliselt kui isegi vaimliselt vaestemaja elanikud, kes iial läbi ei löönd, kes viresid aastaid, jätmata enesest lõpulikult mingit jälge. Kuid ometi olen tähele pannud kõne all olevast ajast kulund viieteistkümne aasta jooksul, kuis nii mitu tookordset La Ruche'i elanikku on omand euroopa kunstielus tuttava nime (N. Altmann, Granovsky j. t.). Ei ole vist ka kahtlust, et näit. T. K. Sallinen kuulub praegu Soome kõige väljapaistvamate kunstnikkude hulka. Ja üks juudisoost venelane on teind veelgi „kasulikuma“ karjääri, kuna ta on praegu Lunačarski parem käsi, juhtides kogu Venemaa kunstipoliitikat . . .

Olen nii kaua peatund La Ruche'i juures, sest sel asutusel on koht ka meie kunsti ajaloos, vähemalt kunstnikkude elulugudes. Siin on eland lühemat või pikemat aega suurem osa meie noil aastail Pariisis viibind kunstnikest, nii J. Koort, N. Triik, A. ja R. Tassa, K. Mägi, R. Nyman, A. Uurits, V. Kangro-Pool, J. Einsild, E. Taska ning O. Karin. Ja nii palju kui reaalne ümbrus inimesse üldse mõju avaldab, olgugi ainult alateadlikku, nii palju on ka La Ruche'il mõju olnud meie kunstnikkude arenemisse, eriti nende kõige erksamail eluaastail.

Ka mina veetsin oma esimese Pariisi-talve La Ruche'is. Elasin Rotonde'i ülemisel korral, kus kõigil tubadel oli lae all väike magamiskong, kuhu viis redel. Sellesse kongi, mis eest kaitstud ainult käsipuuga, asus siis Obermann nagu rehepartele. Ei mäleta, kui mitu nädalat ta sääls öid veetis, kuni sai keskmisel korral oma toa ja kolis sinna üle. Ja Obermann oli just üks neist, kel polnud vähematki põhjust kodust lahkudes oma korteri ust lukustada.

Talv 1909—1910 oli meie koloonia elus üks kurvemaist. Kõige muu lisaks oli see tuntud suure vihma ja uputuse talv Pariisis. Nädalate, kuude kaupa tuli ühetaolist seenevihma, mis niisutas kõik läbi ja tõmbas kõigele rohelise hallituskorra. Kui tuli ägedam vihmahoog, siis lõi ta meie „mesipuu“ seintest ja akendest kohinal läbi ning voolas põrandale. Kui vahel hommikuti läksin keskmisele korrale vaatama Obermanni, siis leidsin ta magavat nagu Robinsoni oma saarel: magamiskott kesk põrandat oli ümbritset veega. Ja kui see tiisikushaige pääle laotet riiete alt pää välja pistis, siis sisaldasid ta esimesed laused filosoofilisi mõttemõlgutusi merereisidest.

Näiliselt ei võind olla palju kasu säärasest „Pariisi elust“, nagu veetis suur osa La Ruche'i elanikest. Elu- ja kunstiküllane Pariis ise oli väsitavas kauguses. Metrood ses linnaservas siis veel polnud, ega olnud lähedal trammigi, ja mõnikord oli takistusi nende tarvitamisel. Kui alalises tihkavas vihmas jala kesklinnas käia, edasi-tagasi 8—10 klm., siis oli sest selleks päevaks nonde toitlusviiside juures väsitust enam kui küllalt. Samaviisi väsitav oli järjekindel õppimine ja töö. Ja ometi, kõigest hoolimata võeti sest ilmalinna kunstist ja elurõõmust mis vähegi suudeti, ning mõnelegi on olnud need aastad kõige õnnelikumad nende elus!

4

Obermann oli üks neist, kes oma õige koha leidis Pariisis, hoolimata viletsaist tingimustest, millesse ta sattus. Ta oli sinna jõudes vaevalt kahekümne-aastane, kuid tema noorukese ilmamure võttis progresseeruva haiguse tõttu mingi sarkastilise varjundi. Oli raske mõista tema

rutulist ja õiget inimhindamise oskust, raske mõista, kus lõppes temas poisikene ja algas kogend mees. Ta oli varavana ja tema naiivsusse segunes alati tunduv annus künismi, mis väljendustes õieti robust. Üks oli selge: sarnase hingelise apluse ja küllastumisrutuga ei või elada kaua. Ja ta ruttas elamisega, et kahekümnesimeseks eluaastaks olla kõigega lõpul. On raske kujutella teda veel siinamaale elavana ja ühtlasi omis elulisis ning kunstilisis võimeis ühtsoodu edasi arenevana: ta oleks pidand juba ammu jõudma umbtänavasse. Tema saatuse oli paratamatu. Kui ometi sentimentaalset kahetsust peab avaldama, siis pääasjalikult selle puhul, et ta oma rutulise hingelise arenemise tõttu neid arenemisjärgkusi lihtsalt aja puudusel kunstis vääriliselt ei suutnud fikseerida.

Ka Obermanni õnnetus saatuses on süüdistet paremate aineliste eelduste puudust. Ja ei ole põhjust selle süüdistuse vastu vaielda! Kuid ometi näib mulle, et vähemalt ta Pariisi-ajajärgul ka paremad ainelised eeldused tema saatust enam palju poleks muutnud. Oli juba liig hilja. Ta näis ise seda mõistvat, ja sellepärast muutus ta haige inimese enesehaletsus tihti bravuurseks enesepillamiseks.

Oli küll silmapilke, mil ta langes melankooliasse ja püüdis oma tervise eest hoolitseda. Kuid need olid, vähemalt algupoolel, väga heitlikud ja üleminevad. Nii käisin kord ühes temaga arsti juures, kes kirjutas mingi rohu. Läksime siis üheskoos ka apteeki, kus Obermann kõigepäält rohu hinna ja pudeli suuruse kohta täpsed teated muretses. Kuid kui need saadud, tuli ta kähku apteegist välja ja astus otsejoones üle tänava olevasse restoraani. Talle oli nimelt selgund, et sama raha eest saab pool rohkem konjakut kui

rohtu! Ja pääasi: konjaku tervendav mõju on silmanähtav, kuna robu oma alles problemaatiline! Kui pärast seda läksime jalutama Père-Lachaise'i surnuaiale, siis oli ta tuju kõige ülimeelikum, kuna haiguse palavikku täiendas alkoholi palavik. Ta ilkus Abélard'i ja Héloise'i haua juures vaese kastreerit munga üle. Kogu maailm näis talle olevat jälle ainult hull võllanali!

Kui paaril korral soovitasin tal tagasi kodumaale sõita, et ometi kohasemais oludes oma tervise eest hoolitseda, siis ei tahtnud ta sellest kuuldagi. Nii tühine näis talle olevat see plaan. Kord oli ta üleval Montmartre'il maha langend ja kopsudest verejooksu saand, kuid selle järele kaasasolnud naistuttavailt kohe galandilt andeks palund säärase ebaviisaka vahejuhtumuse pärast. Ja kui ta viimaks Afrikasse sõitis „paremat õhku“ otsima, siis usun ma, et siin tõukejõuks ometi oli niisama palju janu eksootika järele kui hool tervise eest.

Kõige imeväärsem oli aga see nobedus, millega Obermann kohanes prantsuse elu ja kunsti järele. Pariisi sõites oli ta prantsuse keele oskus õieti algeline, kuid hiljem kirjutas ta omi kirju koguni värsivormilises prantsuse keeles. Ja murrang tema kunstimaitses ning tehnilises oskuses sündis paari kuu jooksul, olgugi et ta kunstiga järjekindlalt ei võind tegutseda ja kusagil püsivalt ei õppind. Oli viimast küll katsund Anglada ateljees, kuid varsti pooleli jätnud.

Münchenist tulles oli Obermanni joonistamis-tehnika veel väga igav ja kuiv. Mul on säilund ta La Ruche'i elu algpäivilt üks „Salome tants“, mis kannab allkirja: E. Obermann-Ülimees. See tuletab oma puisusega veel täiesti meelega ta teisele Eesti kunstinäitusele asetet joonistusi. Kuid kohe selle järele algas ta suur huvi säärase kunstnikkude vastu nagu Félicien Rops või Toulouse-

Lautrec. Mitte et ta nende tehnilisi võtteid oleks jäljendand, vaid ta süvenes nende ainete ja elutunde maailma. Ja nagu ta ruttu omandas selle küünilise aineala, nii leidis ta enesele üleöö ka mingi lopsaka, mahlase väljendusviisi, mis erines põhjalikult ta endisest kuivast ning mõistuslikust maneerist. Prantsuse graafikute lähem tundmine õpetas talle mustade ja valgete laikude salapärast luulet ja otse värviliste efektide taotlust ilma värvideta. Ta kompositsioon sai lopsakamaks, joonistus paindlikumaks, endise peene detailitöö asemele ilmus sisemine stilisatsioon. Kuna enne ta tööd olid olnud pinnalised, ilma sügavama sisuta, siis omandasid nad nüüd sügavustunde ja nende üle laotus isesugune raske saatuslikkuse meeoleolu. Ta sai haruldaselt viljakaks. Ta fanta-seeris ühe rõve-fantastilise situatsiooni teise järele, ta joobus sest, luues paberi ja tuši abil neid väikesi müüte. Oli imelik näha teda hilja öösel, kui ta, linnast koju tulnud, istus pörandal küünla valgel, kübar pääs ja palitukrae üles tõmmat, ning joonistas palavikulise hooga.

Pärast Obermanni surma oli alles ligi pool-sada joonistust sest viljakast ajajärgust. Neist said tuttavaiks kodumaal ainult mõned üksikud, mis ilmusid „Noor Eesti“ IV albumis. Nüüd, pärast pikki sõjaaegu, pole enam kindlust nii nende originaalide kui ka teiste Obermanni joonistuste allesolu kohta. Alles hiljuti on leitud ühest Pariisi antikvariaadist veel paar tema skitsi. Mul on säilund ainult vigane trükiäratõmme ühest ta küünilisemast joonistusest, nimega „Moraali geenius“. See kujutab suurte tiibade ja pastori lõualappidega varustest vana däämonit, kes lukustab kaht nukranäolist lirva sünge maastiku tagapõhjal. Ka see joonistus pidi ilmuma „Noor-Eesti“ albumis, kuid jäi avaldamata tsensuuriolude tõttu. Hiljem oli

ta Noor-Eesti kunstinäitusel. Ses töös, nagu mõnes muuski, tundub Obermanni huvi Goya kompositsiooni vastu.

La Ruche'is elamise ajal tutvunes Obermann Jaan Oksa toodanguga ja tal tekkis kavatsus Oksa töid illustreerida. On kahju, et ta sest kavatsusest kaugemale ei jõudnud. Sest harva on kirjanik enesele leidnud nii kongeniaalse illustraatori, kui oleks Oksale olnud Obermann.

Kuid kuna Obermann oma kunstis ühelt poolt taotles oleviku hingeelu naturalistliku meetodiga, siis tõmbasid teda ta stilisaatori kalduvused tagasi muistsete primitiivide poole. Ta leidis enesele midagi väga lähedast India, Indohiina ja Jaava skulptuuris ning siluetikunstis. Oli üks ta suuremaid kirgedest: vaadelda Trocadéro või Guimet muuseumis mütoloogiliste loomade kujutlusi, maskisid, Jaava nuketeatri siluutilisi marionette. Selle harrastuse järelduseks oli rida Obermanni töid ses stiliseerivas vaimus. Need olid mõeldud „Noor-Eesti“ ajakirja viienda numbri jaoks, kuid ilmusid alles „Noor-Eesti“ neljandas albumis. Nagu mäletan, on albumi 115. leheküljel ilmund vinjett otsekohene graafiline jäljendus ühest india taondist. Vaevalt võis aga Obermann ise aimata, et ta ühe neist joonistustest, stiliseerit pärja, valmistas vinjetiks mälestuskirjutusele, mille avaldas A. Tassa tema kohta samas albumis!

5

Kevadtalvel 1910 sõitsin Pariisist Itaalia. Ja mu meele pole jäänd, et ma Obermanni pärast seda veel isiklikut oleksin kohtand. Kuid vähemalt teadsin sellest ajast pääle pea alati, kus ta umbkaudu viibis. Teadsin, et ta haiguse tõttu ühes A. Tassa ja pr. H. Masák'iga Pariisist ära Lõuna-

Prantsusmaale Rodezi lähedale oli läind, säält Pariisi tagasi tulnud ja viimaks 1910. aasta lõpul üksi Afrikasse, Algieri sõitnud.

1911. aasta algul, mil jälle olin Pariisis, tuli Obermannilt ühele seltsimehele Marseille'st postkaart abipalvega: ta olla päävarjuta isikuna Prantsusmaale tagasi saadet ja olla Marseille tänavail haigena. Kas siis või enne seda saime ka teada, et endine korteri perenaine talt Algieris viimse varanduse-natukese maksmata jäänd üüri pärast ära oli võtnud ja ta vist kusagil köögis oli eland. Enne seda kestnud postistreigi tõttu oli aga meie koloonia sarnases ainelises seisukorras, et kusagilt Obermanni tagasisõiduks tarvitminevat summat polnud võtta. Pandi siis nii palju kokku kui suudeti ja saadeti esimeseks abiks Marseille'sse. See saadeti tuli mõne kuu pärast tagasi, kuna adressaati ei leitud. Selle viimase postkaardi järele lõppesid Obermannist kõik teated. Kuid Marseille's on ta surnud 12. veebruaril 1911, — surnud millistes oludes ja kuhu maetud, see on siia maale teadmata. Tema hauda pole hilisemal otsimisel leitud.

Oli kulund ligi pool aastat, kui saabus ametlik teade Obermanni surmast. Olin siis Münchenis, sessamas Münchenis, kust oli ilmund Obermann meie keskele oma fantastiliste lugudega. Elu oli tõeliselt teissugune, nii mulle kui arvatavasti ka Obermannile. Oli nukker sügisõhtu, kõle tuul rabistas lehti Inglisaias, mille kõrval elasin, kui kirjutasin nekroloogi Obermannile. Tahaksin korrata sellest siin ühe katke:

„Luua kunsti ja kultuurielu ilma vanemait põlvilt pärit kunsti ja kultuurielu traditsioonideta — see on praeguse põlve ülesanne Eestis. Kannatades oleviku saamatuse all ja kandes üht-

lasi lihas ning luis mineviku koormat sirutada omi käsi Euroopa küpsend kunstiviljade järele — ses on selle põlve traagika.

„Surm on halb väärtuste ümberhindaja: ta näitab tõde alles siis, kui sellest pole enam mingit kasu. Kuid surm suursugustab elu väiklase, viletsa kannatuse, teeb päevakajast tragöödia, hallist igapäevsusest põrutava eepose.

„Erik Obermanni saatus on otsekui kõige selle päevast päeva kiratsemise, vaesuse ja viletsuse, saamatuse ning lootusetuse sümbool, mille all kannatab meie praegune kunstnikkude põlv. Erik Obermanni eraldab ta seltsimeestest ainult see, et ta saatus on lõpuni kujunend, viidud viimse piirini: nimelauata ja lilleta hauakääpani kusagil Vahemere rannal — koduta ja nimeta kadunute surnuaial.

„Erik Obermann ei vaja haletsevaid või ülistavaid järelehüüdeid. On piinlik öelda seda surnule, mida oleks piinlik olnud öelda elavale, tundes tema iseloomu. Täites oma kurba kohut pean toonitama ainult seda valusat tõsiasja: üks neist, kes oleks leidnud armu kunstijumalanna palge ees, ei leidnud seda mitte elujumalanna palge ees.“

1924.

MÄLESTUSI KONRAD MÄGIST.

TEMA SURMA PUHUL.

1

Paarkümmend aastat rännakuid, sagedasti erisihil, kuid aegajalt ristlesid meie teed. Vahel aastate viisi eemal, siis kuude kaupa koos; vahel kaotand kauaks üksteise jäljed, siis jälle mõni rida kirjavahetust kusagilt Euroopa teisest otsast.

Sõitsid vahel kaugest põhjast ja leidsid ta Pariisis vihmasel talvapäeval istumas Dumesnili juures, kaebustega külma niiskuse üle. Tulid teinekord niisama kaugelt lõunast ja leidsid ta Tartu kohvikus, sapisena kogu selle viletsa maa-
kera puhul.

Kuid seesama niiske ja külm maailm pakkus ometi ka niipalju elurõõmsaid, kavatsusküllaseid ning ülimeelikuid silmapilke. Ta võimaldas ka inimlikku õnne, kogemuste korjamist ja loomisrõõmu ning kõige boheemliku käeviskamise kõrval ometi visa energiapingutust. Ja kõigest sellestki sai mõndagi ühes elat.

Nii kestis see palju, palju aastaid, kuni ühel päeval astus tuppä tuttav, käes närvikliiniku arsti poolt saadet, punase pliiatsiga kirjutet tähekene: Kunstnik K. Mägi suri täna kell 13.20.

2

See oli 1906. aasta sügisel Helsingi Eesti Seltsis. Seltsi ruumid, kaks väheldast tuba vanas

Passaašis, kusagil neljandal-viiendal korral, olid alati täis kodumaalt põgenend emigrante, juurist lahti rebit, võõrsile paisat kõige mtmekesisemat elementi. Keda küll ei leidund siin! Intelligente, vabriku- ja käsitöölisi ning mõisamoonakaid, kellest karistussalkade hirm mõned esimese hooga oli kannud kuni Lõuna-Euroopani, kuid kes 1906. a. sügiseks jälle tasakesi olid liikund kodumaale kõige lähema piirini. Siit valgus neist osa pärast paariaastast ootamist uuesti kaugemale, teised hiilisid tähelepanematult kodumaale, kolmandad aga viidi sinna viimaks vangitapiga. . .

Selle kirju hulgaga liitus ka salgake kunsti-emigrante, vabatahtlikke või sunnipäraseid maapagulasi. Siin olid tol ajal N. Triik, K. Mägi, A. ja R. Tassa ning Ed. Sõrmus. Ja alles siin tutvunesin nende kõigiga lähemalt.

Kuna Triik juba samal sügisel Helsingist lahkus, siis jäid Tassad ja Mägi ligi aastaks sinna. Nende ainelist olemasolu võimaldas kuidagi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura hoiu all oleva Hurti vanavara ümberkirjutamise töö. Kuid see oli ometi küllaltki hall ja igav olemasolu. On kirjutet Mägi õpinguist tol ajal Ateneumi kunstikoolis, kuid vaevalt võib seda võtta kuigi tõsiselt. Tema päevad kulusid regevärsside ja nõiasõnade masinlikus ümberkirjutamises, õhtul aga sulati emigrantide halli ning närvlikku peresse. Nii kulus vähemalt talv, võideldes Helsingi kõleda kliima, harjumatu ümbruse ja kitsaste elutingimustega. Alles järgmisel sügisel lahkusid kunstnikud, juhitud tee Pariisi poole.

Nagu nad olid ühes siia ilmund ja ühes siit läind, nii olid nad ka varem asund rühmana koos. Kõigepäält mitmeaastasel õppimisajal Peterburis, kus sai enne esimest vene revolutsiooni terve põlv eesti kunstnikke oma hariduse. Kuid

ka otsekohe enne Helsingi saabumist olid nad suve ühes veetnud, nimelt Ahvenamaa saartel, Põhjalahe suus, kust alles hilissügis nad mannermaale ajas.

Viimasest ühesolu kohast kubisesid veel nende jutustused. See muust maailmast eraldet saarestik näis neile nii olevat meeldind kui vaevalt mõni teine koht. Ja alles siis mõistsin, mis ta oli neile olnud, kui järgmisel suvel, just nende jutustuste mõjul, ise sinna sõitsin ning seda veel mitmel suvel hiljem kordasin.

Esimesena oli Ahvenamaale sattund 1906. a. kevadtalvel N. Triik, mai algul saabusid A. Tassa ja Mägi, hiljem veel R. Tassa ning teised tuttavad. Oli olnud suur koloonia, esiti laiali Öningby külas (otsejoones kilomeetrit 5 Mariehamni linnakesest), pärast kogunend pea kõik ühtekokku Nedra Knapansi tallu samas külas, vöörastelahke peremehe Werner Johanssoni juure.

Olid veetnud eht-boheemlaste elu. Olid traageldand lagunevaid saapaid viulikeeltega ja viksind neid tušiga, et minna tantsima külapidudele. Olid heitlend Ahvenamaa aedadega, mida oli jalgrajal Öningbyst Mariehamni tükki kolmkümmend, ja olid heitlend Mariehamnis ainsa riigivõimu esitaja — ühe konstaabliga. Olid hulkund metsis, kaljurannikuil, liikund merel ja teind rännakuid läbi kogu saarestiku — kuni Lemlandi, Kastelholmi ning Bomarsundini.

Kõigest sellest kõnelsid mulle järgmisel aastal kohalikud elanikud, kõnelsid veel mitmed aastad hiljemgi. Ei teatud õieti meie kodumaa nimegi, ei mäletet ka nonde haruldaste suvivööraste nimesid, kuid mäleteti ikka veel neid endid.

Elasin üksinda Nedra Knapansis, just samas toas, kus oli eland eelmisel suvel Mägi. See oli

väike ärklituba talu pääehituses, ainsa aknaga loode poole. Aknast avanes vaade külale mäerinnakul ja selle taga käsivehkivale tuulikute tosinale. Toas oli kõik veel puutumata. Seinal oli Mägi maalit maastiku-kavandeid, kummuti laekais ta luuletusi ja karikatuure, aga toa ukse taga, katuse ääres hämaral pööningul seisis reas tema modelleerit kujud kui savijumalad. Näis, nagu oleks kunstnik alles eile siin olnud. Ja kui hulkusin kuumil suvipäivil mööda mere kaljuseid randu, siis nägin veel siin ning sääl kohti, kus maalipintsleid oli pühit vastu kive. See kõik kõneles mu seltsimeestest-eelkäijatest sel Patmosel.

Kuid kõigepäält, olu Ahvenamaal polnud mitte harilik suvitus, ei mulle ega minu eelkäijatele. See oli õieti esimene kord, kus meid kõiki valdas looduse puhas primitiivsus, kus õpiti nägema tema monumentaalseid vorme ning intiime varjundeid. Kuna Ahvenamaa mõju Triikisse tema oma kalduvuste tõttu oli ehk väiksem, siis mõistsid nii Mägi ja Tassa kui ka mina alles siin, mis tähendab lüüriline maastik. Muljed ja mälestused neist elamustest jäid kustumatuiks.

Vaevalt olime enne Ahvenamaale sattumist aimandki selle omapärase maailma olemasolu: Sajad ja tuhanded saared ning saarekesed, kaugel meres, kümme-kond tundi sõitu nii Turust kui Stokholmist. Kesk lõpimatut saarteräga suurem kindelmaa, pääsaar, selle ja Lemlandi ning Lumparlandi vahel ainus avaram veteväli — Lumpari meri. Muidu ikka segamini nii maa kui vesi. Järsud merre laskuvad kaljuseinad, igavesti unustet kivisaared ja vaikivad lahed. Kõrged käabusmändidega kaljumäed, kuid nende vahel metsad ja niidud nii lopsaka, otse lõunamaise taimestikuga, mida võimaldab ainult soe merikliima. Metsroosid, metskirsid, mingid üleni suuris valgeis

õites puud. Ja siis Lumpari meri ise — igalt rannalt, igal kellaajal ja iga ilmaga iseilmeline, tuhandes toonis veiklev, pärlmutrine, heleroheline, sametsinine. Eemal Enesetapjate saar ja Punase lehma päikeses põlevad kaljud.

Kuid niisama kütkestavad kui üldpildi monumentaalsed jooned olid väikesed, intiimid detailid. Otsekui esmakordselt nägid siin kivikirja, sammal-ornamenti ja kääbusmänni kontuuri. A. Tassa tegi siin omad esimesed kivide-stuudiumid ja hiljem sõnajala-stilisatsioonid. Mis minusse puutub, siis pean tunnustama, et alles siin nägin loodust intiimilt ja kohe saartelt lahkumise järele kirjutasin novelli „Toome helbed“. Ka Mägi tegi siin oma parimad graafilised väikejoonistused looduse primitiivide järele, mis hiljem ilmusid minu „Kahekesi“ kogu vinjettidena. Kuid üldse näib Mägi arenemisse Ahvenamaal olevat otsustav tähendus.

On teada, et ta siin lõpulikult loobus skulptuurist ja andus ainult maalimisele. On tähendat, et ta selle sammu astus osalt oma aastailt noorema, kuid kunstiliselt varaküpsema seltsimehe Nikolai Triiki mõjul. Kuid ka Ahvenamaa looduse otsekohesel veetlusel näib siin olevat oma osa. Pärast halli ja sombus ilmaga Peterburi nägi ta siin looduse selgeid värve ning jooni läbi imepuhta õhu kui ilmutusi. Eriti aga näib Ahvenamaa vete värv mõjund tema ultramariinsete ja violett toonide eelistusse. Kaua aega valitsevad tema maastikes need sini-lüürilised toonid.

Selle oma kunstilise äratuse alglatte poole püüdis Mägi ikka tagasi. Kui tal isikliste pettumuste tõttu polnud vaimustust Soome vastu üldse, siis paistis talle Ahvenamaa aeg ikka mingi idüllina. Kui ta ei pääsnud kaugemale, siis läks ta vähemalt Saaremaale, et tunda mere eraldet loo-

duse veetlust. Ja tema kolmandat saarelolu aega — nimelt Capril — võib samuti märkida tõusukohana tema loomingu.

3

Nagu tähendasin, lahkus Mägi 1907. a. sügisel Helsingist ja sõitis Pariisi. Säälnu elu kulus tal väga kitsais oludes (ikka sessamas La Ruche'is!) ega olnud pikaajaline: juba 1908. a. kevadel sõitis ta ühes A. Tassaga üle Brüsseli ning Kopenhaageni Kristiaania. Kuna Tassa peagi jälle ära sõitis, jäi Mägi Norrasse paariks aastaks. Sinnaminek oli ette võet juhuslikult ja lühemaks ajaks, kuid Mägi pidi sinna jääma kuni 1910. aasta sügiseni — lihtsalt sellepärast, et ta äärmise ainelise puuduse tõttu enam edasi ega tagasi ei pääsend. See ajajärk on üks kurvemaist Mägi elus.

Norra-sõidu tõukeks oli muidugi tung põhjamaise looduse poole ja ühtlasi vaimustus kõige norralise vastu: oli ju ajajärk, mil norra kirjandus ja muud kunstid enesele otse tormijooksul Euroopa imetleva tunnustuse olid võitnud. Tegelikult ei kestnud aga Norra veetlused Mägile kauaks: maastikud osutusid varsti ühetoonilistena ja väikekodanlised inimesed enam kui igavatena. Liiategi et Mägi, aineliselt seotuna, nii Norra maad kui elu ennast õige napilt võis näha.

On tähendat, et Mägi Norras „töötas iseseisvalt maali alal“. Kuidas selle töötamisega oli, see on eriküsimus, kuid liig „iseseisvalt“ pidi ta säääl küll elama!

Varsti oli Mägi Kristiaanias kõige raskemas seisukorras, mis palju ei erinend Hamsuni tuntud „Nälg“-romaani kangelase omast, kes ütleb, et see linn igaühele oma pitseri pääle surub, enne kui enesest päästab. Kuna Mägi väga harva sai mõne summakese kodumaalt, siis pidi ta leidma

teisi elamisvõimalusi. Kuid mis võis ta teenida ses võõras linnas, mille keeltki ta alguses ei oskand! Siiski, tal õnnestus saada mõneks ajaks kohta ühes emaili-tööstuses. Ta tegi koguni mingi leiduse sel alal, segades emailivärve eriviisil kui varem tehti. Ta valmistas naiste kübaranõelte nuppusid, sõlgesid, miniatüürpilte jne. Kuid tema valmistet tooted tulid liig kallid ega leidnud turgu niisuguses linnas nagu Kristiaania. Peremees ei võind teda enam pidada, ja siis algasid jälle rasked päevad.

Märtsikuul 1910 kirjutab ta mulle: „Minu seisukord praegusel momendil on päris kole. Siin elamine on võimata, liikuda siit paigalt ka ei saa. Olen viimase kuu kõiksugu töö otsimisega ümber jooksnud, kuid ikkagi ilma tagajärjeta, nii et lootusegi juba kaotanud olen, siin veel midagi leida. Kõige selle krooniks on veel mu lõpulikult korrast läinud närvid ja veel palju „mitte-lõbusaid“ asju. Kurat teab, millega see elamine siin lõpeb...“

Umbes samatoonilised on paari aasta jooksul pea kõik tema kirjad Kristiaaniast. Äärmises ainelises kitsikuses ja allakäind tervisega, saadab ta mõned sapised kirjad, mis sisaldavad kõike muud kui komplimente Ibseni ja Björnsoni maa päälinnale ning selle elanikele: „On üks neetud linn kõige oma rahvaga!“

Ühtlasi oli Mägil põhjust kaevata ka vaimlise üksiolu pärast. Ainsaks samahuviliseks seltsiliseks oli tal Kristiaanias meie ühine tuttav, läti kirjanik Karl Skalbe, kuid ka see just samas ainelises ja psüükilises seisukorras, nii et lohutust temastki vähe. Skalbe leidiski lõpuks, 1910. aasta algul, kergema olevat kodumaale minna ja ennast vabatahtlikult sandarmite kätte anda, kui nii välja- maal elada.

Arusaadav, et Mägil niisugustes oludes raske oli loovalt tegutseda. Puudus vahel kõige tarvikumgi: lõendid ja värvid. „Oled siin nagu maha maetud,“ kirjutas ta kord, „ja kui veel kõik võimalused töötada ka nii kitsendatud on, et ainult hakata saad, kuid lõpetada midagi.“ Umbes samal ajal teatas ta ometi, et tal valmis oli paar-kümmend õlietüüdi, pooleni valmis samapalju tušijoonistusi, samuti 3–4 portreed. Need tööd vist olidki osalt samad, mis ta asetas 1910. aastal Noor-Eesti kunstinäitusele.

Viimaks muutus Mägi aineeline seisukord Kristiaianas paremaks: ta oli leidnud säääl tutvusi, võis juba oma otsekohesegi tööga pisut teenida, kuid, kõigepäält, ta sai ülemal nimetet näituse kaudu mõned maalid ka kodumaal müüa. Ja 1910. a. sügisel avanes talle jälle võimalus Pariisi sõita.

Säääl olime koos kaks järgmist talve. Rasked, väsitavad, haiglased ajad. Meid oli terve koloonia, kuid kõik ühteviisi tuule najal. Mägi aineeline seisukord oli endiselt vähemagi kindlustuseta. Ta tegi kõik, mis ette juhtus, ja avaldas üldse rohkem praktilist elu-oskust kui mõnigi teine. Elamisvõimaluse saavutamiseks tegutses ta jälle ka skulptuuri alal või, õigemini, hakkas uuesti mööblinikerdajaks, nagu oli olnud kord noormehena Tartus: ta soovis vene skulptori Sudjbiinini jaoks postamente, millele see võis asetada oma kunstteosed! Loomulikult oli sääranegi teenistus ainult ajutine.

Oli veel midagi, mis mürgitas meie meeoleu. See oli äärmiselt vaenuline suhtumine kodumaal kõige selle vastu, mis meie ringkond kunstis ja kultuuris pidas väärtuslikuks ning edasiviivaks. Võitlused Noor-Eesti ümber olid noil ajal kõige ägedamad. Tungiti kallale nii paremalt kui pahemalt poolt. Iga ajaleht, iga kiri, mis kodumaalt

saabus, kõneles ainult kõige sõgedamast vaenust; tuul kodumaalt oli külm ja halvav. See suurendas veelgi mahajäetuse ja üksinduse kibedust.

Kuid see tõstatas ka trotsi ja võitlusihha! Lõpulikult ei tule asju võtta siiski nii sentimentaalselt-traagiliselt. Kõige meelegeite vastu sõdis meie nooruslik elutunne ja usk oma suuna õigusse.

Kui palju kavatsusi tehti noil ajal meie boheemilistel koosviibimistel, kui palju fantaseeriti, ironiseeriti, kui palju loodi õhulosse! Unisteti kogu Noor-Eesti liikumise Pariisi ületoomisest, ajakirja väljaandmisest Pariisis, üldse arvestamata meie olude naeruväärt kitsusega! Veel kaugemale lükati piirid: mõttekujutuses rännati ühiselt läbi kõik kultuurimaad, maalides ja kirjutades ning avaldades koguteoseid kord Pariisis, kord Roomas, kord Aleksandrias ja kord Kalkuttas!

Kui 1910. a. algul kavatsesin jala minna Itaalia, sest muid võimalusi ei paistnud olevat, siis kirjutas Mägi Kristiaaniast: „Ma olen vähe niisugust mustlase elu maitsnud ja tunnen suurt igatsust ta järele. Sina kirjutad reisikirjeldused, mina teen skitsid jne. — asi läheks.“ Sellest ühisest reisist ei tulnud midagi välja. Veel enam fantaseeriti hiljem Pariisis teekonnast Hispaania. See oli Mägi töötet maa, kõik tema eksootikajanu, värvi-meel ja stiilitunne tõmbas sinna poole. Sellest Hispaania teekonnast oli omavahel niipalju juttu, et mul noil aastail, „Felix Ormussoni“ kavatsedes, Mägi vaimustus lakkamata kõrvus kajas. Ja täiesti loomusunniliselt kiilusid neist unistustest mõned killud oma romaani, esitades Mägi ühtlasi „Homunculuse“ nime all.

Palju aastaid hiljem tegi Mägi ometi oma Itaalia-sõidu, kuid Hispaania jäigi talle paljaks unistuseks. Käimata ise kunagi Hispaanias joo-

nistas ta mu „Hispaania teekonna“ esimesele trükile illustratsioonid.

1912. aasta kevadel lõpetas Mägi oma vaba-tahtliku maapao, mis oli kestnud kümme aastat, ja sõitis kodumaale (viimast sammu kahetses ta hiljem ühtsoodu). Olime koos veel Berliinis, viimane kord väljaspool kodumaa piire, kus kohtasime samuti, mitmeaastase vaheaja järele, ka Nikolai Triiki.

Ka kodumaal oli Mägi ainealine seisukord alguses raske. Aegamööda paranesid olud, kuid enam-vähem rahulodavaiks muutusid nad veel palju hiljem. Ja seda ometi mitte sellepärast, et Mägi end oma loova tegevusega oleks võind elatada, vaid et ta ikka enam ja enam rakendus kunstipedagoogilisse töösse, andes esiti eratunde ning tegutsedes hiljem õpetajana „Pallase“ kunstikoolis.

Minu kavatsusse ei kuulu aga enam nende aegade kirjeldus. Olen tahtnud lähemalt käsitleda ainult paari ajajärku Mägi elus, mille kohta üldsusel seni vist vähem on olnud teateid. —

Mägi saatuses kordus meie põlve üldine traagika: enese füüsiline ja vaimline ärakurnamine, ülepingutamine, äravintsutamine just nooruse kõige lootusrikkamail aastail, nii et hiljem enam jõudu pole seda täiel määral teostada, milleks alguses eeldused oleksid olnud. Kõik, mis lõpulikult on korda saadet, on sündind nagu kogemata, olude kiuste, muist pingutusist üle jäänd energiaraasukeste varal. Nii kehaline tervis kui ka vaimlised võimed on liig palju kannatand, et loominguine potents veel täiel ulatusel võiks väljenduda. Ärgu kurdetagu siis, et ses loomingu tihtipääle leidub midagi haiglast ja virilat. Elu, mis on inspireerinud ja võimaldand selle loomingu, on olnud veel mitu korda haiglasem ning virilam!

Aastate kaupa korduvad Mägi kirjades märku-

sed: „Meie koloonia elab vana viisi, s. o. nāru-
selt.“ „Mu elamine on vōimata kirju.“ „Olen
harilikust enam haige.“ Ja juba paljude aastate
eest, kui ei vōind veel oletada seda haigust, mis
viis ta lõpulikule katastroofile, otsis ta korduvalt
abinōusid kōiksugu nārvirikete vastu. Mis oli siis
sellest enam kasu, et Māgi aineline seisukord vii-
maseil aastail oli vōrdlemisi rahuloldav, et ta oleks
vōind tōttada oma otsekoheisel alal ja teha sōitu-
sid vanadesse kultuurimaadesse, — kui polnud
enam küllalt fūusilist jõudu loomiseks ning välja-
maa-teenkonnad muutusid ainult tervisparandus-
reisideks!

4

Māgi sai alata oma kunstitegevuse vōrdlemisi
hilja. Ta leidis oma tee alles täisealisena ja tingi-
mused tema edaspidiseiks õpinguiks ning arene-
miseks olid ebasoodsad. Mōöblinikerdaja ametist
siirdus ta loova kunsti alale. Von zur Mühleni
joonistamiskursused Tartus ei vōind talle palju
anda. Parun Stieglitzi kunstikooli Peterburis as-
tus ta alles 24-aastasena, ja säälgil õppis ta paar
aastat nimelt skulptuuri, mitte maalimist. Ei
või ka kuigi suurt tähtsust anda tema otsekohe-
seile kunstiõpinguile hiljem nii Helsingi Ateneu-
mis kui Pariisis Colarossi juures. Need olid õieti
juhuslikku ja katkelist laadi. Kuid kuigi kunsti
ennast ei või teiselt õppida, siis igatahes kunsti-
tehnikat. Selle teadlik arendamine kogend juhi
abil aitab vōrratult lühendada noore kunstniku
õpiaastaid.

Süstemaatilise kunstiõpetuse vähesuse tõttu
olid need aastad aga Māgil õieti pikad. Ta pidi
tōttama poole omast tegevusajast, et leida end
ligikaudugi. Ta pidi korjama mõjusid ja tähele-
panekuid siit ning säält ja täiendama end tegeva

töö kaudu. Iga kunstnik on olemuselt *self-made man*, kuid eriti oli seda Mägi. Kauaks ajaks jäi ta tehnikasse midagi diletantlikku. Suure energiaga pingutas ta kogu elu läbi, et sellest vabane-
neda. Alles paljude aastate jooksul hakkas kujunema see, mida tunneme eht-mägilise maastiku käsituse ja koloriidi all. Suure sammu oma arenemises edasi tegi ta alles paari aasta eest, Itaalia-reisil. Ja õieti samasugune samm on Itaalia-ajajärgust tema kõige hilisemate tööde juure. Nüüd näis ta viimaks olevat täisküps meister, mitte enam meie koduste nõuete kohaselt, vaid juba euroopalises ulatuses — paraku, nii hilja!

Hoolimata neist takistavaist asjaoludest on Mägi toodang arvuliselt haruldaselt suur, suurem kui ühelgi teisel eesti kunstnikul. Meil pole praegu mingit võimalust isegi kujutleda tema teoste üld-arvu. Neid on nii paljudes maades ja nii paljude isikute käes laiali, et neist puudub igasugune ülevaade. Kes tahaks kirjutada monograafiat Mägist, sellel seisaks kõigepäält ees peaaegu üle jõu käiv andmete kogumine. Ka Mägi ise poleks võind anda kuigi täielikku ülevaadet oma toodangust.

Ei ole üle kodumaa vist palju neid vähegi kunstihuvilisi isikuid, kel poleks Mägi töid. Kuid neid leidub ka Soomes, Norras, Prantsusmaal, isegi Inglismaale on neid ulatund. Neid on Moskvast ja Berliinis. Ja nägin Pariisis ise seda mitmekümne-numbrilist valikut Mägi Norra ning Pariisi ajajärgu maalidest, mis ta saatis Ameerikasse müügile. (Viimased või osa viimastest töödest olla praegu kuulu järele Berliinis.) Ning sures jättis kunstnik järele nii suure hulga valmis või poolvalmis, seni täiesti tundmatuid teoseid, et neist üksi saaks kogu näituse.

Selle suure toodangu põhjuseks on üheltpoolt Mägi otsekohene tööenergia, teiseltpoolt aga ka tema improviseeriv loomisviis, mis lubas võtta ülesannet vahel võrdlemisi kergelt.

Mägi kuulub nimelt nende kunstnikkude liiki, kelle iga töö pole mitte omaette kunsti-filosoofilise või isegi kunsti-tehnilise probleemi lahenduskatse. Ta oli võrdlemisi teravalt eritleva intellektiga, kuid lõi ise toetudes pääasjalikult ainult silmalisele inspiratsioonile, vahel ka paljale õnnelikule juhusele. Jälgides tema loomisviisi võis näha, et ta just siis kõige vähem õnnestus, kui püüdis mõnd ülesannet teostada eriti teadlikult. Selle tunnistuseks on mitmed tema portreed ja kompositsioonid. Ta oli improviseerija, kes ei võindki palju eritleda oma ainet, seda tüübistada ja tihendada, ilma et töö poleks kaotand kunstilist värskust. Ses suhtes erines ta põhjalikult Triikist, kelle teosed on seda sugestiivsemad, mida rohkem neis avaldub intellektuaalne süvenemine ja teadlik kunstikultuur.

See improvisatsiooniline loomisaad tegi loomingu Mägile kergeks ja võimaldas ta suurt toodangut. Kuid ühtlasi surus see tema toodangule ka mingi kavandilise pitseri. Nii polnud maastik talle kaua aega mitte kompositsioon, mida nähtava tõelikkuse abil vaja alles luua. Ta fikseeris otse esialgse mulje lõuendile ja töötas oma kavandi ligikaudu ka pildina välja. Nii palju kui kavandeid, pea sama palju ka pilte. Nõnda võis Mägi, suvitades mõnes loodus-huvitavas kohas, igapäev maalimisriistadega välja minna ja paari maastikumaaliga tagasi tulla. Sääraseist maalimisrännakuist jutustab oma käsikirjalistes märkustes M. Taevere, Mägi lähem tuttav ja kaaslane neil rännakuil. Loomulik, et selgi teel võisid vahel sündida kõrgeväertuslikud teosed. Kuid

ometi on just neid Mägi tosina-maastikke eriti rohkesti laialilagunend meie keskmiste kunstiharastajate hulgas. Alles kõige hilisemal ajal muutus kunstnik enese vastu nõudlikumaks.

Nii on Mägi and laiali pillat tema suure toodangusse, nagu see toodang isegi on laiali pillat. Ta produtseeris palju, ja selles produktsioonis on palju nii õnnestund kui ka ebaõnnestund töid. Viimaseid tuleb võtta lihtsalt kui kavandeid, katseid ja harjutusi enese jaoks, mida mõni teine kunstnik poleks üldsuse kätte lasknudki.

Kuid selle juures ei tule süüdistada mitte ainult kunstniku eneskriitika puudust, vaid palju sagedamini meie üldiseid kultuuriolusid. Mägi pidi elama palju aastaid ainuüksi omast loomingu-
gust. Kuigi ta vaevalt kunagi midagi tegi otse publiku „maitse“ järele, kuid ainelised olud mõjusid ometi paratamatult tema loomingu-
sse. Ta oli sunnit müüma vahel omi maastikke mõne rubla eest. See madal ainealine tasu võimaldas tema loomingu-
t ainult laiuses, mitte aga kõrguses ja sügavuses. Kunstnik viskas käega — ja laskis nõrgemadki tööd müügile.

Iseenesest oli aga Mägi esteetiline maitse tunduvalt sügavam ja tihedam, kui võiks vahel otsustada tema tööde põhjal. Tema esteetiline mina oli palju vähem pinnaline ja kavandiline, isegi mitte nii lüüriline, kui tihtipäele tema toodang.

Mägi kuulus nimelt sellesse meie kunstnik-
kude põlve, kel oli suurem huvi üldesteetiliste probleemide vastu, kui näeb seda harilikult. Need kunstnikud ei kujutand enesest mitte ainult maalikunsti käsitöölisi, vaid neile oli lähedane kogu esteetiline elu, vähemalt teoorias ja passiivses maitsmises. Mägi ise ja mitmed ta kaas-
lased olid ka tegelikult katsetand teistel kunsti-
aladel: kirjanduses, muusikas, näitelaval. Ja kuigi

oma kunstilooming lõpulikult nõudis spetsialiseerumist, siis jätkus neil ometi edaspidigi huvi ning instinkti ka teiste kunstide vastu.

Nende arenemine oli üldesteetilises mõttes olnudki võrdlemisi soodus, olgu teised tingimused muidu kui viletsad tahes. Kuna varem eesti kunstnik oli arenend üksi omaette, siis ilmusid alles Noor-Eesti kaasaeglased-kunstnikud nii ajaliselt kui vaimliselt ühtekuuluva sugupõlvena. Nende kaudu vabanes eesti kunst lõpulikult saksa ja vene akadeemilise kunsti mõjust. Mitte enam väikesed kunstitsentrumid ei avatlenid neid, vaid suured ilmalinnad oma pulbitseva eluga: esiti Peterburi ja siis Pariis ning üldse teised kunstimeridiaanid. Ka varem oli eesti kunstnik tegutsend Peterburis, kuid peab meeles pidama just seda romantilis-revolutsioonilist õhkkonda, mis valitses sääl selle noore generatsiooni õppimisajal. Nad sukeldusid sisse uude maailma kollektiivselt, aet ajajärgu tugevamast eluinstinktist. Nad said osa mingist uuest rahutusest, trotsist ja julgusest. Ning siin oli suur tähtsus vastastikusel mõjul, mõtetevahetusel ja üksteise inspireerimisel. Nagu ikka teatud tõusuaegadel, nii alanesid ka nüüd sumptiaiad üksikute kunstiharude vahel. Kõigi kunstide saadusi nauditi ühtlaselt, ja see kasvatas ja kõvendas üldse esteetilist meelt ning avaldas mõju ka igapäevaelu erialal. Neile kunstnikele oli uue raamatu lugemine, teatris või kontserdil käimine niisama vajaline kui kunstinaütuse nägemine.

Praegu on aga meie noor kunstnik sunnit kasvama jälle meie õhuvaestes vaimlistes oludes, isegi aimamata, kui paratamatult tähtis on talle üldine esteetiline koolitus, et ta võiks tegutseda harituna oma erialal.

Peab ütleva, Mägi kunstimaitses kaldusid pisut teise suuna, kui ta suutis seda avaldada

oma loomingus. See väide kostab paradoksina, kuid näib mulle ometi tõena. Tema maitse oli nimelt kompaktsem ja mehisem. Tema lemmikkirjanikud olid Poe ja Huysmans, eriti esimene, kelle teoseid ta vedas pool eluaega kaasas; eesti kirjanduses aga Suits ja Oks. Samuti maalikunstis El Greco ja Grünewald ning mõned nooremad prantslased. Talle olid ikka lähedad raffineerit dekadentsi meeleolud. Ja sellepärast näib tunduv vahe tema enese loomingu ja ta ideaalide vahel.

Ta armastas teravat, ilmerikast kontuuri — ja oli ise ometi nõrgapoolne joonistaja, mida tõendavad eriti tema kompositsioonid ning graafika. Ta armastas mürgist ning vürtsilist sisu — ning oli enese loomingus siiski lüüriline. Ja mulle näib, et nii palju kui Mägi elutöös tundub traagikat, oleneb see vastolust tema sisemiste kalduvuste ning väliste võimete vahel. Viimased olid tal kaua aega piirat, pinnalised, diletantlikud. Püüdes vahel väljendada oma tõelisemat minat, pörkas ta tehniliste raskuste vastu ja pingutas üle oma võimeist. Eriti teravalt avaldus see ülepingutus suuremas kompositsioonis „Kolgata“, kus Mägi püüdis tõlgitseda oma sugulust Matthias Grünewaldi jubedate kannatusnägemustega, kuid kus kompositsioonilise terviku asemel saabusid siiski ainult tegelaste kaunid riietelaigud ja tagapõhja maastik.

Just maastikumaalijana suutiski Mägi end lõpuks väljendada täisküpsena ja täies ulatuses. Isegi portreed ja kompositsiooni võttis ta maastiku seisukohalt, s. o. puhtsilmalise, pinnalise värvi-probleemina, nagu seda mõistis. Kõik psüholoogiliselt eritlev, mõistuslikult sügavam oli talle siin raskelt tabatav. Sellepärast õnnestusid tal ka

paremini riided kui näod, paremini naiste kui meeste portreed. See vastas enam tema lüürilis-pinnalisi võimeid.

Mägi on maastikumaalija *par excellence*, ja tema loomingut võib liigitada suurtes joontes nende maakohtade järele, kus ta juhtus viibima. Tema toodangus on nagu päevaraamatus fikseerit ta rännakud ja suvitused. Siin on tema Norra, Pariisi ja Itaalia, siin ta Saaremaa, Kasaritsa, Püha-, Võrts- ning Saadjärve ajajärgud. Ja ainult maastikumaalides võib jälgida ka tema järjekindlat kunstilist arenemist: alguses stiliseerivat dekoratiivsust, siis impressionistlikku realismi ning lõpuks tungi sünteetilise kompositsiooni poole. Ning just maastikes leidis ta lõpuks ka tee pinnalt sügavusse, leidis väljenduse oma sisemisele minale.

Mägi on tõeliselt alles eesti maastiku leidnud ja olnud pea siinamaale ka selle ainuesitaja. Meie maastik ja Mägi — need mõisted on praegu veel seevõrra sünonüümsed, et meie tulevastel maastikumaalijail kõigepäält kaua tuleb töötada, et vabaneda Mägi mõjust ja näha ise ning näidata ka meile meie maastikku teisiti kui oleme seda praegu harjund nägema. Seni on aga Mägi silm, tema värvimeel ja käsitusviis meie kohta alles ainuvalitsejana maksev.

Mägi suurest toodangust jääb püsiva väärtusega järele hulk maastikke, väiksem arv natüür morte ja veelgi väiksem portreid. Et see paranus pole väike ja et ta sellega on võitnud enesele ühe väljapaistvamaist kohtadest eesti kunstiajaloo, see peaks juba nüüd olema vastuvaidlematu tõsiasi.

Olen püüdnud ülemal mõne joonega iseloomustada Mägit kunstnikuna. Kuid loomulikult jääb tema hindamine sel alal siiski spetsialistidele — kunstiarvustajatele. Oma poolt tahaksin lisada aga veel mõned märkused Mägist kui inimesest, kaasaeglasest, seltsimehest.

Nii paljud meist näevad veel silmade ees tema lüheldast kogu, halliks mineva päa, tugeva otsaesise ja tundelise suuga. Ja me kuuleme veel kõrvus tema enamasti sapist, kibedusest läbiimbund häält, mida saatsid samasugused sapised grimassid ning liigutused. Aeg oli lisand juustesse halli, näole grimasse ja häälesse sappi, kuid ka aastate eest oli mulje Mägist ikka umbes sama: alati pisut kibe ning millegagi vastolus. Kogu tema olevuses, kandilise näo ilmes ja rutulises, vehkivas käimises oli midagi jäiki, „homunculusslikku“. Triik'i pörtree, mis maalit a. 1908, annab sest Mägi raskevõitu poosist, nii otsekohe- ses kui kaudes tähenduses, hää käsituse.

Ma ei võind kokku puutada Mägiga tema otsekoheisel tegevusalal, küll aga liikusime paarikümne aasta jooksul üheskoos selles boheemiõhkkonnas, kuhu kuulusime samade esteetiliste ja maisemategi harrastuste tõttu. Ja siin avaldus Mägi omil paremail ajal seltsimehena sõna kõige paremas mõttes.

Suur osa kunstiinimeste ekspromptilisist fantaasiasädemeist ja vaimuvälgatusist kaob paratamata tühja, ilma et neid keegi suudaks fikseerida. Nad plahvatavad sõpruskonnas silmapilgu inspiratsioonist hetkeks lõkendama, et kustuda samal hetkel. Kõik elurõõm ja elukibedus väljendub siin otsekoheuses, mida võimaldab ainult üksteise lähedane tundmine, umbes sama kogemuspiir ning

sama eluväärtuste kriteerium. Ja ses sõpruskonna ülimeelikus konversatsioonis luuakse vahel sõnalisi kunstteoseid, mille laadi ei piira miskid esteetilised kanoonid ega tsenseeri üldmoraal ning tavalised tõekspided, vaid mida kannab absoluutselt oheldamatu mõttelend. Kui abitud ja nõrgad on kirjutet sõnadki väljendama neid meeolude hüpertroofilisi avaldusi, kõnelemata teistest kunstivahenditest! Sest hiljem puudub jäljendustes õige rõhk ja tarvilik miljöötunne.

Mägi oli vajaline kuju selles boheemitsevas sõpruskonnas. Ta lisis sellesse enese elukogemuste ja ilmasuhtumisega oma varjundi. Siin mõisteti täiel määral tema kibedust ja sarkasmi, ilma milleta teda ei võind kujutledagi. Oma igaveste haiguste ja ühtlasi elumehelikkusega oli ta paljude aastate jooksul peaaegu selle boheemkonna keskkuju.

On lugematud need öhtud ja ööd, mis veedet ühes Mägiga kusagil Montparnasse'il või ka kodumaal sõprade seltsis. Tunneme Mägit „Pallase“ kunstiühingu algaastailt, täis ettevõtlikkust ja leidlikkust. Oleme teda näind ka tantsimas „Vane muise“ näitelaval koketeeriva hispaanlanna osas: roosas tüllundrukus, puudri alt sinava habeme-tüükaga, suus punane roos!

Pisut vara avalikkusele pakut eraelulised mälestused alles äsja lahkund kunstnikust — kahtlemata. Kuid varem või hiljem oleks nende avaldamine Mägi elu ja loomingu mõistmise seisukohalt ikkagi õigustet. Teen seda juba praegu, kui mälestused ise on veel värskemad.

On omast kohast traagiline, et Mägi viimased eluaastad just tema lähemas ümbruses on järele jätnud segavaid mälestusi. Kuna ta and püsis lõpuni värskena ja edasiarenevana, oli ühtlasi ta

hingeelus algand mingi seletamatu kriis. Tema kibeus ja sarkasm kasvas ühtsoodu, säästmata viimaks enam kedagi. See oli ülekohtune ja haavav, — kuni lõpuks selgus, et oli tegemist paratamatu vaimlise katastroofiga. Selle põrutav lõppvaatus seletas kõik ja võimaldas õige seisukoha võtmist. Ning praegu võime mälestada Konrad Mägit jälle mitte ainult väljapaistva kunstnikuna, vaid ka hää seltsimehena, kellega on seot suur osa meie eneste elust.

1925.

JAAN OKS.

TEMA SURMA PUHUL.

1

Prantsuse luuletaja Arthur Rimbaud lõpetas juba 19-aastasena oma kirjandusliku tegevuse ja andus juhtumustele, milleks tundis kalduvust maast madalast. Kuhu küll ei kannud teda ta rahutu veri! Ta oli keeleõpetaja Londonis, õppis ise Saksamaal, hulkus Belgias, Itaalias, Austrias ja Helveetsias, katsudes igasuguseid elukutseid. Ta oli soldat Hollandi asumail, tõlk Stokholmi rändavas tsirkuses, miski ettevõtja Küprose saarel, ärimees Harraris, siis Quardafui neemel Afrikas, kus kauples nahkade ja elevantiluuga, ning tõusis lõppeks peaaegu neegrikuningaks. Kuid väsind kõigest, tuli ta jälle tagasi Prantsusmaale, et surra Marseille's.

Varases nooruses oli ta kirjutand poemi „joobnud laevast“, milles oli otsekui ette aimand oma vankumist üle elu ääretute võimaluste mere. Elu pahed ja kunsti voorused olid temas küpsend, enne kui ta nägu kaotas poisikese-ilme. Tema elukiik lõi pööritavaid kaare toore tõelikkuse ning romantilise luule vahel.

Prantsuse kirjanduse ajaloosse jäi ta aga kui lõkendav meteor, kiirgades haiglast anderikkust.

Mõeldes Jaan Oksa on mul ikka tulnud meele Rimbaud isik. Mõlemad olid patoloogiliselt anderikkad, mõlema elus oli kirjandusel õieti teisväär-

tuslik tähtsus, mõlemad vihkasid sentimentaalist vale-ilu ja mõlemad tungisid tõelise elu poole, ilma seda ometi saavutamata, sest et olid lõpulikult romantikud. Huvitav üksikasi: nagu Rimbaud'l, nii oli ka Oksal imelik kalduvus ärilise tegevuse poole — mitte nii palju „kasu“, kui mingi pahupidise romantika pärast, mis tõi enesega ühes see kirk.

Nii kunstlikud ja ebaehtsad kui näivadki säärased tüübid, ometi polnud neis vähematki poosi ning võltsi. Nad peegeldasid mõlemad oma rahvuse ja ümbruse „dekadentlikke“ kalduvusi, antud eelduste kohaselt. Nad olid oma aja pahupidi pöördunud ja haiglaseks hõõrdunud unistuste vastukumad.

Selle, mis leidub erinevat mõlema isikus, määrasid ümbrus ja olud. Kui Rimbaud oli tsirkuses tõlgiks, siis Oks ainult rahvakooliõpetaja, millist elukutset ei pidand küll dresseerija ametist kõrgemaks. Kui Rimbaud põgenes Afrikasse neegrite juure, siis läks Oks Samaarasse „metsvenelaste“ juure, „paika allpool Euroopat“, nagu ütleb erakirjades. Ja kui Rimbaud ajas äri elevandiluu ja tiigrinahkadega, siis müütas Oks asunikele eesti kirjandust ja pudukaupa ning kavatses avada vasikanahkade vahetalitust.

Kuid läbi elu kandis mõlemaid tahavaatamatu bravuuri-meeleolu. Kõige kiuste olla ise, hoolimata millestki, jah, hoolimata iseenesestki, oma elust ja õnnest, teostades mingisuguseid saatuse salaplaane, — see oli nende tendents. Niisugused inimesed peavad saama hukka, sest et nad võita ei tahagi. Niisugune eluäri peab jääma pankrotti, sest et alati alt oma hinna müüdakse. See on tõelise dekadendi, langusinimese vaimline ja aine-line raamatupidamine. Ja imelik küll, et Oks, kes iial ei armastand kirjanduslikke hoopsõnu ja

silte, ometi enese kohta häämeelega tarvitas dekadendi nime.

Ma ei või teisiti, ma pean — see sundus kostab läbi kogu Oksa tegevuse. Luua siis, kui nõuab seda sisemine elurikkus, luua spontaanilt, vulkaaniliselt, sünnitada valurikkalt ja kirglikult. Ja vaikida järsku, kui kaob huvitus kõige kohta pärast meile tundmatut kriisi. Lühikest aega lõkendas suur tuli, selle sütitajat ennastki pimes-tades ja ühes põletades. Siis aga oli kõik lõpul, ja järele oli jäänd ainult surmatõbine inimene haigemaja voodis, mille päitsis must tahvel ning palaviku tabel.

2

Kümmekond aastat olin olnud Oksaga kirjavahetuses, ilma et teda isiklikult kunagi oleksin näind. See kirjavahetus algas Noor-Eesti tegevuse esimesil aastail, mil ka Oksa kirjanduslik tegevus oli kõige intensiivsem. Kõne all olid pääasjalikult kirjanduslikud küsimused ja enamasti Oksa tööde kirjastamise kavatsus. Viimane jäigi teostamata ligikaudu Oksa surmani, väljaarvat üksikud tööd, mis ilmusid Noor-Eesti albumeis ja ajakirjas.

Kui ajajooksul meie kirjavahetus jäi loiumaks, siis just mõlempoolse pessimismi tõttu, et Eestis absoluutselt puudus tol ajal võimalus niisugust kirjanikku välja anda nagu oli Oks. Ei olnud lugejaid ega olnud kirjastajat, sest isegi Noor-Eesti polnud selleks kohane.

Selle kirjavahetuse kaudu võib aimu saada Oksa loomiskire võimsast lõkendusest. Tema viljakus oli tõesti midagi üliloomulikku meie oludes, kuid võis kesta säärasena ka ainult paar aastat, kõige rohkem a. 1906—1909. 1908. aasta kevadel teatas ta, et oma kaheaastast kirjandus-

likku „juubelit“ on pühitsend, ühtlasi ka sajanda jutustuse lõpetand. Selle juure lisas ta: „Palju vist ei ole ma kirjutanud. Võtan paar kuud ja vahepääl mitu nädalat täispuhkust — ja siis töötan jälle mitte tundide, vaid päevade kaupa. Vähe-malt ei kannata närvid põrmugi. Temperament on kord niisugune, et mõistlikult-kodanlikult oodata ja siis jälle liigutada ei saa.“ „Armastan kontsentreeritud töötamise viisi,“ ütleb ta teises kirjas. Loomulikult oli jutustuste enamus säärase töö-tamisviisi puhul ulatuselt lühikest, etüüdilist laadi. „Harilikult võib seesuguse ilma püstitõusmata ära teha ja pikemal päeval ka kaks-kolm.“ Kuid ühtlasi mõlgutas ta kirjades ka selle üle, et kord „päeva- ja nädalatööde asemel aastatöid“ teha.

Milline oli Oksa loomisnobedus, näitab järg-mine juhtumus. 1908. a. sügisel sai Soomes tule-roaks maja, milles elasin, ja tules hävinesid nii minu kui võõrad käsikirjad, mis olid minu käes, nende hulgas ka Oksa töö „Emased“. Teatasin õnnetusest autorile, kuid see vastas ükskõiksel-t, et ta olla valmistand miskipärast ära kirja, nii et kahju pole kuigi suur. Ja selle „täiendet ära-kirja“ saatiski ta paari päeva pärast, kuid see oli sootu uus teos, millel polnud pääle päälkirja pea midagi ühist endisega! Samuti jutustab A. Kitz-berg, et Oks oma tuntud Tartus käigul tema poole võõrsile tulles laua taha istund ja otsekui möödaminnes novelli valmis kirjutand.

Olen isiklikult lugend mitu korda suurema arvu Oksa töid, kui neid nüüd olemas. Nii oli minu käes paarisaja-leheküljeline luuletuskogu, mille sisust praegu alles ainult mõned üksikud tööd. Poeem „Kannatus“ oli samuti lõpulikul kujul, kuna praegune redaktsioon koosneb ainult esialgseist visandeist. Niisama lugesin hulga jutustusi, mida nüüd enam ei leidu. Käsikirjad

olid aegajalt minu käes ja ma sain neist mõne siin-sääal avaldada, kuna nende kirjastamine raamatute kujul ei õnnestund. Vahel nõudis Oks tööd tagasi ja saatis siis lehetoimetustele laiali — kuhu nad jäidki.

Üldse on Oks kirjutand ühes luuletustega mitu- ja mitusada tööd. Kuid selle toodangu suur enamus on hukkund meie ajalehtede paberikorvi. Seda on meelega hävitand inimesed, kes end ise pidasid kirjanduse edendajaiks. Oks pidi leppima ainult põlglikkude kirjavastustega. Mis meil temast järele jäänd, on ainult riismed.

Ta ise kaebab ühes kirjas: „Kõigiti misäärne on ju meie ajalehtedega praegusel kujul tegemist teha... Kuidas see töö produktiivsuse pääle mõjub, kui jälle kuuled: „nõrk“, „keel vigane“, „mõte segane“... Viimaks nagu muidu ei tahagi kirjutada, ootad, teed mõttes rea tellinguid ja nagu vägisi hoiad ennast kirjutuselauast eemal. Sääal palud ajalehemeest nagu Kananea naine, palud veel, et ta käsikirjad tagasi saadaks, paned ikka rohkem, rohkem markisid vastamiseks ligi... Tahaksid nutta sellepärast, et ajalehemehi duelli pääle ei saa kutsuda.“ Teises kirjas avaldab ta lootust, et tema luuletuste saadeti postis kaduma on läänd, siis oleks võimalik „postivalitsuse käest honoraari saada — esimest, mis mitte „armust“ ei ole“. Ja kolmandas lausub ta sarkastiliselt: „Ühelegi kõrbehulgusele loen ma ikkagi oma mõtted ette — kõige halvemal korral oma naiselegi“ — (keda tal muidugi polnud).

Nagu tähendasin, loidus meie kirjavahetus pikapääle ja jäi sõja ajal täiesti soiku. Kui Oksaga lõppeks isiklikult kokku puutusin, oli tema loov tegevus juba minevikus, nagu oli minevikus kogu ta elugi. See oli mineval suvel, kui läksin teda Tallinnas vaatama Linnade Liidu haigemajja.

See on mu elus olnud vist raskem kogemus kui miski muu, midagi nii maha muljuvat, et pööritus mu hinge valdas . . .

Nägin esimene kord seda luukõhna nägu, mida katsid valged vistrikud, neid vesihalle silmi, punakas-takulist juust, hõredat punast habet ja hambatut suud. Nägin kogu seda viletsat keha valust keras räbalahunikul, rind eest lahti, jalad kinni seot, vastumeelselt lõdvad käed rippu üle voodi ääre, mille taga seina najal püsti kaks karku, nagu sandi embleemid . . .

Nõnda nägin esimest korda inimest, kellega oli mind sidund aastate pikkune kaudne tutvus ja sõprus. Seisin sõnatuna, võimetuna talitsema oma meeolul. Ja haige vaatas mind imestades, üldse teadmata, kes olin. Meil oli esiotsa raske midagi rääkida. Aastate kaupa polnud Oks kokku puutund kellegi kirjandusliku inimesega, ja ta leidis selle olevat otse ime, et keegi teda veel meeles pidas.

Järgnevad võõrsilkäigud ei mõjund enam nii raskelt. Olin juba harjund eelootava pildiga, olgugi et Oksa seisukord läks päevpäevalt ikka raskemaks ja lootusetumaks. Vahel üksi, vahel mõne sõbraga, nii käisin mitmed korrad teda vaatamas Linnade Liidu haigemajas ja hiljem priihospitalis. Rääkisime kirjandusest, mõnesuguseist kavatsusist, ja lõppeks sai algus pandud ka Oksa raamatute kirjastamisele, mis oli ootand kümme aastat asjata korda. Oli lootust ometi kord tasuda seda verist ülekohtu, mis oli teht ühele praeguse põlve huvitavamale andele.

Kuid mis oli Oksal enesel sellest enam kasu! Paratamata lähenes ta surmale, kannatades üliinimliku tahtejõuga kõige suuremaid piinu ilma kaebuseta, otsekui oleks ta põdemine olnud ainult naljaasi. Vähesest kõnelemise pingutusest voolas

tal higi hernestena üle näo. Vahel tulles leidsin ta olevat valu pärast päädpidi laua all, keha voodis kõveras. Esialgu peeti tema haigust luutiisikuse asemel reumatismiks ja arstiti massaažide abil, kuid ta ei kaeband selle piinamise üle. Hiljem kõneles ta operatsioonidest ükskõikselt, nagu puulõikumisest.

Hoolimata sellest, et Oks polnud viimasel ajal täiesti ilma hoolitsejata, pidi tema elu lõpp olema ometi kokkukõlas kogu selle kestvusega. Ta suri, ilma et keegi ta sõpradest seda oleks teadnud, ning kanti hauda, ilma et keegi ta kirstu taga oleks kõndind. Kõik see sündis neil päivil, mil meeli kõitsid suuremad sündmused kui üksiku isiku saatuse. Isegi teate ta surma üle sai laiem üldsus alles kolm nädalat hiljem. Lohutugem sellega, et Oks nii elus kui surmas ei tarvitsend kasutuid kaastundmuse avaldusi.

3

Nende rutuliste ridade ülesandeks ei või olla Oksa kirjandusliku tegevuse põhjalik hindamine. Kui suur on ka olnud huvi tema tööde vastu ja kui palju on ka loet aastate jooksul ta korralikke, alati ainult postpaberile kirjutet käsikirju, ometi ei saa sest toodangust täielikku ülevaadet, enne kui vähemalt parem osa selle toodangu riismeist pole ilmund üheskoos.

Usun, et Oksa kirjanduslik isik on palju sügavam ja tema luuletaja-ilme palju mitmekülgsem, kui suudab seda näidata järgnev kitsas, esialgne kavand.

Jaan Oks on vahest kõige tüübilisem selle kirjanikupõlve keskel, kes Noor-Eesti ühisnime all on korda saatnud niisuguse murrangu eesti kirjanduses. Ta on laadilt kõige otsejoonelisem,

teravapiirilisem, kindlasihilisem, alates esimesist katseist ja lõpetades kõige hilisemate fragmentidega, mis kirjutet surmavoodil raamatukaantele kahe operatsiooni vahel. Tema ala on selle juures olnud vahest kitsam kui ühelgi teisel, kuid selle eest on ta tungind ka sügavamale kui ükski teine. Tema osa meie kirjanduslikus revolutsioonis ei pea madalalt hindama. Kui seda pole osat näha, siis tunnistab see ainult, et meie kriitika üldse olulist ei näe, vaid tegutseb ainult kõrvalnähtuste ja sensatsioonide küsimustega.

Jaan Oks on viind meil kirjandusliku subjektiivismi kaugemate piirideni kui ükski teine.

Ta on selle tähe all loond nii jutustavas proosas ja värsis kui ka kriitilisis kirjutusis. Sest vaimust on läbi imbund ta teoste kompositsioon ja stiil, muutes tööd tihti liig katkelisteks ja impressionistlikeks, ainult isiklikust seisukohast arusaadavaiks. See on olnud ühtlasi nende tugev ja nõrk külg. See on vabastand ta käed kõigest konventsionaalsest nii sisus kui vormis, kuid see on eksitand ta ka äärmiselt subjektiivsete mõttekujude tihnikusse, kust ei rabele läbi keegi, ilma et ei unustaks just seda eesmärki, mille pärast õieti läkski teele.

Huvitav, et Oks seda äärmiselt subjektiivset vaatlemisviisi ühesuguse õnnega võib tarvitada nii pool-filosoofilisis mõttemõlgutusis kui ka realistlikes elupiltides. Esimeses liigis on ta pääteos „Nimetu elajas“, suur sümfooniline „passaaž“, nagu ta seda ise nimetab, teises liigis on alles püsind pikem jutustus „Koolmeistri hobune“. Võib olla, kõrgeima tulemuse on ta saavutand „Tumedas inimeselapses“, kus on katsund ühendada mõlemaid laade, luues eesti kirjanduse vahest kõige sügavam ja liigutavam proosateose.

Oksa pääteene meie kirjanduses on siinamaale siiski veel sõnastamata. Selle võiks kokku võtta väites, et Oks on suursugustand meie naturalismi, annud sellele subjektiivselt luulelise varjundi, süvendand seda kuni elu algjuurteni, ülendand kuni müüdini, küllastades seda sarkastilise paatose ja isesuguse hämara romantismiga. See oli sedavõrd uus ja valit kunst, et loomulikult ei võind leida sõbralikku vastuvõtet meie ametliku arvustuse poolt.

Kuid pääle vormilise uuduse on Oks äratand opositsiooni ka oma „ainete“ ja „probleemidega“, kui tarvitada kulund nimetusi. Vaevalt võib aga kõnelda ainetest ja probleemidest kirjaniku puhul, kellel on juhtivaks tõukeks alati meeololu, kuna ained, võrdlused ning vahel ka probleemid ilmuvad ainult tehniliste abinõudena. Mitte kogemata ei pannud ta ühele artiklile nimeks „Kriitilised t u n d m u s e d“ ega valind jutustuskogule päälkirjaks „Meeleolud“. Ning ühes erakirjas soovib ta, „et muid kirjutusi pääle tundmuse tööde enam kirjanduseks ei peetaks“.

Need Oksa meeleolud on tihtipääle haiglased patoloogilised, kirglik-virilad. Neis tunde-visioon on midagi langetõbist, liig-isiklikult elatut ja sellepärast on nende sõnalis es väljenduses nii palju sellest erinevat, mida peame harilikult „kirjanduseks“. Nad riivavad kogu aeg seksuaalist ala, tuues haiglase visadusega ikka uusi ja uusi riskant võrdlusi ning pilte. Ja Oks ise oli täiesti teadlik oma kirglik-raskes loomislaadis. „Kirjutasin paar „inetumat“, rasket ja aeglast tükki,“ teatas ta kord. Ning teine kord kõneles ta omist uutest sedalaadi kavatsustest: „...Niisugused tööd on modellina ja skeletina olemas: „Elajas“ — äärmisem „Emas test“, sugu, kus ma „kateoorilist imperatiivi“ tahaksin näha. Siis ka „Jeesus“, kui entusiast-

luuletaja, kus jällegi erootilisi mootiivisid sulataksin.“ Esimene töö on säilund päälkirja all „Niimetu elajas“, kuna teise valmimisest puuduvad teated.

Ma ei tahagi siin hakata kaitsema Oksa õigustet või õigustamata süüdistuste eest „moraali“ alal. Tahan aga kindlasti väita, et tema toodang on igatahes maitsetavam kui alasti-naturalistlik „elsade“ ja „lunastuste“ kirjandus, sest ta ained on tõstet hoopis uute dimensioonide piirkonda ning neid puhastab suur kannatuse paatos. Oks ei tarvitse meeldida, kuid ta huvitab ja liigutab ikka, nagu on öeldud ka Rimbaud kohta.

Oks ei tahtnud iial alanduda elu hingeta kopeerimiseni, tuima „elunaha“ kirjeldamiseni, nagu ütleb halvakspanevalt. Siin oli tema põhimõte vankumatu. „Oma „sisu“ puudusest saan ise ka väga hästi aru,“ kirjutas ta kord. „Kuid see on meele ga nii... Et ma kõiksuguseid kirgedega Liisasid areenile ei vea, et ma mõne inimese käiku, ta instinktilisi eluavaldusi küllalt tähtsaks ei pea, ega korrespondentlikult ei ütle, mis lõpuks sündis — sellep. on vast fabulid välja jäetud. Filosoofiline elu on niisama tühine, kui me teda hallutsinatsioonidega ei sisusta. Mälu ei ole kunst ja kopeerimine ei ole kunst.“ See kiri, mis pärit kevadtalvest 1908, osutab Oksa kui oma püüdeis täiesti teadlikku artisti. Samas kirjas säeb ta ideaaliks „puhta ilu“. Nii oli Oks oma „paigas allpool Euroopat“ iseseisvalt ja vaevalt mingi väliste mõjude lükkel tulnud samadele kunstiveendumustele kui tema kaasaeglased hoopis soodsamail eeldustel.

Samal korral kirjutas ka Oks oma toodangust need uhked ja eneseväärtust tundvad sõnad: „Seitse aastat öelgu meie arvustajad, et töödel miskisugust kunstiväärtust ei ole, kaheksandama

aastal peavad nemad ikkagi tunnistama, et on. Mu meeolelu juba väikeste laituste järele ei lange.“ Lootkem, et see „kaheksas aasta“ nüüd ometi on kätte jõudnud. Seda pole tarvis soovida enam Oksa pärast, kelle kirjaniku-saatuse kibedust on hilja pehmedada, vaid meie publiku enese edenemise pärast.

Oks oli ajuti geniaalne, kuid tal puudus hari-liku töömehe talent. Ja kuidas võikski seda nõuda Rimbaud tüüpi artistilt! Ta ei võind haududa oma tööde kompositsiooni kallal ega viilida nende stiili. Ta ei võind enam muuta ega parandada. Ta lõi kui vulkaan, mis ühesuguse jõuga heidab taeva poole nii sula metalli kui tuhka. Ja kas polnud see talle lõpulikult ükskõik, mis sai tema töödest hiljem, kui aga tema oma loomismüsteeriumi rõõmud ning valud oli maitsnud!

4

Oks veetis nii oma isikliku kui ka kirjandusliku elu otsekui väljaspool ühiskonda, kusagil ääremail. Tema tee riivas küll üldist arenemisjoont, kuid ometi seisis ta jõhkra *enfant terrible*'ina kõigest ja kõigist eemal. Ja tema surmateade lisab ainult ühe daatumi ta vähetuntud eluloosse, mitte rohkem. Sest juba ammu näis ta kadund elust ja muutund kirjanduslikuks mälestuseks.

Säärase kirjandusliku mälestuse, eelkäija, ommoodi „klassiku“ osa on täitnud Oks Siuru tekkmispäivil, veel oma eluajal. Ja sellepärast olgu siin mõne reaga meele tuletet noid aegu.

Iga uus kirjanduslik rühm otsib enesele alateadlikult minevikust või ümbrusest eelkäijaid. Noor-Eestil olid nendeks Kr. J. Peterson ja Juhan Liiv, kelle nimed ta ümbritses piiteediga ning kelle töid ta populariseeris. Fantastilisel ja jõhk-

ral Siurul olid aga kohe algusest päale „eelkäija-
teks“ fantastiline Arthur Valdes ning jõhker
Jaan Oks.

Kuna esimese töid ise kombineeriti, siis loeti
teise käsikirju nagu kirjanduslikku pärandust.
Kuid mõlema kirjaniku maine isik, nende reaalne
olemasolu oli pea ühteviisi fantastiline. Ka Oksa
polnud meist ükski näind, tema jäljed kadusid
aastate taha, ta oli inimesena peaaegu olematu.

Olid olemas ainult ta käsikirjad oma jõhkralt
lüürilise, ekspressionistlikult kaootilise sisuga. Ja
olid vaimustusküllased need õhtud ja ööd, mil
loeti neid käsikirju Siuru ringkonnas. Kestis see
lugemine kord vist kolm pikka öhtut järgimööda
Tallinnas Pikal tänaval, A. Adsoni korteris. Loeti
uesti läbi „passaažid“ „Nimetu elajas“, „Emased“
ja „Ihu“. Räägiti nende autorist nagu kord
olnud kirjanikust, otsekui müüdilisest olevusest.
Oli inimese asemel ainult anekdoot.

Kuid milline halastamatu elu iroonia! Just
selsamal Pikal tänaval, just siinsamas kõrval,
lahutet ainult paari kivimüüri-tema töid luge-
vaist, teda imetlevaist kaaskirjanikest, lamas Jaan
Oks haigemaja koikul omas surmatöves! Kas ei
kandund meie ihalus läbi müüri temani, kas ei
tungind ta kannatus telepaatilise fluüidina meieni?
Kas ei kirjutand ta just siis vanadele kirjaümb-
rikele oma valust kangestuva käega:

Kuuled kuma läbi mäe,
silmad midagi ei näe.
Mis on meie vahele
kasvatand mäeahela?

Oli õudne mõelda selle pääle, kui pisut hiljem
juhuslikult sain teada Oksa elukoha ja ta üles
otsisin. Olime tol ajal veel pea ainsad tema

anni austajad, olime talle ka füüsiliselt nõnda lähedal, kuid ometi lahutas meid temast „mäeahel“.

Inimene peab nii oma loomingu kui ka elu traagika omaette üksi läbi elama. Sest nii ühes kui teises oleme lõpulikult „üksteisele tundmatudvõõrad nagu kaasiku kased oma keskel“. Nii üht kui teist võime ainult imetleda või haletseda, kuid mitte lõpulikult mõista, lõpulikult sellega ühte sulada. Ka kõige teravamate tunnustega iniviid, keda me nõnda imetleme, on meile pea niisama arusaamatu nagu looduski, nagu Oksa armastet kadakas oma „tumeda, meelitava oksadetalusega, mustav-ihalise kangekaelse koguga“.

Inimese surm annab paljule ta elus mõtte. See on viimne loogiline lüli eluahelas, millega saab ring täis. Näib, nagu oleks pidand ka Oksa elu viimne päätükk olema just niisugune nagu ta oli tõeliselt.

Ei või värske surmasõnumi mõju all lugeda Oksa töid, ilma et igal real ei näeks mingi ennustavaid salakirju. Igal leheküljel näib ta kirjutavat enesest, ikka ainult enesest, oma unistusist, oma saatusest. Talle oli võõras igasugune objektivism, kõige keskel oli tema ise ja selles eneses oli nii palju kaduvustunnet. Näib, nagu poleks ta muuks kirjutandki kui oma surma puhuks.

Ja ses valgustuses näeme, kui palju ilusat oli lõpulikult ses kannataja hinges. Kui palju kaunist igatsust peitis ta oma näilise künismi taha, kui palju Ikarose ahastust hallidesse elupiltidesse. See ilu ja igatsus avaldus ainult pahupidi kujul, vürtsit jõhkra mõnituse ning trotsiga. Ainult nii võime mõista Oksa, kes on kirjutand needki võrratult lüürilised read:

„Orgude põrm kuulab tema sooja südame sõnu, mis värsketele vagudele maha langevad.

Põllul kasvab palju kollaseid ja punaseid sügise taimi. Koitvas pühaduse aurus elutseb midagi, mis noort hinge vaimustusele üles meelitab. Inimesepoeg algab uut laulu, ja kõrred halli sügise udu all kõiguvad mõttes ning kastene maapõrand õhkab kuuldavalt.“

Lõpetagem ühe Oksa novelli lõppplausega, mis kujutab nii lühidalt meie sõnatut abitust ja teadmattust selle puhul, mida nõnda tahaksime mõista teise inimese hinges, nii elava kui surnu omas:

„Läbi udu kumas üks päikene — kelle? ei tea meie.“

1918.

OSKAR ROOTSMAN.

„KAHE ALGUSE“ ILMUMISE PUHUL.

1

Harva on mind valdand niisugune liigutustunne, kui paari aasta eest lehitsedes esimest korda Oskar Rootsmani järelejäänud luuletuste vihku. Mitte kunagi varem kuulnud nimi, mitte iial ühtki rida trükis avaldand, — ja ometi haruldaste tundeliste ja kunstiliste eeldustega varustet isik, — ning juba ammu maamullas puhkamas. Järele jäänd ainult vihk luuletusi, päevaraamatu kaustikud ja mõned päevapildid, mis näitavad vaiksloomulise ning hääsüdamliku noorukese nägu...

Ma ei mäleta teda iial tunnud olevat, ja ometi leian nüüd ta päevaraamatust, et mõnikord temaga koos olen olnud. Veel enam suurendab see mu nukrust...

Oskar Rootsman on sündind 10. oktoobril 1897 Võnnu kihelkonnas Korista külas. Ta õppis kohalikus kihelkonnakoolis ja Treffneri gümnaasiumis, kus 1919. a. kevadel pidi tegema küpsus-eksami. Kuid sõjaaja tõttu sai tast enne seda kaitseliitlane ja soldat, ta töötas siis velskeri-kursustel, kuni sama aasta suvel raskelt haigeks jäi. 2. augustil 1919 hüppas ta tüüfuse palavikus Tartus Aia tänaval olnud sõjaväe haigemaja kolmanda korra aknast välja ja sai surma.

Teda oli tuntud kui harmoonilist ja südamlikku noormeest, kellel ikka naeratus huulil. Ta oli

olnud veel täielik laps, eluvõõras, elu imetlev ja jaatav. Ta lahkus traagilise liigutusega, meeletult õhku hüpates, et puruks kukkuda. Näib mingi ülepääsmatu kuristik ta isiku ja saatuse vahel.

Ja ometi, oma päevaraamatu lehile on see hing pihtind oma sisima olemuse. See oli haiglasest kirest käristet, ilmamurest vaevat, „olla või mitte olla“ küsimusest lõpuni kurnat inimene. Kaduda, hävineda, leida lõpulik rahu — see mõte näib teda alalõpmata kandvat. Kahtlemata astus ta oma viimse kohutava sammu palaviku ebateadvuses, kuid sellega teostas ta ühtlasi ka oma ahastusliku kavatsuse, mida oli kaua endas varjand.

Rootsman oli surres vaevalt kahekümnekaheaastane. Kuid selle lühikese elu viimased aastad olid möödunud ajal, mis kasvava põlve vägivaldselt tegi teadlikuks inimkonna üldkannatuste vastu. Liig varakult purusteti idüllise nooreea huvide kitsas ring, laiendeti olemise horitsondid ja lükati elu valjude nähtuste ette. Rootsman on oma päevaraamatut pidand ilmasõja, revolutsiooni, okupatsiooni ja vabadussõja raskeil aastail. Ajaloolised murrangud ja üldised kannatused on tagaseinaks, millel areneb ta väikese isiku okkiline eneseotingu tee. Ta oli nii kui nii varaküps noormees, kuid erakordne aeg andis ta äärmiselt tundelisele hingele veel erakordset põletusainet. See hing näib olevat palavikuliselt pinev ja haiglaselt terav oma tähelepanekuis ning hinnanguis. Ja ometi oli see hing peidet tähelepanematu kooliõpilase kehasse, ning oli võimetu avaldama end milgil moel. Rootsmanil puudus nähtavasti huvi ja temperament, et omi veendumusi vähemalt oma lähemas õpilasümbruseski maksmata panna, nagu teevad varaküpsed poliitiliste instinktidega isikud tuba koolipingil. Ja isegi kirjanduses, mis oleks

ometi olnud ta tuleviku eneseteostuse abinõuks, puudusid tal veel tehnilised oskused, et midagi küpsset korda saata. Nii jäi järele ainult päeva- raamat, milles oma komplitseerit hinge väljendada, kuid seda intiimimalt ning usutavamalt.

Käesoleval puhul huvitab mind Rootsman õieti rohkem psükoloogilise kui kirjandusliku nähtusena. Mitte nii palju see, mis ta tegi ja korda saatis, kui see, mis ta oli ning enesega hauda viis. Arva- tavasti põleb igal ajajärgul sarnaseid teravalt-in- dividuaalseid hingetulukesi, kuid harva jätavad nad enese olemasolust nii selgelt fikseerit vastu- helgi, nagu paistab Rootsmani päevaraamatust. Sellest kumab haruldane elujanu ja haiglane uudis- himu selle vastu, mis noore inimese ümber kihinal keeb ja mida ta ei suuda enesele vallutada. Kuid säälsamas karm asketism ja järelejätmatu tung mingi üleva eesmärgi poole, mida Rootsman näeb eetilise-esteetilises ideaalis. Kokkuvõttes: tihe elu tundmus, vaimlise ja kehalise organismi kasvuvalu, mis võib muutuda vahel väljakannatamatuks. Seda- sama on tundnud vahest tuhanded noorukesed oma puberteedi ajajärgul, kuid nad pole oskand end näha nii teravalt ega väljendada sarnase stiililise täpsusega. Hilisemais mälestusis on aga need tundmused kaotand värskuse ja teravuse ning me- muaarid muutuvad literatuuriks. Ses vanaduses, mil Rootsman suri, osatakse üldse harva tundmusei eritleda ja kirjeldada, siis korvab tundmus väljen- duse täpsust veel romantiline paisutus ning lüüri- line laialivalgusus. Paremalt puhul võidakse ses eas hakkama saada mõne hää tundeluuletusega, igatahes aga mitte objektiivsema hingeelulise kir- jeldusega. Selle vastu kirjutab aga Rootsman väga täpsset ja hääd proosat ning arvatavasti oligi tal rohkem eeldusi saada tulevikus proosakirjani- kuks kui luuletajaks. Ta luuletuste proosakavan-

did on tihti värskemad ja tundmuselt tihedamad kui ümberjutustused salmides.

Rootsmani päevaraamat moodustaks trükituna õieti tüseda köite. Seda on peetud vähemalt nelja aasta jooksul, tihti päev-päevalise järjekindlusega. Ühe koolipoisi välised kogemused ei või olla ka kõige erakordsemal ajal kes teab kui suured. Ja Rootsmani tagasihoidliku iseloomu tõttu on nad veel eriti väikesed. Aastast aastasse kordub elu ringkäik: suve ja pühade vaheajad maal vanemate kodus, siis jälle linnatulekud, elu linna serval kehvast õpilaskorteris, koolitunnid, õpetajad, lõpmatud jalutuskäigud linnas ja linna taha, raamatud, sõbrad, koolipoisi armastused ja — aegajalt vapustavad inspiratsioonipalangud, millest jääb paberile ainult mõni kahvatu värss. Kuid kõik, mis Rootsman leidis eneses ja enese ümber, analüseeris ta imepeenelt, lahastas kui anatoom, kartmata naturalistlikku üksikasjalikkust ja mõistuslikku täpsust. On huvitav see sügav andumus, millega ta üldse mõtet kohtleb: ta püüab seda väljendada võimalikult täpselt ja lihtsalt. Tal on võrdlemisi vähe paatost ja pääliskaudsust, mis selles eas nii loomulikud. Vahel on ta annud ainult paari lausega situatsiooni, üheainsa sõnaga kirjelduse.

Nii pakub see päevaraamat ühe isiku elamuste kaudu läbilõike kogu sest kirjust õpilaselust, mis kihiseb Emajõe-äärses linnas ja mille üks anderikkamaist ning inimlikult liigutatavamaist edustajast oli õnnetu Oskar Rootsman.

2

On kolm motiivi, mille ümber rühmituvad Rootsmani tähelepanekud ta päevaraamatus, nimelt: loodus, naine ja surm. Kaks viimast on

kaks äärmust, mille vahel ta poisikese hing kõigub nagu kella pendel. Ühe poole tõmbab teda võrsuva indiviidi elujanu, noormehe erootiline unistus, see vitaliteedi seadus, mis kannab kõike elavat. Mõtisklema teise üle kisub teda aga ta varaküpsus, neurasteeniline väsimus, kahjurõõmulik kadumistunne. Ainult looduses leiab ta puhkust, nii palju kui loodus on midagi objektiivset ja inimesest väljaspool olevat. Kuid ka siin avalduvad traagilikkuse toonid, nii pea kui ta enese tunneb olevat osa loodusest. Siis on ka loodus küllastet erootika ja surma sümbolidega.

Paremaid stiilinäiteid pakub Rootsmani päevaamat just loodusekirjeldusis. Tal on neid vahel lehekülgede kaupa, kuid siis jälle ainult üksikute napisõnaliste ja algupäraste lausekete kujul muu teksti vahel. Need on harva kirjeldused ainult kirjelduste pärast, vaid ilmuvad tihedas orgaanilises ühenduses kirjeldaja elamusetega. Nende algupärasus ei peitu mitte looduse dimensioonide või värvide liialduses, vaid reaalse teravas tähelepanus ja täpses väljenduses. Nagu Rootsman maalapsena tundis hästi taimestikku ja loomastikku, nii oskas ta ka väikelinnas tähele panna selle tänavaid, puiestikke, ilusal ilmal, tuulisel päeval, lumilortsis. Ja isegi taevas ei paku talle, kes ta astronoomiast oli huvitet, ainult nimetat tähepilti, vaid ka siin oskab ta orienteeruda.

Käesoleva kirjutuse raamides oleks võimata pakkuda pikemaid väljavõtteid Rootsmani päevaamatust. Sellepärast alamal ainult mõned võimalikult kokkuhoidlikud näited, mis ühenduses ühtlasi autori elutunde ning ilmavaate arenemisega.

Olgu siin näide Rootsmani asjalikust loodusekirjeldusest: „Miskisugune lind häälitset Toomel... Kujutlin niisugust madalat soist ehk

mudast metsa, sest ainult niisuguseis metsis häälitseb seesugune lind. Tundsin, kui oleks olnud kodus Alahaavistiku veeres niidul varasel kevadel... Sööt oli kohati lage, kust pool-hall kulu paistus, ja niit — jääs. Siis laulis siin vint rataskaari, kajastes terve rabeda võsandi. Ihtsin siis kivil ja kuulasin, vaatasin, mõtiskelin. — Säälsos Tätte padrikus, käies sihti mööda kraavi ikka kihelkonnakooli, sääls Mäksa ääretus metsas, kus hulkusin soid... jalgealuseks sametina pehme ja lihav sammal... sääls laulis see lind... Metsal on imelik lõhn, niisugune vilu, röske, hapukas, külm.“ (18. II. 18.)

Siin teine loodusmeeleolu, ikka samalt Toome-mäelt, kuid juba traagilisema põhitooniga: „Raagus puude oksis ripuvad tähed kui punased sädemekesed... Poolkuu heidab kahvatu varju läbi puuksade, Toome varem aga mustab... Siin võid hingata veel vabalt — aga linn ja terve see ümberringne madalus lämbub uttu, kust kiirgavad tulesilmad ja sõidavad vankrid müri-naga, et tahtmata mõtled, kui oleks läbiminemas linnast need põhjatud vene sõjaväe voorid, need hallide sinelitega inimesed.“

Siis maal: „Nagu hirm oli, kui rukis kahises, kui põldpüü mu eest üles ropsatas. Pügalpilved seisid kaaredena, kui niidet heinad soos. Valge kuu kumas läbi pilve, mis näisid kui lumistet mägede tipud. Imelik karastus.“ (25. VII. 18.)

Kui kõik on raske ja rõhuv, siis võib Rootsmann kirjutada peaaegu kui Jaan Oks, keda ta ka imetles: „Ainult hilise õhtu paksud hallid pilved on pehmed, magusad ja hääd.“ (10. V. 19.)

Kuid kõigi nende loodusmeeleolude vahele kostab kaebus: „Aga mina pean üksi olema! — Ah, mulle teevad valu need naised! — Ah, haiget

teevad need naised! — Ah, kuidas ma armastan sind, armastus!

Neis hädaldustes peitub tunduv osa Rootsmanni traagikast. Neis avaldub ka ta vastolutunne „armastuse“ ja „naise“ mõiste vahel. „Üks oleks ilus — teine meelita b.“ Üheltpoolt poisikese unistus armastusest kui kõige puhtamast ja ilusamast ning otse füüsiline vastikus kehakirgede vastu. Ja teiselt poolt meheksküpseva organismi niisama kehalik janu naise kui palja naise järele, erootilised uned, rõvedad mõtted, kuni „majja“ mineku kavatsusteni. „Ideaalne, karske ilu vaheldub labasema joobumusega.“ (27. VI. 19.) Need kaks äärmist tunnet võistlevad kogu aeg ja lähivadki noormehega ühes hauda.

Läbi päevaraamatu jätkub kaks-kolm süütut ja naiivi koolipoisi ning kooliplika romaani. Nad algavad sõnatu huvitundega üksteise vastu, nende jätkudes peidetakse kirju Toome pargis salakohdadesse, ja nad lõpevad surma või võõrdumisega. Nende puhul mitte ühtki vulgääri mõtet, kõnelemata tegudest. Neis avaldub rohkem mingi abstraktse ideaali kui reaalse naisolevuse jumaldus, ja sellepärast pole siirdumine ühest ideaalikehastusest teise kuigi valurikas. See on ainult mingi kauge ideaalne kuju, mida pole vaja isiklikult tundagi ega kuidagi omandada, ja mis ometi noormehe elu valgustab ning soendab oma olemasoluga. Noormees näeb teatris olles eemalt võõrast tütarlast, siis lahkuvad nad mõlemad vahest igaveseks, ja ometi võib noormees tunnustada: „Sind otsata armastan rääkmata keele.“ See on ainult palvetus mingi ilusa, ülendava, puhastava ja soendava poole: „O valgust, soojust, naisi noori!“ Säärasel puhul on ka päevaraamatu autor nagu see, kes „unistab aknal kuuvalgel ehk lamades süngis, vahtides lihtsa toa

halli lakke kuuvalgel, kuhu ta oma armsama nime
on kriipsutatand nõela otsaga“.

Kui talle ses meeolus läheneb tõeline, reaalne
naine, siis tunneb ta sellest otse kehalist haavust.
„Kui väike näib naine teiste ideede kõrval!“
(9. VII. 19.) „Naised on kõik väärtusetä, labased,
puised ihult ja hingelt.“ (9. V. 19.) „Naised oma
pehmete kõhtudega valgeis riideis puudutavad
mu tahapandud risti käsi,“ kirjutab Rootsman
tülgestustundega jalutusest „Vanemuise“ peol —
ikka neistsamust „valgetest, pehmetest, rõõmsa-
test naistest“, kelle järele teisel jälle nõnda
igatseb.

Sest iha nende „labaste ja puiste“ olevuste
järele on niisama katkematu. Ikka jälle peab
päevaraamatu kirjutaja nende juure tagasi tulema.
See on nagu mürk tema veres. Ta jälgib haig-
lase uudishimuga üle tänava oma korteri vastu
elava naisterahva intiimsemaid eluviise ja märgib
oma tähelepanekud korrapäraselt päevaraamatusse:
„Esimesel ööl, umbes kell 1 öösel istus ta ja
kirjutas ja naeris kellegagi kõneldes. Valge bluus
ja must undruk. Undrukut ära võtma hakates
puhus aga tule ära. — Täna õhtu vara juba kell
10 läks ta magama. Trehvasin kohe, kui ta palja
pika valge hamega astus mööda tuba. Rind,
käsivarred hoopis paljad. Siis puhkus tule.“
(12. XII. 17.) Ja supeldes Emajões, linnast väljas:
„Alasti plikad lasid põlvili rohtu pervele — natu-
kene häbenedes. Öitsev ihu puhkes rindades,
niude karvad mustasid varjavate käte vahelt.
Silmis häbelikkus ja naeratus. Edasi — naine
tüse — kükitas vette, käändes selja meie poole.“
(10. VII. 19.) Ja siis naise kirjeldus, füsioloogi
naturalismiga, millest sulet viimane kui luuleline
unistus: „Anatoomikumi oli toodud maalt noor
tapet tüdruk. Nägin esimest korda ligidalt üleni

alasti naist. — Rasvane tüdruk. Rinnaluu lõigati välja. Süda (kambreid ühelt pool 2, teiselt 3, tiisikus), kops, maks, põrn (lühike), sapp (kollakas), sooled, magu, rind (rasv ja piimanäärmed), neerud, emakas, põis. — Koledat pole enam midagi, kuid on imelik, kui mõelda, eriti veel lauliku vaatepunktilt.“ (17. VI. 19.) Tõepoolest!

Naise avatlus jätkub, kuid selle vahele segunevad surmamõtted. „Misjaoks need valged kingad ja sääred? Misjaoks see edvistav undruk, misjaoks see muretu, lõbus hing? Tuul vallatab undrukuis ja toob nähtavale kõigil pitsilise valge ääre — kui vaatan aknast . . . Midagi sooja valgub säält alla ja laulab — see on meelituslaul. Kuid see minu hinge nõelabki valusalt, muutudes kurbuse lauluks.“ Ja autor lisab kohe: „Kuid kurblisem laul on laul minu kaduvusest . . .“ (26. V. 18.) Ning õudsel jõuluööl 1918, uites üksi Täbivere pargis ja mõeldes oma ideaal-armasast, lõikab Rootsman ühe kuuse tüvele: „24. XII. 18. + k. e. o. m. e, m. a. (kord ei ole mind enam, minu ainus!)“

See surmaaimus kostab järelejätmata läbi kogu päevaraamatu. See on ta põhimotiiv. Autor on alles nii noor, ta hing ja ihu on nii näljane, ta armastab loodust, kunsti, sõpru, naisi. Kuid siis ärkab ta jälle neist lohutustest: ah, see pole minu jaoks, see on mulle vähe, loodus ei tunne inimest, kunst on ebatäielik, sõbrad on võõrad, naised liig maised — mina ja minu unistused pole nende jaoks! Ja siis kaldub ta surma mõttesse, mitte nii palju hävingut igatsedes, kui kindel olles ta peatses tulekus. See veendumus kujuneb ta ilmavaateks, see tundmus valdab ta täielikult, ilma et keegi teda ümbritsevaist seda oleks aimand.

„Kes mõistaks inimestest arvata minu kisklemisi, rabelemisi, vaakumisi ja vinsklemisi? Kes

mõistaks tungida minu hingeellu, kes mõistaks arvata minu vaevu, minu piinu, minu valusid, suremisi?“ (9. III. 18.)

Raskel ajal, 18. jaan. 1918, kirjutab Rootsman: „Minu eluteel on varsti lõpp... Mul on häbi, et ma midagi ei ole teind — ja nüüd ära pean surema, mul on häbi, et ma endagi elu ei jõua päästa.“ Ja pisut hiljem ikka niisama: „Imestan, et ma veel nii kaua vastu olen pannud ja veelgi vastu panen. Kuid nüüd on aeg lõpnud — tunnen, et on lõpnud.“ (9. III. 18.)

Eriti mõjuvad Rootsmanisse sõdurielu ja kogemused velskerina: surmavari viirastub igalpool. „Inimesed ütlevad, et oleme õnnelikud — ajaloo tegijad ja suurte sündmuste nägijad. Kuid ütlen, oleme õnnetumad sarnastena. Mihuke iseloom ei kõverduks nende aastate tapmiste ja vägivalla all!“ (2. VI. 19.)

Neli kuud enne surma kirjutab Rootsman oma saatuse kohta nii prohvetlikud read:

Viimne kuristik mul ilmus,
kuhu lendan ise,
lendab ilm.
Midagi ei ole enam pääle selle,
kaugemalle seda.

— — — — —
Tahaks visata kõik kadumisse
jäljeta nii enda, maa ja ilma,
jättes ainult mitteolemise.

Surmaprobleem hakkab teda ikka enam ja enam huvitama. Ta kirjutab: „Kuid kui küsida, ma ei taha elada! mis siis? Täna pandi keegi mees magama. Kuid kui jalg ära lõigati — suri ta. Ja mees ei teadnudki, et ta ära suri!“ Ta katsub end lohutada üldise elu jätkuvuse optimismiga, kuid toob siis jälle enesekatsumiseks ja kiusamiseks väite: „Ma ei taha

elada!“ (30. VI. 19.) See kiusav mõte paelub teda ikka enam ja enam. „Tõesti, meie ei tea mitte midagi. Meie oleme viletsad. Ela ja ära iial küsi misjaoks sa elad ja kellel sest kasu? Ehk kui ei taha elada, siis võta suuruse pime usk ja ela siis. Ent kui ei taha sedagi, vaid ihkad arusaamist — siis saadetakse sind ära, et sind ei olegi enam. — Ja ma kisendan põhjatusse õhe, kisendan kui süütu märter riidal: Kes oled Sa, kelle poole võin pöörduda? Kas Sind ongi või ei ole? Mihuke Sa oled? Näita end, Nimetu! Ütle oma nimi! Kas oled sa Jumal, Loodus, Kõik, Ise või midagi muud? — Nii kisendan ma Mittemillelegi!“ Ja ikka jälle: „Ma ei taha elada, kui ma ei tea, misjaoks mina elan. Ma ei taha olla ori, kes teeb mõtlemata. Ma ei taha olla masin, mis pandud käima, ilma et teaksin, misjaoks. — Ah, on nii vähe aega. Tahaksin minna kõrbe ja mõtelda, mõtelda...“ (1. VII. 19.)

Ning uuesti jälle: „Halastamatu surm varitseb südames. Kõik, mis on — kaob pea, võib olla, õige pea. Täna ei ole see kohutav, vaid vaikne lein. Raipena laman laual. Kusagil lobiseb klaver, inimesed käivad mööda.“ (4. VII. 19.) „Tunnen oma tervise muutunud pahemaks. Nii moodi igitahes ei ole ta enam kaugel...“ (5. VII. 19.) „Üteldi, et olla jäänd otsa ja kõhnaks. Ah, mina! Keegi ei tea, keegi ei aimagi — et ainult vaks maad veel sinna, kust ei tule keegi tagasi.“ (10. VII. 19.)

Kaks nädalat pärast eelmist märkust tuleb haigus. Kuid haige ei tee sest väljagi, tuigub jalul, käib veel loenguil. Ja otse röömuhõiskega kirjutab ta: „Keegi, keegi ei tea!“ Nädal enne surma kirjutab Rootsman luuletuse „Palavikus“, ja selle palaviku kaudu siirdus ta „igaveseks väljapoole teadvust ja olemist“.

Kui tähendasin, et mind Oskar Rootsmanis huvitab rohkem psükoloogiline kui puht-kirjanduslik pool, siis tahaksin isegi ta luuletusi arvustades alla kriipsutada seda vaatekohta. Mitte nii palju hinnata ta luuletusi küpsete kunstisaavutustena, kui selgitada seda hingeelulist alust, millest voolasid ta lüürika lätted.

On selge, Rootsmani järelejäänud luuletused ei kannata võistlust meie praeguse lüürika paremate avaldustega. Nad on laialivalguvad ainelt, katkelised kujult ja tehniliselt tihti enam kui abitumad. Vaevalt oleks õigustet nende avaldamine, kui nende autor viibiks alles elavate kirjas anderikka algajana, kes aga oma annet kaugeltki pole veel suutnud välja arendada. Kui nad aga nüüd ometi on ilmund, siis selleks, et näidata ühe noore taimelopsakat kasvuvõimet, kuna me teame, et see taim enam iialgi ei või puhkeda täiesse õilmesse.

Teiselt poolt, ka Rootsman ise poleks neid luuletusi iial sarnastena avaldand. Sest need pole üldse mitte luuletused harilikus mõttes. Nad pole kunagi avaldand nõudlikkust valmis kunsttöö nime kohta ja nad suudavadki seda nime pälvida ainult erandjuhustel. Rootsmani äsjailmund luuletused moodustavad nimelt ainult osa ta päevaraamatust, on ainult kui täienduseks sellele. Tunduv osa neist ongi kogut otsekohe päevaraamatu leheküljilt. Need on olemuselt ainult visandid, ekspromptid enese jaoks nagu päevaraamat isegi, märgit paberile esimesel meeoleu silmapilgul, ilma vähemagi viimistluseta. Nende kirjutamise ajal on idee ja meeoleu ise muutund ning sellepärast ka rütm vaheldund, autor on aga kirjutamist jätkand, teadmata isegi, kuhu välja jõuab. Sellest siis nende tööde laialivalguv või katkeline

iseloom. Vahel on olnud trükkimiskõlbuline ainult üksik salm, mis sisaldab üheainsa väikese, kuid värskelt tuntud pildi või meeoluriisme.

Ja just sarnastena võltsimata silmapilgu-tunde-avaldustena on Rootsmani luuletused, ühenduses ta päevaraamatuga, huvitavaks allikaks loomispsükoloogia alalt. Rootsmani luuletaja-isiku huvitavus selgub alles ta päevaraamatu valgustusel, mis võimaldab heita pilku ta inspiratsiooni olemusse. Ja sel valgusel võib kinnitada, et Rootsmanis peitusid suure ning sügava luuletaja eeldused — hoolimata sellest, kas ta tuleviku toodang oleks võtnud riimid või ka riimimatu kuju.

Harva on keegi algaja võind anda oma luule algolemusest nii selget käsitust kui Rootsman. Ta päevaraamat sisaldab kirjelduse mõnest mahamuljuvast inspiratsiooni silmapilgust, mil valgustuslik nägemus on olnud nii rammestav, et jõud on puudund seda kunsttöös realiseerida. On puudund mõistuslik distsipliin ja tehniline oskus, et neid kohisevaid inspiratsiooni laineid kuidagi vormisse vangistada ning objektiivselt tajutavaiks teha. Nagu nad isikus tõusid, nii raugesid nad ka isikus, ilma reaalselt avaldust leidmata. See on paljude tõeliselt andeliste algajate suurim traagika: emb-kumb, kas ei suuda nad oma sise-mist põlengut vääriiselt väljendada, tunnevad ise seda ja kannatavad raskelt selle saamatuse all; või ei saa nad sest aru, on autosugestiooni paelus, ning tunnevad kibedat pettumust, et välisilm nende kahvatute sõnade taga ei taha mõista nende sügavaid ja intensiivseid elamusi. Hiljem, kui fantaasia kahtlemata kaotab osa oma värskusest ja spontaansusest, on ometi mitu korda rohkem eeldusi selle kahvatandki fantaasia värvikamaks väljenduseks. Ja siin peitub üldse loomingu traagika: nii palju suurt ja kaunist on mõistet

paratamatult hukkuma inimhinge, ilma väljapääsuteed leidmata.

Rootsmani märkused inspiratsiooni momentide kohta kuuluvad autori 18—22 eluaastasse, mil loov inspiratsioon ise on just kõige intensiivsem. Ta tuleb mingi rütmilise voogamisena, sügava kohinaga, täites rinna sõnulseletamatu õnne ja ühtlasi ahastusega. Sest ei leia teed, ei leia abinõu selle nägemusliku meeleolu fikseerimiseks!

Nii kirjutab Rootsman: „Mispärast huikab ta mu pääs terve õhtu ja öö, mispärast häälitseb ta nüüd nii järelejätmata, kui sügisel mahajäetud lind raagulisel lepikus üksinda, nii imeliste ja igatsusliste motiividega, mispärast rõhub ta nüüd minu rinda painajaliku võttega? Mere koha on kuulda, nii imbuv, kibe, röske, ja lained pörkavad volksudes kaldalt tagasi ühes vahutusega. Meri, meri... O, ma rebiksin rinna tuhandeks tükiks!..“ (2. XI. 17.)

Ja veel selgemini kirjutab ta: „Recordare illum noctem: intelleges — nii tänagi kohises pääs, kui need eelmised read pähe löikusid, kui kalavõrgud vees, mille ümber mõtted koguvad: palju, peened, õrnad, ilmavaldavad, ja välja tõmmates jäävad ainult need read, jääb ainult võrk, jättes kõik saladused ja kättesaamatused merre hingama, kuni jälle kord võrgud vette heidetakse, kuni jälle kord meri mühiseb, mässab ja vahutab. Kõndides hämaras kaua Toome vareme all lumisel alleel, olid need read täis elu, arusaadavust, lai mõttevald — ja nüüd on nad jälle ainult sõnad. Aga siis oli ilm, taevas ja maa, rind, hing ja süda täis mühinat, kohinat salajat, täis mässavat merd ja vahutavaid, loksuvaid laineid, täis jõudu ja hõõguvat tuld, täis tunnete tiivavihinat ja vaimude lendu, täis armastuse õrnemaid pisteid ja õrna jääkirmelist melankolismi, rusuvat raudrasket tuska ja re-

cordare illam noctem: intelleges — muinasjuttu. Alles nüüd saan aru, kui vilets on inimene oma avaldusvõimega — tundeluule on üks sajandik omast emast tundest, alles nüüd saan aru, kui raske on inimestel arusaada lüürikast. Mil jõuab luule nii kaugele, et temas on elu, et temas on need reaalsed tunded, see recordare illam noctem: intelleges — ja kas jõuabki?“ (19. III. 18.)

Kuid hoolimata neist kahklusist ei jäta Rootsman ometi katseid oma „muinasjuttu“ sõnastada, nagu pole jätnud ükski tõeline lüürik. Ja nende Rootsmani katsete kokkuvõttena on ilmund äsja ta luuletuskogu „Kaks algust“.

Nagu Rootsmani proosa-päevaraamatus, nii on ka selle värsivormilise päevaraamatu aineteks pääasjalikult loodus, naine ja surm. Nende motiivide ümber keerles ta huvi, ja kõik muu, mis veel lisaks tuli, oli läbi imbund neist motiivist. On huvitav võrrelda luuletuste kirjutamise kuupäevi vastavate kohtadega päevaraamatus: luuletus pole tihti midagi muud, kui elat päeva meeoleude kokkuvõtte värsi kujul. Vaevalt on siin kunagi palja tahtmisega katsut luuletada, vaid iga luuletuse aine on võrsund spontaanselt hingest. Rootsman räägib oma päevaraamatus halvakspanevalt „luuletet luuletusist“, mida ei kannu sisemine tung, vaid väline virtuositeet. Tema ise oli puhasverd lüürik, ja kui suurem osa ta vormilisist konarusist oleneski veel tehnilisest oskamattusest, siis osa kahtlemata ka sellest, et ta oma lüürilist meeoleolu üldse ei tahtnud siduda liig raskeisse kammitsaisse.

Sellest otsekohesusest ja võltsimattusest oleneb ka Rootsmani luuletuste intiimne veetlus. Meie ei loe jällegi mitte luuletuskogu, vaid päevaraamatut. Me libiseme otsekui tähelepanemata üle tehnilisist konarusist ja naudime ainult neid liht-

said mõtteid ning inimlikke tundmusi. Rootsmani piltides ja võrdlustes puudub virtuooslik viimistlus, kuid neis on värskust nagu kevadises maas ning rohelistes lehtedes. Nad ei üllata meid kunagi mingi ootamatu suurusega, nagu ei üllata üldse see lapselikult kannatav hing, kuid nad paeluvad oma lihtsa inimlikkusega. Nad on õiglased selle sisemise õiglusega, mida leidub kirjanduses kahjuks nii vähe. Meid ei seo pea kunagi nende luuletuste väline vorm. Küll aga võime sagedasti neid kandva tundmuse kohta tarvitada Oskar Rootsmani enese sõnu: „See on midagi, mis absoluutselt ilus, see on midagi, mis absoluutselt häa.“

1923.

330 REINWALD

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARY

II

ADO REINWALD.

TEMA SEITSMEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

Oli küllaltki võltspaatost ja valerõhku Ado Reinwaldi auõhtul. Liig palju kõnet „kuldrannakesest“ ja „õnnemaast“, liig rikkalikult pisarluulet ja õnesoovide kulund proosat ning poeesiat.

Kuid oli sel õhtul vanakeste paar, kes näis üle ulatuvat kõigist ülistusist. Need olid kaks mineviku kuju kesk muhenevat ja erinevat uueaegist Eestit, kaks varju rahvusliku ärkamisaja laulupidude aia modernist teatri saalis elurõõmsalt kihiseva publiku keskel.

Üks neist oli vana talunaine, kõhna, kurbliku näoga, mida piiras lihtne päärätik. Vaevalt kordki tõusis ta kogu õhtu jooksul püsti, ja tema saalisolust teadsid ainult ta lähedal istujad.

Ja teine — tüse, turjakas, ettepoole kumaras talumees, haruldaselt iseloomulise näoga, veel uhke juukselakaga, kuigi pää keskelt paljas, kohmakas ja tüse kui känd, veel sõnavõimuline ning hakkaja.

Selle mehe auks olid kokku tulnud need sajad inimesed seks õhtuks, tema auks peeti kümme-kond lühemat või pikemat tervituskõnet ja temale ulateti mitmedkümnend kirjalikud õnesoovid lähedalt ning kaugelt. Aeglaselt tõusis ta üles, et vastu võtta suurt loorberparga ja niisama aeglaselt tõusis ta hiljem ise kõnetoolile, et veelgi

üle saali kandva häälega jutustada oma elust ning tänada piduvõõraid.

See oli eht kuju, kui ta oma kõnet algas „elu kullasest kevadest“. Pärast sabakuubi ja lakk-kingi vaatlesid teda kui ilmutust ta halli talupojakuue, säärsaabaste ning kaelarätikuga. See mees oli hoidnud alles oma rühi, hoolimata elu hoopidest. Isegi tema sentimentaalsus ei haavand kedagi, kui ta liigutusest väriseva häälega tunnistas: ma olen nii õnnelik, et tahaksin surra kesk seda õnne... Sest see tuli sügavamast südame põhjast.

Ta oskas hästi ja huvitavalt rääkida. Need olid ilusad silmapilgupildid, mis ta näitas omast minevikust. Karjas lugesin piibli läbi, ütles ta, siis palusin isa, et ta mind lubaks kirjutama õppida. Isa ostis küll pliiatsi, kuid ei olnud paberit. Lõikusin laia laastu valgeks, kirjutasin täis ja lõikusin jälle uuesti. Koolis käisin kuus kuud, kuid koolmeister oli laisk — mu oma õnnis onukene — pani mu teisi lapsi õpetama, ise ei saand ma midagi. Minu kooliõpetajad olid meie suured kirjanikud. Kreutzwald kirjutas mulle mitusada õpetlikku kirja. Koidula, see kahvatand palge ja suurte juustega ilmutus, kes oli otsekui luule ise, kirjutas mulle veel Kroonlinnastki. Jakobson, see kord saksastet mees, kes sai aga Saulusest Pauluseks, kutsus mind ühisele tööle. Ja Veske oli mu sõber elu otsani. „Ado,“ noomis ta mind alati, „ära ole uhke, uhkus on rumalus. Vaeste tööliste käed toidavad meid, me peame neid armastama.“ Ja kõneleja kordas jälle: „See kõik on mu meeles, nagu oleks olnud eile!“

Nii raske kui võis olla kõnelejal esineda vanu igi nõnda suure kuulajate hulga ees, nii huvitav oli see esinemine. Tundus, kuis ta sõnad silma-

pilk moondusid piltideks kuulajate mõttekujutuses. Tema sõnu pandi tähele hardusega nagu ainult suureandeliste jutustajate omi. See oli muinasjutt täiskasvand lastele kaugelt rahvusliku ärkamisaja imemait.

Ei, Ado Reinwald on isikuna huvitavam kui tema tööd. On tarvis seda öelda tulevastele põlvedele, et nad võiksid mõista meie lugupidamist lauliku vastu. On tarvis teada, et kui ta oli puuduline luuletaja, siis peitus temas hää jutustaja, kes oskas käia ümber elava sõnaga, manades nagu nõiakepi abil esile ühe pildi teise järele.

Võib olla, seletabki see asjaolu, miks Reinwald, lihtne talumees, võitis kord oma õpetet kaasaeglaste sõpruse ja armastuse. Tema isikus tunti rohkem võltsimatut vaimuandi kui ta salmid iial suutsid avaldada.

Nüüd on Reinwaldi pidustused mööda, piduvõõras ise läind jälle maavaikusse ühes oma loorberpärga ja õnnesoovidega. Kõik on jälle nagu varem. Kuid meie, noorema sugupõlve vaateid, kes me pole liig suured ta sõbrad olnud, on ta natukene kõigutand.

2

Ja ometi, Reinwald on meile meie varasemas nooruses olnud lähem kui vahest keegi muu eesti luuletaja. Mitte Kreutzwald, Koidula või Juhan Liiv polnud see, kes kõigepäält mõjus, vaid just tema. Ta oli seda oma vähenõudlikkuse, lihtsuse ja rahvalikkuse pärast. Ta oli vastuvõetav just oma puudustega. Nii udune, kujutu ja kehv kui oli Reinwaldi luuleilm, nii olid seda ka tema lugejate nõuded ning maitsed. Ta esitas rahva lapsepõlve kirjandust, mida vaevalt üles kirjuteti. Keegi ei pannud siin pahaks mõttevigu, segaseid lauseid

ja vigaseid riime, mida kõrv tabas umbkaudu. See oli alaealiste luule, loodud alles hiljuti veel oma üldsuses alaealisele eesti rahvale.

Kuid nii kaua, kui leidub veel noori inimesi, keda juhivad alles kõige kujutumad meeolud, nii kaua ei või ununeda ka Reinwald. Tema on see, kes avatleb kõigepäält luuletegevusele ja järeloomustele. Ta on lähemal paariteistkümneaastasele poisikesele kui ükski teine meie luuletaja. Ta vastab selle meeolu ja keeleoskust. Kuni siia maani on ta ise esitand ideaalsete paariteistkümneaastaste luulet.

Kui katsun meele tuletada oma poisikese põlve ääretu rikast „toodangut“, mil igapäev sündis kümnete kaupa „luuletusi“, siis on, nagu näeksin raamatukogu, kus kordub nimekirjas ikka ainult üks teos: Ado Reinwaldi laulud. Kordusid lugematuis teisendeis Reinwaldi ained, võrdlused ja riimid. Vahe oli ainult selles, et Reinwald oma alaealisele luulele leidis siiski täiuslikuma kuju, sest ta ise oli täisealine. Kuid ikka näis ta püsivat, hoolimata kõigest iseõppusest ja välisest mõjudest, veel sel edenemisastmel, mille oli määrand saatuslikult napp kooliharidus.

Ta oli ja jäi rahvameheks, autodidaktiks, talupojalaulikuks. Kuid et tal ei leidund mitte nii palju jutustaja kui tundelauliku andi, siis erines ta tunduvalt uueaja rahvalaulikuist, kelle amet seisab ainult mõne anekdoodi või juhtumuse ümberjutustamises. Tal oli vaimustust, meeolusid ja tundmusi, vahel õilsemaid ning õrnamaid, kui tolle aja harituilgi luuletajail. See pehmendas ta luuletuste kontuuri, andis talle elusamat hoogu. Ning me kuuleme korratavat ikka uuesti ja uuesti tema kohta „kõrgeandelise luuletaja“ nimetust — mitte aastakümnete eest, vaid ka nüüd, meie päivil.

Kahtlemata on Reinwaldi isikus ja toodangus midagi, mis on ta teind meie vaimuelu edenemise kohta tarvilikumaks kui paljud paremad ning haritumad luuletajad. On olnud alasid, kuhu ulatus ainult tema. On olnud punkte, mida ei puudutand Kreutzwaldi filosoofiline mõte, Koidula lõkendav vaimustus ega Kuhlbarši vormitüüsus. Rahva hinge alaealised, vorminõrgad, riimikehvad pooled leidsid vastukaja ainult Reinwaldi luules. Tema pääsis sinna, kuhu ei pääsnud enam ükski teine, ta puudutas keeli, mida ei suutnud muud puudutada. Siin peitub selle vigase ja vähenõudliku luule suur mõju. Ta oli summa-vaimustuse tõlk, laulupidude trubaduur, vabanend orjarahva laulik. Oli tähtis, et temas leidis nii palju rahvalikultlühilist ainet, mida ei võind pakkuda isegi Koidula sel viisil, kui nõudis ajajärgu hing. Sest Koidula oli kõige laiemate hulkade jaoks ikkagi liig harit, liig artistlik, liig pidulik, et temale oleks võidud anduda lõpulikult.

Ühes vanemaist Reinwaldi iseloomustustist, mis ilmus kolmekümne aasta eest „Meelejahutajas“ (1886, nr. 19.) ja on Kunderi sulest, leidub huvitav võrdlus: „Ma ei või öelda, kumma luulelisi südametundmusi kõrgemaks pean pidama, kas Koidula või Reinwaldi omi. Kuna Koidula oma lauludes täiesti süda on, on Reinwald enam nagu — kui öelda lubatud, süda me silm, kes kõik näeb, mis Koidula tunneb.“ Selle iseloomustusega on suurel määral tõtt tabat. Reinwaldi võtab pea alati targutav ja tõendav toon võidu vaimustusest. Ta ei tunne ainult, vaid ka näeb. Temas on palju maamehe elutarka tähelepanu ja õpetavat otsustamist. Ning just säärast luuletarvitses meie talupoeglik ja väikekodanlik rahvusliikumine. Sellele võis just Reinwald olla kodusem ja omasem kui Koidula. Reinwaldi isamaalsus

oli palju tegelikum ja teadlikum selle kohta, kui tähtis oli rahvusliku tunde tõusule ajajärgu majanduslis-poliitiline tõus, kuna Koidula vaimustus õõtsus pilvepiiril. Reinwald oli Koidula „südame silmaks“.

Sellega on aga iseäranis alla kriipsutat Reinwaldi tähtsus meie ajaloolises edenemises. Ta oli selles tarviline lüli, temata ei võidud kergesti läbi saada, ta on meie ajalooehituse üks kandvaist sammastest. Ja seda au ei võta temalt ka tulevik. Pigemini selle vastu: mida rohkem selguvad ajaloolised väljavaated, seda enam ja enam ka üksikute osa läbiteht murranguis.

3

Milline oleks aga Reinwaldi luule tähtsus oleviku seisukohalt, kui ei arvesta ajalooliste teenetega?

Peab otsekoheselt tunnustama: mitte kuigi suur. Reinwaldi ajalooline osa ei ulatu enam käesolevasse ajajärku. Meil on raske kujutleda eesti oleviku kirjandust ilma Kreutzwaldi ja Koidula olemasoluta, kuid ilma Reinwaldita võime seda teha väga hästi. Tema elemendid on kahtlemata sööbünd meie kultuuriajalosse, kuid nad on sääl laiali valgund nii suurel alal, et aine paljust, kuhu sulasid, enam oma tooni järele ei suuda värvida. Olgem aga õiglasel sellegi vähese hindamisel, mida eitamatult võime tähele panna.

Reinwald pole mitte praegu tegevuses oleva kirjanikupõlve eelkäija. Ta pole meie isa, pigemini vanaisa. Kuid huvitav nähtus: nii kuis on meile tihtipäele võõras meie lähemate eelkäijate epigonismi vaim, nõnda tunneme ikka enam ja enam huvitust rahvusliku ärkamisaja vanemate kirjanikkude vastu. Nägematud niidid ühendavad

meid tolleaja tegelastega, üle halli epigoonide hulga ulatame üksteisele käsi. Ja üks noist kirjanikest, kelle vastu tunneme mõnel põhjusel huvitust, on kahtlemata Ado Reinwald.

Milline saatuse pilge: pärast ratsionalismi vaimu, pärast inimliku mõistuse ja kriitilise vaatlusviisi valitsust pääsis eesti kirjanduses maksvusele jälle kiriklik kitsarindlus, pietism ning moraali liialdus. Ei ole meeldiv see vaimline õhkkond, milles liikusid rahvusliku ärkamisaja noorema põlve tegelased ja mille läägust ei suutnud lõpulikult sumbutada isegi meie realistid. On vaja ikka uuesti ja uuesti teritada põhjaliku revolutsiooni tarvet sel alal, on tarvis õhutada mässu, süüdata tuld, lõõtsuda leeki. Selle mässutundega on tihedalt seot kunstiline looming, sest ainult prometheuslik vaim võib üldse olla loovalt tegev.

Ja siin on meil esimene ning kõige tähtsam kokkupuutumispunkt Ado Reinwaldiga. Vana ratsionalisti ja papi-vaenlase Kreutzwaldi ustav õpilane — nii on Reinwald viimse mohikaanlasena säilund rahvusliku ärkamisaja põlvest, eland kauem kui paljud ta nooremad vastased, et isiklikult edasi anda võitlustungalt praegusele põlvele, kes selle kahtlemata vastu võtab. Sest kuigi meie poliitiline ja filosoofiline ilmavaade on kaotand palju meie vanemate eelkäijate naiivist lihtsusest, siis on lõplik tendents ometi ühine.

See oli Reinwald, kes asetas juba varases nooruses enesele juhtnööriks: „Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi; tahad sa teada, siis ära usu midagi.“ Säärase ilmavaate omandas noormees, kes veel hiljuti tahtis õppida misjonääriks, et minna siis paganaid päästma! See ratsionalism jäi talle eluajaks omaseks ja see tõi ühes muidugi palju kokkupõrkeid ümbrusega. Reinwald kirjutas vemmälvärsi:

Sõber, ärgu tehku see sulle tusku,
kui kuuled, et mul ei olegi usku.

Või teise :

Olgu usku rumalatel,
teadus targa tundjale.

Reinwald kirjutas väikese raamatukese „Kalevi-
pojast“, milles võrdles meie lugulaulu piibliga ja
leidis, et „Kalevipoja“ sisu on meie rahva loomule
ligemal kui juutide vanad jutud. Kuidas säärased
väited aasta neljakümne eest mõjusid, on enesestki
selge. Kreutzwaldi külm suhtumine kirikliku risti-
usu vastu jäi enam-vähem eraasjaks, üksiklase
filosoofiliseks harrastuseks. Selle vastu liikus
Reinwald rahvamehena kesk massi, oma küünalt
peitmata; veel laiemas ringis liikusid käest kätte
tema jumalavallatud vemmälvärsid kiriku ja selle
edustajate vastu. Pole ime, et temas nähti ava-
likku rahvavõrgutajat ja temast kantsleis jutlus-
teti kui „lendava mao sabast“. (Lohe pää pidi
olema C. R. Jakobson, nagu Reinwald alles hiljuti
ise jutustas.) Palju rohkem tuleb imestada, et
tema vastu veel valjemaid abinõusid tarvitusele
ei võet. Ühtlasi on huvitav, et ta oma papi-viha
ja kirikuvastase meeleolu kuni vanaduseni tagane-
matult alles on hoidnud, hoolimata reaktsioonist,
mis meil valitsend aastakümneid.

Loomulikult seltsis usuliku käremeelsusega
ühiskondliku vastolu tunne. Ja Reinwaldil oli
selleks enam kui küllalt põhjust: tema enese isa
peksti sillakohtuniku poolt sandiks, nii et ta selle
kätte suri, kuna noormees perekonna eest pidi
hoolitsema ning sellepärast jäi ilma kooliharidu-
seta. Iial ei leidu Reinwaldil balti võimumes-
tele sõbralikku sõna, kuigi küll — ajajärgu põhja-
likult virila vaateprisma mõjul — enam kui tarvis
Peipsi-tagustele isandatele. Rahvuslikku ja isik-

likku õnnetust meele tuletades kirjutab ta lõkendava vihaga:

Ma peaksin seda unustama,
mis kannatasid, isamaa?
Oh ei, su möödaniku põrgus
veel kannatan ma sinuga!

— — — — —
Ei lepita mind ajalugu
su riisuja, su röövliga;
kes põrgut valmistasid sulle,
neid näeks ma põrgus põlema!

See ühiskondlik opositsiooni vaim lähendab Reinwaldi praegusele põlvele, kuigi meie protest on vabastund sellest rahvuslikust kõrvalmaitsest, mis tundub nii teravalt tema töödes. Reinwaldi luuletuste rahvalikkuse tõttu imbus tema revolutsioonilikkus, nagu tähendat, kõige laiematesse hulkadesse. Mida algelisem, varjundivaesem ja otsejoonelisem oli see protest, seda rohkem oli tal eeldusi vastukõla leidmiseks kõige sügavimates kihtides. Ja nii on ka Reinwald oma piskuga aidand kaasa sellele murrangule, mida elame praegu läbi säärase palavikuga.

4

Mis puutub Reinwaldi luuletuste kunstiväärtusse, siis pole siin meile enam kuigi palju vastuvõetavat. See on liig kauge, liig võõras meile. Jah, kas neid teoseid on iial võetudki sest seisukohast? Kas pole siin määravalt mõjund ikka mingi väline siht, ka siis, kui luuletusel ei puudundki tõeline kunstiväärtus?

Liig kaugel on minu maitsest säärsed üldiselt kiidet luuletused nagu näit. „Kuldrannake“, „Pisarad“ või „Tähekene“, et tahaksin nende üle ot-

sustada. See magus paatos vigases keeles ja halbade riimide raamis pole mind iial meelitanud, ning lugupidamine Reinwaldi vastu ei suuda seda teha mulle meeldivamaks. Nii neis kui peaaegu kõigis Reinwaldi teistes luuletustes tuleb nähtavale Reinwaldi nõrk keeletundmine ja algeline mõtlemisviis, mis on tihtipäälle omane rahvameestele ning külalaulikuile. Kui see omal ajal Reinwaldi luule nautimist ei segand, siis näitab see ainult, kui vähenõudlik oldi. See rahvalik ladusus, mis võis kord olla nende laulude vooruseks, on saand nüüd avalikuks paheks, millest ei pääse enam üle.

Et aga Reinwaldil ometi leidusid kalduvused juba täiesti maitsetava tundeluule poole, näitavad mõned õnnestunud katsed, kõigepäält luuletus „Õied“, mis algab nii kindlapiirdelise pildiga, kui harva mõni teine töö meie vanemas kirjanduses:

Tuul puistas toome õisi
mu kambri akna all,
nad lendasid ühest teisi
kui hirmu värinal.

Ma vaatsin kaua aega,
kui keersid kadudes,
ja katsusin neid käega —
oks puhtaks pudenes!

Sellest vähenõudlikust ja intiimist loodusekäsitlusest võiks leida Reinwaldil näiteid veel nii mõnigi teine kord, nii vähe kui oli nende sünniks ka eeldusi valeromantilisel ning pisarküllasel aja-järgul. Kuigi nad sisuliselt ei paku küll midagi üllatavat, siis rahuldab nende vorm ometi teataval määral. Olgu siin paar näidet:

Ära sõudmas suve soojad päevad,
kured keerutavad taeva all,
kolletanud metsas kurvad haavad,
päike piirab palju kaugemal.

Või:

Ümberringi öö ja kadu,
pakatanud pime ilm, —
millal näeb veel lille radu,
kevadet mu kurblik silm!

Ikka enam ja enam hoogu saab luuletaja, tal leidub väljapaistvat lendu ja rütmi, nagu laudes oma armetust ümbrusest:

Sa ei ole rahvas,
sa ei ole maa, —
pime orjakari,
kõrbe oled sa!

Siis leiame tal üksikuid huvitavaid ridu, mis lõikavad algupärastena meele, kuni jõuame ta kõige kaunima ja täiuslikuma luuletuse „Päikese“ juure. See on luuletaja kõrgeim saavutus, kus ta murrab rahvalauliku kitsad raamid, et tõusta uhke ja piduliku paatoseni. Siin pole enam piiramas vähenõudlik rahvamehe väljavaade, vaid meie ees seisab luuletaja, poet, maailma avaruse vaimustet laulja, kuulutades oma ülistust ilmade valgusele — päikesele:

Sääl tõuseb ta ruumi suures, sinises saalis,
mäed ja metsad paistavad purpuri-puna maalil,
ja taevas jumestab tema peiluliku palge ees,
tähed kahvatavad häbelikult tema kuldse sära sees.

Oh inimesed! tundke armastuse suurust ja jõudu,
tundke tema kullast ilu ja sinise-merelist sõudu,
tundke üle kõige tema tegijat, armsa ja suure,
ja igatsege siit sügavusest valguga kõrgema päikese juure!

See, kes on kirjutanud niisugused read, on luuletaja kõige ülevamas ja ilusamas mõttes. See on nägemuste nägija ja värsside tegija, meister ning unistaja. Võib olla, on need salmid pärit luuletaja põllumehepäivilt. Kujutlen teda adra

KARL EDUARD SÖÖT.

TEMA KUUEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

Ei ole kellelegi õnneks antud enesele ise valida sündimisaega. Kuid sest juhuslikust aastaarvust oleneb kogu järgnev elu, olenevad noorepõlve muljed, meheea ümbrus, sõbrad ja vaenlased, teadlikud ning alateadlikud püüded, mis juhivad tegevust.

Et sündind õnnelikul ajajärgul see eesti tege-
laste põlv, kes seisab praegu kuuekümnenda
eluaasta künnisel. Nende lapseeas olid rahvus-
liku ärkamisaja ilutuled lõpuni põlend; nende
vaimlise mina kujunemise ajal jagati kärarikkalt
eelkäijate pärandust; ning kui nad ise asusid
tegevusse, leidsid nad eest jalalt teisele tammu-
mise õhkkonna, milles polnud ruumi värsketele
tundele ning mõttele. Ja kui ka hiljem tuli jälle elu-
rikkamaid ajajärkusid, siis olid nende hinged juba
pettumustest mürgitet, nende südamed haiged,
vaimustus ei hakand nendesse värskelt ja isegi
valu kaotas neis teravuse.

Need, kes kümmekond aastat enne neid olid
asund tegevusse, olid ometi kord täie südame-
tulega midagi kaasa eland, ja mälestus sellest
heitis veel hiljemgi õhetust nende elule. Ja need,
kes kümmekond aastat pärast neid tulid, kandsid
veres juba tõusva aja rütmi ning neid kannustas
lootus. Kuid nemad, praegused kuuekümnenda

aastased, jäid kuidagi vahe pääle, hingeliselt poolikuiks, ilma kõvema tõmbejõuta ühes või teises suunas. Nende traagika oli tundmuse diletantismis, mis avaldus loomulikult ka nende tegevuses.

Nende hulgas oli palju häid, aatelisi, töökaid, ennastohverdavaid inimesi. Kuid neist said kas eelmise põlve ideede kordajad, või kohusetruud väikeste asjade ajajad, või ka parandumatud pessimistid elu otsani.

Ka Karl Eduard Sööt kuulub selle õnnetu põlve hulka. Ta on selles üks paremaid kujudest ja ajajärgu traagika on temas läind igatahes läbi puhastava kurna. Kuid ometi seletab osalt ajajärk, miks ka Sööti kirjanduslik tee on olnud säärane, nagu seda tunneme.

Tema kirjandusliku tegevuse algul valitses meil poliitikas väiklane kodusõda ja kirjanduses leige järelromantika. Nii üks kui teine oli värsket vaimulise loomingu verivaenlane.

Saatuse juhil sattus Sööt „Oleviku“ õhkkonda ajajärgul, mil selle lehe ümber oli küll andekaid mehi, kuid see õhkkond ise hakkas varsti juba halvaks minema. Kogu Sööti toodangus ei leidu kusagil märke, et ta Grenzsteini hilisema aja kahtlasi ideid oleks pooldand. Kuid igapäevane kokkupuutumine nendega pidi ometi kaudseltki mõjuma. Ja sellepärast on nii Sööti kui Juhan Liivi juures märgata, kuis nad Grenzsteini poliitilise kvietismi all kannatavad. Nad ei taha rahvuse kadumist, kuid nad peaaegu usuvad seda. Ning sellest nende isamaalaulude valus põhitoon.

Sööti kirjandusliku tegevuse esimesel poolel valitsesid meie lüürikas isamaapaatos ja armastusromantika, kuid mõlemad polnud ehtsad. Sisu oli leige ja vorm lääge. Sõna ja tundmuse vahel oli ülepääsmatu kuristik; sõna enese väärtus

oli langend, sõna oli odav ja sisutu. Ja kui ka näiteks just Grenzstein mingit sõnaplastikat ja kõvemat rütmi taotles, seda külmemaks ning tühemaks muutus sisu. Et pöörangut sünnitada valitsevas tunde-, mõtte- ja luulelaadis, selleks oli tarvis revolutsionääri iseloomu. Kuid just Sööt polnud sarnane iseloom, olgugi et ta end ühes luuletuses peab „sõjameheks“. Tema hingelaad eeldas ainult aste-astmelist arenemist, muganemist, valitseva luulelaadi taotlemist paremal kujul.

Kui suurema osa Sööti tegevusaja ilme oli hall ja väiklane, siis näib ka tema isiklik elu omilt avaldusvormelt olevat olnud kitsas ning ühetooniline. Hilja sattus ta kooli ja nimelt saksa kooli, tuli tagasi isatallu põllutööle, pidas valla- kirjutaja ametit, oli pärast seda väeteenistuses, siis ajakirjanik ja kontoriametnik, hiljem trükikoja omanik ja raamatukaupleja, et nüüd olla jälle ajakirjanik. Kogu see elu on olnud täis päevast päeva rühmamist, praktilist tegevust, väikeste seltskondlikkude päevamurede eest hoolitsemist, ühiskondlikkude pisiasjade ajamist, mis küll vajalised, kuid kirjanduslikuks loominguks vähe soodsad. Juba oma esimeses luuletuskogus, „Aasa õied“ I, peab Sööt tunnistama :

Tänavu on väga halvad ajad :
Vähe raha, aga palju tööd, —
Enne päeva üles, peale päeva voodi,
Sagedasti üleval ka ööd.

— — — — —
Oh mu mõrsjake — mu lahke luule —
Oled ootanud, siis oota veel :
Jõuab lõpule kord töö, siis tule !
Küll siis hüüdma peab kandli keel !

Kuid igapäevane töö ei jõua iial lõpule, ja luule pole neist mõrsjaist, keda võib ootama jätta. See põgeneb asjaarmastaja eest nagu loom püha-

päeva-küti eest. Sel viisil jäädakse paratamatult juhus-luuletajaks. Ja sellepärast on ka arusaadav, miks Sööt kogu neljakümne-aastane kirjanduslik toodang on ometi nii väike: kuus õieti õhukest luuletusvihukest, mille sisus veel nii palju juhus-luulet, salmivormilist ajakirjandust.

Sööt on nii oma isiku kui luulega pidand nõnda palju elu orjama. Ja seda praktilist ülesannet võis täita ainult tema positiivse hingelaadiga. Sööt toodangut lugedes on esimene mulje eeleegiline või lootusetu meeleolu. Ja ometi on selle luule sisemine olemus elujaatus ning tegurõõm: tema opositsioon ajajärgu armetuse vastu kõneleb kaudu eelegia.

Sellest on ligi veerandsada aastat, kui Sööt kirjutas: „Meie aeg ei ole mitte vana, mitte väsinud! Meil on lust elada ja lust võidelda... Ilm on noor! Tema on tugeva päralt ja hää päralt ka; hää päralt rohkem kui iialgi enne; sest neid määratumaid hiigla töösid, mis meie tulevikus tahame toime saata, peab suuremalt jaolt südamega tehtama.“ Kuid Sööt enese olemuses pole iial olnud midagi kangelaslikult-tugevat, ja ta „lust elada ja lust võidelda“ on avaldunud visas passiivses vastupanuvaimus. Ta ütleb enese sajatuhande pidemega nagu takjas rippuvat isamaas kinni, ja kui ka vägivald ta lehed kisuks, juured jäävad ikkagi mulda. Sööt pole iial olnud mingi romantiline tormijooksja. Kuid oma „hää südamega“ on ta tõesti nii kirjanduses kui tegevas elus kaasa aidand „neis määratumais hiigla-töödes“, mis tema elu teisel poolel on korda saadet.

2

K. E. Sööt on sündind 27. detsembril 1862. Nii polnud ta siis veel kahekümne-aastane, kui

ilmus ta esimene värsikitse „Eesti Postimehes“ 1881. Sellele katsele on järgnend pikemate või lühemate vaheaegadega luuletuskogud: Aasa õied I (1890), Aasa õied II (1891), Rõõm ja mure (1894), Saatuse (1899), Mälestused ja lootused (1903) ning Kodu (1921).

Neis raamatuis valitseb kaks motiivi: isamaaline tundmus ja armastus. Kuid näib, et Sööt teisele ainerühmale iial pole lähenend selle isikliku tunde, millega esimesele. Ta kallima ülistused või pettumused selle truudusetuse puhul tunduvad literatuurina, moe mõjuna, ja paremail puhkudel kostab neistki patriootiline heli. Ta tõeline armsam on olnud isamaa, mille vastu ta kirg on kestnud kogu elu läbi.

Kuid Sööt pole enam isamaaline pidulaulik, nagu olid rahvusliku ärkamisaja luuletajad, vaid leinaja Paabeli vangipõlves, lohutaja ning julgustaja. Nii palju kui õõnsaks muutund isamaapaatos taganes tõelise tundmuse ees, nii palju ongi sel kirjandusliigil tähtsust meie uuemas lüürikas. Ja ses suhtes on väärtuslikud ainult kaks luuletajat: Juhan Liiv ning Sööt.

Sööti luuleanni tõus ja mõõn on olenend alati sellest, millise jõu ning otsekohesusega on lõkendand tema isamaa-armastus. Ta lüürika on olemuselt ühiskondlik. Ta polnud küll mingi eelkäija ja vaimustet juht, vaid ainult kajastaja, äärmärkuste tegija ajaraamatu leheküljile. Kuid ta oskas teha omi märkusi õigel ajal, aimates ajas liikuvat vaimu. On huvitav, et ta juba oma esimeses luuletuskogus manitsuses „Vaenulistele vendadele“ (1888) kohe õige tooni tabab, kesk diletantlikke harjutusi.

Kolmes esimeses Sööti luuletuskogus peegeldub aga üldiselt see šabloon, mis valitses meie lüürikas aastat kolmkümmend tagasi ja veel

hiljemgi. Seda jälgisid 1001 Eesti järelromantismi laulikud. Aineks olid muidugi isamaa ja armastet neiu. Kuid mitte üksi isamaa ei näind olevat ühine neil laulikuil, vaid ka see kallim, kellest nad laulsid. Siin polnud kunagi midagi isikukohast, kõik oli üldine, otsekui rendit. Traditsiooni tõttu ülisteti isamaad kõige kõlavamate sõnadega, ilma et võiks aimata isiklikku tundmust selle taga. Kallimat võrreldi päikese, täheke, lilleke ja linnukesega, ilma et ükski individualiseeriv joon oleks rikkund üldist šablooni. Neis luuletusis oli aine käsitlemisviis õieti lihtne, põhjenedes enamasti mõnel allegoorial. Esimeses salmis toodi mõni loodusepilt, sündmus või mõttekild, teises arendeti seda lihtsaloomulist ainet, kuid kolmandas kiskusid kõik niidid paratamatult isamaa või kallima juure. Oli veel hää, kui see sündis tõsisemal toonil, pahem aga, kui selle juures püüti olla „teravmeelne“, „naljakas“ ning „kelmikas“. Siin näiteks algusest lõpuni luuletus „Joodik“ „Aasa õite“ teisest andest:

Kõige suurem joodik ilmas
Mina vaene mees,
Joodik igäühe silmas,
Joodik enda ees.

Olgu terves ilmas kainus,
Kainus Eestimaal —
Mina olen joodik ainus
Kehval vaesel aal.

Kustumatu on mu janu,
Janu lõpmata —
Ma joon armastuse mõnu
Neiu rinnalla.

Sääraseid luuletusi ei kirjutet noil ajal kümnete, vaid sadade ja tuhandete kaupa. Siis polnud tõesti palju tarvis, et kanda luuletaja nime! Ja

Sööt polnud mingi eriti halb erand, vaid vastas ainult oma aega. See aeg oli nagu surnud vesi, aeg tahtetu ja jõuetu — sel määral, et isegi oma armetust ei märgand.

Kuid ka see aeg hakkas ärkama, seegi vesi liikuma. See ei sündind küll mingi jõulise hooga, äkilise plahvatusena, vaid aeglase käärimise, alateadliku liigutustarbe näol. Läheneme sajangute vahetusele, mil eesti elu vaimline kitsus ja õhuvaesus on tõusnud kõrgemale astmele. Venestamine on tipul, pärivett ujuvate „tegelaste“ tegevus jõudnud mõttetuseni, sotsiaalne arenemine aga tasahilju edasi läind ja loond eeldused uueks tõusuajaks. Ja see meeolelu hakkas teadvuseni ulatuma, mingi ideoloogiasse kristalliseeruma. See oli esialgu küll ainult kitsikuse, rahutuse, meeleheite tunne, mis ei viind kuhugi välja, kuid sarnasenagi oli tal teatud positiivne väärtus. See vaevalt oma nime aimav rahutus sai meie kirjan-duses esimese avalduse Sööti eeleegiais, mis olid tihti ainelt puht-isiklikud, kuid milles ometi võib aimata kaugemat perspektiivi. Juba kogus „Rõõm ja mure“ (1894) avaldas Sööt oma „Musta linnu“:

Kui sa teravasti tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled üleval mu pää kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.

Kui sa õhtu-a'al, kui eha kustub,
Istud vagusalt pool-unes veel,
Siis näed laiatiivadega musta lindu
Nagu varju keerlevat mu eel.

— — — — —
Kuula, üleval mu pää kohal
Keerleb mustatiivuline lind.

„Rõõmust ja murest“ läheneb Sööt „Saatuse“ kaudu „Mälestuste ja lootuste“ ajajärgule. Mulle näib, et ta just sel ajajärgul on kõige otsekohe-

semalt tunnud aja hinge ja kõige usutavamalt väljendand selle tusklevat ning visklevat laine-
tust. Ei olnud ta sellegi ajajärgu luuletused eriti artistilised, veel vähem sisaldasid nad elurõõmu ja hoogu, kuid neis vähenõudlikes eeleegiais oli ometi midagi, mis heitis sädeme tolleaegse noorsoo südamesse. Ei olnud Sööt kangelaslaulik ega va-
mustuse trubaduur, see ülesanne langes hoopis teise põlve luuletaja, „Elu tule“ lauliku osaks. Kuid Sööti resignatsioon ja nukruses oli midagi, mis äratas teravat valu ning tegevusiha selle tõusva põlve südameis. Nõnda tundsi me isegi ta ahas-
tavat „Aimust“:

Mina aiman, kodupinnal
Midagi on kadumas,
Mis mu hinge sadatuhat
Sidemega ühendas.

Mina aiman, kuid ei suuda
Päästjaks olla ometi.
Mis ma aiman, läheb täide —
Ja ma kaon isegi...

Ainult laulud hinge põhjast
Verevärvil tõusevad,
Nagu viimsed hauaroosid,
Valust nõrgend pisarad.

Aino Kallas on kusagil Anna Haavat Söötiga võrreldes annud eelmisele artistina kahklemata esimese koha. See on vahest õige, kuid mulle näib, et Sööt ometi ühel ajajärgul aja hinge vahenditumalt on väljendand kui Haava. „Mälestuste ja lootuste“ ajajärgul oli Sööt kahtlemata kõige elulisem meie tolle aja luuletajaist, ja seda asjaolu ei tule unustada.

Pärast seda aega vaikis Sööt ligi kümme aastat ja ta järgmine luuletuskogu „Kodu“ ilmus ligi paarkümmend aastat pärast eelmist. Selle vahe-
aja jooksul oli paljugi muutund nii meie ühiskondlikus

kui kirjanduslikus elus. Kirjanduses oli sõnaõigus pea täielikult läind noorema põlve kätte. Sööt osutus ainsaks vanema põlve esitajaks, kes lüürikas selle uue põlvega veel kuidagi võis võistelda. Ta on palju omaks võtnud meie luulekirjanduse viimase aastakümne tehnilisest edust. Ta püüab omi meeleolusid väljendada praeguse aja luulele vastavas vormis. Ta endise tüütava trokei asemele on tulnud vahelduvad rütmid ja endiste abitute riimi varjude asemele tõelised riimid. Ma ei saa enam igakord jagada „Kodu“ ideelisi sihte, kuid mõned sümboolsed ja müüdilised luuletused ses kogus seisavad igatahes Eesti praeguse luulekirjanduse kõrgemal tasapinnal. Neis on Sööt ulatund tõelise luuleni, milles on ühinend isik ja ilm, sõna ning sõnulseletamatu mõne napi rea piirides.

K. E. Sööti kuuekümnendamat eluaastat ei pühitse me mitte ainult austuse pärast ta mineviku vastu, vaid meil on tegemist edasiareneva ja loova kirjanikuga.

1922.

ANNA HAAVA.

TEMA KUUEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

K. E. Sööt sai kuuekümnenda-aastaseks ülemineva aasta lõpul, Juhan Liivi kuuekümnendat sünnipäeva oleksime pühitsend käesoleva aasta algupoolel, ja nüüd on ka Anna Haava jõudnud selle tähtpäevani.

Haava on kolmas selles lüürivate triumviradis, kes jääb elama mitte ainult kirjandusajalosesse, vaid ka kirjandusse meie järelromantismi nüüd juba unustuse hõlma langend laulikute leegionist.

Kõigi nende kolme luuletaja lähtekoht oli peaaegu sama: oma isikliku tunde tõlgitsemine võimalikult rahvapäraselt, algelises, vähe isikupäraselt kunsti avaldavas kujus. Nad „laulsid“, nagu laulsid kõik nende ajajärgus. Alles erinevad elukogemused tõid neile pikapäale erinevaid aineid ja ajajooksul väljaarenevad temperamendivahed erinevaid vormivahendeid. Kuid ometi piirdus nende aineilm ühe ja sama alaga, mille moodustasid armastus ja isamaa. Haava toodangus oli ülekaal esimesel, Sööti omas teisel, Liiv aga käsitles mõlemaid. Valuliselt erandliku saatusega Juhan Liivi luule sai lõppeks ka kõige teravamate piirjoontega ilme. Tema toodang pole mitte ainult sügavam, vaid ka mitmekülgsem. Lähem võrdlusvõimalus on säilind ainult Haava ja Sööti vahel.

Kõik need kolm luuletajat on pärit Tartumaalt, Liiv ja Haava isegi samast kihelkonnast, Kodaverest, kus nad sündisid ühel ja samal aastalgi. Peipsi on olnud nii Liivi kui Haava proosa suureks tagapõhjaks. Haava perekonna-traditsioonid ulatuvad paarsada aastat minevikku, kuni Põhja sõjani, mis meie orjarahva elus haruldane nähtus. Kodaveres, Pala vallas, Haavakivi talus on möönd Anna Haava esivanemate elu viies-kuues põlves. Talu nimi on jäänd ka suguvõsa perekonnanimeks, ja nii on õieti ka lauliku kodanlik nimi, kuna ta kirjanduses on tarvitand ainult nime esimest poolt. Kodu loodusilu ja patriarkaalsed eluviisid jätsid Haavasse kustumatud mälestused:

Isamaja — H a a v a k i v i —
Lapsepõlve paradiis!
Igavest mu hinges ilub
Sinu vaikne, püha viis.

Juba koolipõlvega algades katkesteti see idüll. Algasid õpingud maal saksakeelses erakoolis, kust Haava hiljem tuli üle Tartu kõrgemasse tütarlaste kooli, mille kursuse lõpetas 1884. aastal kodukooliõpetaja diplomiga. Need võõraskeelsed koolid mõjusid palju kaasa lapse hinge vägistamiseks ja andsid esimesed kibedad elukogemused. Iseenesest mõista, pidi tulevase eesti luuletaja nimi kogu koolipõlve läbi olema Anna Espenstein, mille ta alles kooli lõpetamisel suutis uuesti Haavakiviks muuta. Ja pärast kooli lõppu algasid need leivahooled, rännakud ja eluvintsutused, mis on kestnud tänapäevani — tervenelikümmend pikka aastat.

See aeg sisaldab vahelduvat tegevust kasvatuspõllul ja halastajaõe kutses, küll kodumaal, küll võõrsil. Esiti tegutseb Haava Tartus, siis reisib tervise halvenemise tõttu Saksamaale, kus

on Berliini lähedal ühes diakonissa-asutuses, selle järele Peterburis ja mujal Venemaal. Nende aastate meeoleolu on varjutand ühesooline lähemate omaste surm. Sajangute vahetusel tuleb Haava jälle kodukohta, Haavakivi veskile, venna juure perenaiseks, kus teeb harilikku talutööd. Ta on tihtipäele põdur, nii 1904. aasta lõpust alates terveni pool aastat haigevoosis. 1906. aastal asub Haava jäädavalt Tartu, töötades esmalt „Postimehe“ alalise kaastöölisena, tõlkides pärast noorsookirjandust ja näidendeid teatritele. See kirjanduslik tegevus on jätkund tänapäevani, ühes sellele kutsele omase üksinduse ja ainelise kitsikusega, mis mõnel ajajärgul on võtnud kõige teravama kuju.

See elulugu vestab jätkuvast kannatusest ja jõudumööda kaasatöötamisest meie kultuurile, püsites ise varjus, kuni on jõudnud vanadus ning sellega resignatsioon kõigi kannatuste vastu. Kui hiljuti Haavalt eneselt paluti tema elulugu, vastas ta lühidalt:

„Mõtelge lihtsalt, nagu oleksin ma surnud, ja leppige andmetega, et:

„Olen sündinud 3. okt. (vana kal.) 1864 Tartu maakonnas, Kodavere kihelkonnas, Pala vallas, Haavakivi talus.“

Kuid Haava pole luuletajana mitte surnud, vaid on jätnud oma annuse eesti kirjandusse. Tema neljakümne-aastase kirjandusliku tegevuse tulemuseks on seitse luuletuskogu: Luuletused I—III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed ja Meie päivist. Lisaks kogu algupärast proosat: Väikesed pildid Eestist. Haava luuletused on alles hiljuti ilmud ühises kogus, ligi neljasajaleheküljelise köitena, päälkirjaks: „Anna Haava Luuletuskogu“. Ja Haava toodangut käsitleva kirjanduse kohta olgu tähendat, et meil siin on

tegemist meie oludes haruldase juhusega, kus kirjaniku elutöö on esile kutsund isegi kaks pikemat, eriraamatuna ilmud hinnangut, nimelt M. Okase „Anna Haava kirjatööd“ (1905) ja V. Ridala „Anna Haava“ (1915). Seegi osutab oma poolt tähelepanu, mis on osaks saand Haava kirjanduslikule tegevusele.

2

Anna Haava on olnud vahest enam kui ükski meie luuletajaist tundelaulik. Tõsi, ka meie esimene naisluuletaja, Koidula, oli olemuselt lüürik, kuid ta sõnastas päämiselt oma ajajärgu üldmeeleolu, oli rahvusliku vaimustuse tõlgitseja. Tema kaudu kõneles kollektiiv. Tema isiklikud elamused kadusid kuni ta hilisema eluajani üldise meeolu varju, ajajärgu pateetiline sisu oli ka tema elu sisuks. Kui aga avalikus elus, kogu rahvuslikus liikumises algas üldine allaminek, siis kaotas see ühiskondlik luule oma elulise aluse. Hõiskava kollektiivse meeolu lüürika aeg oli kauaks mööda. Et järgnev kirjanduslik põlv seda ei märgand, vaid Koidula eluvõõraks muutund traditsiooni jatkas, siis muutus ka selle järelromantikute põlve luule väärituks. Loobumine neist traditsioonest sündis alles pikkamööda, ebateadlikult, suure vaevaga. Liiv ja Sööt süvenesid aegamööda isamaalisse tundesse kui millessegi puht-isiklikku, kurba ja valulisse, ning leidsid sellega oma luulele jälle õigema tooni. Haava aga leidis meil õieti esimesena puht-subjektiivse lüürika lätte enese isiklikes elamustes. Tema luule lähtekohaks sai ainult individuaalne tundeelu. Kui sellesse seguneb ka algupoolel isamaaluule aineid, hiljem aga rohkesti oludekajastusi, siis päämiselt ikkagi ainult sel määral, kui palju need ained

riivasid isikut. Ta laulis rohkem kui ükski teine ainult enesest ja ainult enesele.

Selle lüürika keskmisemaks tundmuseks on armastus. Kõik teised tundmused, mis esinevad veel selle kõrval, olenevad suurelt osalt esimesest, olgu see siis usulik või isamaaline meeleolu. V. Ridala tähendab õieti, et kuna Koidula luules rahvuslik meeleolu armastustunde otsekui endasse sulatab, siis võiks Haava puhul öelda otse vastupidist. Suur armastus on peitnud enda alla usulise harduse ja isamaalise vaimustuse. Ainult äärmise õnne ja valu silmapilgel, mil inimene vajab nagu välist toetuspunkti, pöördub ta nende kõrvaltundmuste poole. Nad oleksid aga omaette vaevalt teind Haavast luuletaja. Isegi kui selle armastuse objekt on lahkund elavate hulgast, veel siiski heidab tema mälestus ja kaotamiselein reflekski ta edaspidisesse luulesse.

„Emajõe ööpiku“ elu kustus a. 1886 Kroonlinna udus, kuid just neil aegadel kirjutas Emajõe-äärses linnakeses omi esimesi lüürilisi värssesee, kelle saatuseks oli saada meie teiseks väljapaistvaks naisluuletajaks. Haava ülesanne polnud kahtlemata nii üldrahvuslik ega ta mõju nii sügavale ulatuv, kuid ometi suutis tema esinemine takistada meie luule lõpulikku langust noil ajal. Äkki puhkend tunde mõjul lõi Haava paarikümneaastase tüdrukuna omad esimesed luuletused; 1886. aastal pääsid need „Postimehes“ avalikkuse ette ja 1888. a. ilmus esimene kogu „Luuletusi“. Teine kogu tuli a. 1890 ja kolmas 1897. Nende kolme koguga saavutas Haava oma populaarsuse, nii kodumaal kui isegi väljaspool seda — Soomes.

Ajajärgu ilmevaesusest ja kriitilise vaimu puudusest olenes suurel määral see vaimustet vastuvõte, mis sai pea algusest pääle osaks Haava luuletustele, kuigi ka tunti, et uuel juuretulijal oli

tõesti midagi oma tuua. A. Jürgenstein on rääkind, millise ootusega võeti vastu Haava esimesed luuletused. On tuttavad ka K. A. Hermanni naiivid ülistused Haava esinemise puhul. Kahtlemata on nii need kui ka muidu luulevaene aeg mõjund, et Haava kolme esimest luuletuskogunende tõelisest väärtusest vahest üle hinnati ja veel praegugi ta toodangu paremaks osaks peetakse. Ümbrus oli veelgi hallem! Ja sest hallist ümbrusest ulatus Haava kahtlemata kaugelt üle. Sellega on seletet, et M. Okas juba siis avaldas oma raamatu Haava üle, kui luuletajal ainult need kolm kogu oli ilmudki. Ka Ridala peab neid kõige paremaiks Haava toodangus. Tema hilisemad raamatud pole äratand iial nii suurt tähelepanu. Kuid mulle näib see olevat ometi eksitus, mis aga ajalooliselt arusaadav. Hiljem, juba käesoleva sajangu esimese aastakümne keskel, algas meie kirjanduses suur tõus, mille tagapõhjal Haava uued raamatud ei võind olla enam nii väljapaistvad, olgugi et tema toodang oli muutund nii sisuliselt kui tehniliselt mitmekülgsemaks ja rikkamaks.

Et anda ülevaadet Haava esimese ajajärgu tundeluulest, selleks peaks eritlema ükshaaval läbi kõik ta armastuslaulud, mis aga võimatu. Igatahes saab tema luuletuskogusid lugedes mulje, et see armastustunne on olnud püsiv ja tõeline, kuid ühtlasi ka varjundivaene ning arenemiskehv. Igas luuletuses puutume kokku umbes sama hingeelulise sisuga, näeme lainetust joobumusest meelegeiteni, kuid uusi tundelisi aineid ei tule sellest juure. Kahtlemata on Haava armastusluules ilusaid, liigutavaid salme, kuid just oma arvulise rohkuse ja korduvuse tõttu mõjuvad need salmikud kogusummas ühetooniliselt ja väsitavalt. V. Ridala, kes on püüdnud anda aste-astmelist ülevaadet

Haava tundeluule arenemisest ühest luuletuskogust teise, on jõudnud ainult selle tulemuseni, et see ülevaade ise on monotoon ja raskelt loetav. On ilmne, et Haava äsjailmunud kogut luuletuste hulgas oleks pidand võtma ette nõrgemate variatsioonide põhjaliku kõrvaldamise, nii et ta lüürika paremad saavutused oleksid võind pääseda mõjule.

Haava tundeluule nõrkus oleneb päämiselt autori äärmiselt subjektiivsest suhtumisest luuletaja ülesandesse. Tunne on olnud, võib olla, vägagi sügav ja kõikevaldav, kuid lugeja võib sest tundest vastu võtta ja uskuda ikkagi ainult nii palju, kui autor suudab seda väljendada nägemuslikult-plastilises, uskumapanevas vormis. Haava oli aga pärand eelkäijailt ja ümbruselt võrdlemisi šabloonilised, kontuurikehavad luulevahendid. See äärmiselt subjektiivne luule ei leidnud niisama isikupärast vormi, vaid pidi leppima konventsionaalse sõnamaterjaliga. Selle primitiivse vahendiga võis ainult konstateerida tundmuse olemasolu, mitte aga seda sugereerivalt edasi anda. On vaja usku, et tunda niisama, nagu oli tunnud kord luuletaja. Kuid sellest usust jätkub ainult nii kauaks, kuni lugejal pole arenend kindlakontuurilisem, artistilisem maitse, teravam psükoloogiline nõue.

Tõsi, „kõige ilusam luule, see ilmub sõnata“. Niisama on põhjendat kahklus: „kas võid lille unenägu sõnale sa säada?“ Kuid selles ongi luuletaja ülesanne, et ta seda „sõnatut“ ometi suudaks sõnastada ja „lille unenägu“ vormidesse vangistada. Lugeja võib otsustada tunde ulatuse ja sügavuse üle ainult luuleteose sõnalise ulatuse ning sügavuse järele. Sellepärast ei peaks luuletaja passiivilt konstateerima ainult sõna abitust ja

vormi surmavat türanniat, vaid need aktiivilt painutama oma meelevalla alla.

See kõik on öeldud Anna Haava tundelaulude üldise massi kohta. Kuid sellega ei taha ma eitada üksikute laulude lihtsat ilu ja südamlikku otsekohestust. Olgu rõhutat, et sest algelisest vormimaterjalist on jätkund eriti nendele ainetele, mille enese kontuur on niisama primitiivne ja sisu kerge. Me kõik tunneme nii rahvalikuks saand kolmesalmilist meisterpala „Ei saa mitte vaiki olla“. See on näide sellest vähenõudlikust luulest, kus äärmiselt primitiivne mõttekuju on leidnud täiesti vastava sõnastuse. Ja see pole kaugeltki ainus näide.

Kuid pääasi, teise ajajärgu maitse võib ümber hinnata Anna Haava tundeluule, kuid teise ajajärgu õiglusmeel ei tohi unustada seda algatus-tähtsust, mis oli sel luulel kõgu meie lüürika edaspidisesse arenemisse.

3

Nagu öeldud, ilmus Haava „Luuletuste“ viimane kogu a. 1897. Järgmine kogu, päälkirjaga „Lained“, ilmus juba järgmise aastasaja esimese aastakümne keskel — 1906. Siin näeme kõige pikemat vaheaega, mis on olnud kunagi Haava luuletuskogude vahel. Ja selle vaheaja jooksul oli paljugi muutund, nii luuletajas eneses, meie elus üldse ja samuti ka meie kirjanduses.

Kasvav eluiga toob paratamata kaasa murranguid inimese hingeelus. Taltub nooruse hoog, tõsineb ilmasuhtumine, kasvavad kogemused, isiklikud tundmused annavad rohkem aset objektiivsele vaatlemisele, üldised huvid kerkivad kõrgemale. Ja kui ka „Laineteski“ leidub veel nii palju armastusluulet, siis on see materjal vist

küll osalt kirjutet varem al ajal või sündind pää-
asjalikult traditsiooni tõttu. Palju uut ei lisa
ta sisuliselt juure sellele, mida tunneme vare-
malt. Need on uued toonid, mis meid siitpääle
rohkem huvitavad ja mida Anna Haavast rääkides
kunagi varem pole lähemalt tähele pandud.

Muutuv elu ja ümbrus olid nendele uutele
toonidele annud inspiratsiooni. Kui sündis välja-
paistvam osa „Lainete“ kogust, siis oli autor ise
ja kogu meie elu elamas läbi suurt murrangut.
Autor oli üle saand raskest tervislikust kriisist,
mis teda nüüd lahutas paratamata kadund nooru-
sest. Ta oli loobund oma rännakuist ja asetund
lõpulikult kodumaale, kus teadlikult ja alateadli-
kult tajus üldist murrangujärku kogu meie rahva
elus. Ning aastad 1904—1906 olid tõesti sisal-
dusrikkad! Siis hakkas kujunema pärast rahvus-
likku ärkamisaega esmakordselt jälle aktiivne elu-
suhtumine ja kollektiivne tunne võttis uuesti
maad.

Kirjandusse oli see vaim tungind juba palju
varem, juba läind sajangu lõpul, nimelt realist-
likku proosasse. Ja lõppeks olid luuletajadki
asetet palest palgesse vastamisi elus sündiva
väärtuste ümberhinnanguga. Kui Haavast ta luule
subjektiivse iseloomu tõttu ei saand kunagi
mingit ühiskonna-laulikut, siis pidi ta tahes või
tahtmata vähemalt oma isikugi seisukohalt rea-
geerima aja nähtustesse. Ja selle järelduseks oli,
et ta luulesse asus armastustundmuse kõrvale
vähemalt niisama domineerivana kirglik mõte.

Ning nüüd puhkeb luuletajas esmakordselt
kollektiivse tunde paatos:

Las' õitseda liiliad haul,
Kus puhkab su nooruse õnn.

— — — — —
Sind sütitab sadade saatus,

Sull' valu teeb vendade vaev,
Ja nende õnnes ja edus
On sullegi säramas päev.

Juba 1902. a. kirjutab luuletaja prohvetlikult:

Pilv tõuseb, kõue läheneb,
Euroopa kõigub, väriseb.

Ja jälle:

Maa kõigub, väriseb jalge all:
Leek verine loidab taeva all...

Ning siis kirjutab ta need pateetilised read,
hoolimata enam konventsionaalsest ja kulund värsi-
vormist:

Meie ei taha olla, ei ole
Vaikiv, ununev lehekülg
Aegade-raamatus:
Meie otsaette on kirjutud
Elusõna!

— — — — —
Meie ulatame käed pilvede poole!
Meie sammume suure sihi poole:
Meie tahame elada ja kirjutada
Aegade-raamatusse...

Ühiskondlikku tooni leidis Haaval juba varemgi, nii näit. salmikus „Suured mõtted“, „Luuletuste“ kolmandas andes. Kuid nüüd saab see aktiivse kaasaelamise ja kaasakannatamise varjundi. Ka tulevikus puhkeb Haava vaevalt sagedasti sarnaseks paatoseks, nagu võib näha ülemal toodud näidetes. Tema ajameeleolu on enamasti ikka subjektiivset laadi, kas kannatav või irooniline, kuid see mõjub igatahes elavamalt ja usutavamalt, kui tema armastuslüürika omas suures enamuses. Jah, oma usuliku ilmavaate tõttu on Haava tihti ilmses vastolus aja vaimuga, kuid see vastoluavalduski mõjub värskemalt kui endine

konventsionaalne, positiivne, ilma teravama eritlusvaimuta uskliku hardus.

Nagu on eriline elu sisu Haava kahe tegevusjärgu ajal, nii erineb ka tema enese tegevusjärkude sisu. Moodustub enam-vähem kindel piirjoon „Luuletuste“ kolmanda ande ja „Lainete“ vahel. Mõlema ajajärgu luuletegevus on värsside arvult pea ühesugune: kummagi järelduseks on paarsada kompakti lehekülge luuletusi. Esimese ajajärgu sisuks on naiiv-sentimentaalne ja kunstiliselt ühetooniline armastuslüürika, teises tungib esile aktiivne ühiskondlik noot, purustades senise tuima värsivormi ning otsides värskemaid avalduskujusid.

„Lainetele“ järgnesid „Ristlained“ (1910), „Põhjamaa lapsed“ (1913) ja „Meie päivist“ (1920). „Lainetest“ kuni „Meie päivini“ — see ajajärk sisaldab endasse jaapani sõja, vene esimese revolutsiooni, reaktsiooniaja, ilmasõja, uue revolutsiooni ja iseseisvusvõitluse. On selge, et see aeg kedagi ei jätnud puutumata, et ta juba füüsiliselt ka kõige subjektiivsema kirjaniku ta solipsismist kiskus oma keerisesse. Seda tegi juba ümbruse närvilikkus, tuhandete viletsus ja enese isiku sotsiaalne kitsikus. Ja me näemegi, kuidas Haava kibedus just majandusliku viletsuse tõukel kasvab. „Sina, kahvatanud häda, sina, viletsus! Ära vahi mind!“ — „Ainult päale varju ja kätele tööd, üks suutäis leiba, üks jalatäis maad — oh kodumaa!“ — „Mis on mul teiega tegemist, teie söönud, joonud Jumala loomad!...“ Ja vahest veelgi suurema kibedusega:

Kui puhus mu katusekambri tuul,
All, soojades tubades, kuuldu see — „luule“.

— — — — —
Loo lugusid, laulik! loo, kirjuta,
Kuid kirjuta südameverega!
Sest inimesed, nad ihkavad „maitsta“.

Need on „Sabas-seisja visioonid“, millest kirjutab luuletaja veebruarikuul 1917:

Säält ta tõuseb!... kasvab idast!...
Pilkne saatus! — läheneb!
P ü h i b maa päält selle hukke!

Ja teises kohas:

Sina pikaküüsne Mammon...

— — — — —
Osta hingesid ja müü,
Taevakõrgeks kuhja süü!
Tursu, paisu teiste näljast!...
Sinu Neemesis — ta tuleb!...

Ei olnud aeg enam laulda oma salatumaist südametundmusist. Inimene oli asetet kõige proosalisemas mõttes küsimuse ette: kas olla või nälga surra. Nende „sabas-seisja visioonide“ kaudu kõneleb inimese tõeline ahastus ja kirg. Loomulikult ei piirdund Haava protestivaim ainult tema enese isiku huvide piiriga, vaid see paatos laienes kõige kohta, mis täitis aega. Seda kandis nii rahvusliku iseseisvuse kui õiglasema sotsiaalse olukorra püüd. Ja need kartusest ja lootusest käristet read sisaldavad tõelisemat luulet kui kõik Haava endised isamaalaulud ühtekokku. Sest siin polnud kõne enam mingi abstraktseist, eluvõõraist, kauneist ideaalest, vaid reaalseist, eluvalusaist, tooreist tõsiasjust, mis toitsid paatost. Haavagi oli ajalaulik kõige otsekohesemas mõttes.

Loomulik, et selle paatose väljendusvahendiks ei kõlvand enam endine sile ja ühetooniline värss. Peab rõhutama, et Haava oli meil üks esimestest, kes avalikult mässu tõstis reeglipärase värsi türannia vastu. Seda oli varem teind küll näit. ka Juhan Liiv, kuid tema katsed olid alles avaldamata. Haava on oma „Valitud kunstis“ mõelnud epigrammi kirjutada vist küll noo-

rema luuletajapõlve kohta, kuid niisama hästi iseloomustab see tema enesegi varasemat toodangut:

Kõik sile — kõik riimid ja rütmus,
Kõik silbid ja sõnade käik:
Kõik valitud „kunst“, kõik helin —
Kõik virved ja värvide läik!
Kui ainult hinge neil oleks!...

On õigus, kui tähendetakse, et Haava on üks meie *vers libre*'i loojaist (M. Kampmann). Aja kiring ja paatos ei võind hoolida meetrika kivinend seadustest. Tõsi, et selle juures varitses luuletajat hädaoht langeda täielikku vormitusse. Ja Haavalgi on neid langusi küllalt, nii näit. pikakades töödes „Sinu hingel on tiivad“ ja „Inimesed“ ning mitmel pool mujalgi. Palju õnnelikum on Haava neis katsetes, kus ta tarvitab mingit rahvalaulu meele tuletavat vormi, millest on Liiv annud nii ilusaid näiteid. Sarnaste vabasalmidena olgu nimetat Haava töödest: „Lauliku süda“, „Luulel on ju lahke luba“, „Noored raugad“ ja alles äsja ajakirjanduses ilmund luuletus „Maise mu elu ääre pääl“.

Ühe erilise luuleliigi väärtust tahaksin veel alla kriipsutada Haava teise ajajärgu toodangus. Need on ta idüllised või humoristlikud žaanripildid, mis ta on loond otsekui unustust otsides ajajärgu närveldavate muljete keskel. Need on niisugused kombekujutused nagu „Kandimees“, „Siin saatus on teinud suure vea“, „Kas on veel rohtu, mis avitab?“, „Ilmar ise“, „Vai sedasi suad mehele“. Seda mänglevat ütlemisviisi oli Haava tarvitand varemgi, nii näit. luuletustes „Siis lugu teine on“, „Jutt“ või „Tubli mees“, „Luuletuste“ teises andes, kuid alles „Lainetes“, kus autor vabanes liig suruvaist salmiahelaist,

saavutas ta selle riimit proosaga värskema ning mahlakama mulje.

Muidugi ei erine Haava mõlemad loomisjärgud oma laadiga põhjalikult üksteisest. Isiku tundekalduvused ja kunstivõimed on ikkagi enam-vähem piiratud ning ühekülgsed. Sellepärast on loomulik, et Haava hilisemas toodangus enam kui rohkesti kordub samu toone, mis olid talle omased juba algusest peale. Kuid ma tahtsin eespool eriti alla kriipsutada neid elemente ses toodangus, mis näivad lähedased veel praeguselegi lugejale. Tahtsin üldise arvamise vastu toonitada seda, et Haava lüürilise loomingu lätted on vooland kuni käesoleva ajajärguni.

4

M. Kampmann tähendab oma kirjandusloos, et keegi eesti luuletajaist ei või tunnista da nii-suguse õigusega kui Anna Haava: „Mu elulugu on mu laulud.“ Kuid tõeliselt annab Haava lüürika, hoolimata äärmiselt subjektiivsest laadist, vähe aimu selle taga peituvast reaalsest inimeselust. Me teame, et Haava elulugu on olnud võrdlemisi vaheldusrikas, kuid ta lüürikas peegelduvad ainult abstraherund vastukumad sest elust. Ja see paljas tundeseisukordade fikseerimine, ilma et me nende tunnete tekkimisloogikat näeks, on just selle lüürika üks suuremaid nõrkusid. Seda-mööda hakkamegi uskuma neid tundmusi, kui palju meile ajajooksul selguvad nende allikad. Haava elu ja isegi olemasolu jääks ainult nende luuletuste valgustusel ikkagi enam-vähem uduseks.

Ometi on autor annud enesest realistliku ja usutava autobiograafilise dokumendi, jutustuskogu „Väikesed pildid Eestist“ (1911). See on ainus kogu ta proosat, mille lisaks leiduvad veel mõned

ajakirjandusse laiali pillat palad. Kuid võib kahkluseta öelda: kui Haava ka midagi muud poleks kirjutand pääle selle väikese ja vähenõudliku raamatukese, ometi oleks ta nimi juba sellega õigustet pääsema meie kirjandusloo veergudele.

„Väikesed pildid Eestist“ sisaldavad üksteist vähemat jutustust ja meeoleolupilti. Nende hulgas on paar isikliku eluloo katket, pisut allegoorilise värvinguga. Teised aga pakuvad enam-vähem realistlikke jutustusi, mille motiivid on võet ometi sünnikodu mälestusist ja mis sellepärast niisama sisaldavad autori eluloosse puutuvaid aineid. Kogu on natukene ebauhtlane, jutustamistoon kõigub pisut sentimentaalse subjektivismi ja objektivse, rahvapärase realismi vahel. Kuid seda raamatukest võiks siiski võrrelda vähemalt Juhan Liivi „Kümne looga“. Ja kuigi meie proosa sest laadist on edasi arenend, ometi oleks ülekohus Haava proosat unustada.

Kirjanduslikult kuuluvad „Väikestes piltides“ kõige nõrgemate hulka just kõige subjektivsemad palad kogus, nimelt kaks pikemat tööd „Koolist“ ja „Koduigatsus“, eriti viimane. Esimeses esineb autor Manni — Maria Laanbergi, teises „Põhja-maa neiu“ nime all. Esimeses kirjeldetakse autori kooliaega saksa koolides, teises ta elu Peterburi seltskonnas. Esimene annab vähemalt katkelisi oludekujutusi praegu juba hävinemasolevaist ümber-rahvustamisasutusist; teine püüab, küll täiesti arusaadavail põhjusil, peita reaalseid vahekordi muinasjutu loori taha, kuid jätab sellega ka mingi mageduse mulje. Nii või teisiti, nad on vajalikud puht-eluloolise materjalina, ilma milleta me vaevalt võiksimme mõista Haava arenemist.

Nendele järgnevad pool-eluloolised jutustused, mis pakuvad autori lapsepõlve kodu kirjeldusi (Kodus), perekonna-traditsioone (Vanaema ja ema),

kohalikke müüte (Õpetaja, Varastatud kell) ning mälestusi lapseeas ümbritsend inimestest (Vana-Juhan). Neis avaneb luuletaja lapsepõlve patriarkaalne maailm oma traditsioonirikkuse, tõsimeelsuse ja rahvapärase huumoriga. Siin jutustetakse tugeva kohaliku koloriidiga sest kinnisest, kuid ometi nii soojast elutundest, mida sisaldab lapsepõlve kodu mõiste. Neist idüllest lõikavad kontrastidena läbi napolisõnalised kohalikud müüdid süngest õpetajast tulekahjul või peipsitaguste venelaste poolt ära varastet kiriku kellast, mida aga vargad pärast surma asjata püüavad tagasi tuua.

Kolmandaks leiduvad kogus veel mõned täiesti objektiivsed jutustused rahvaelust, nõnda „Metsatalus“, „Miks Ludvi Puusepp naist ei võtnud“, „Peremees ja sulane“ ning „Kas ma ei öelnud“. Neist annab esimene südamliku kirjelduse kahe vanakese surmast. „Ludvi Puusepa“ lugu ja „Kas ma ei öelnud“ kuuluvad aga meie kõige paremate külajuttude hulka, millega võivad võistelda ainult mõned Kitzbergi omad. Neis, nagu enamasti teisteski Haava juttudes, valitseb rikas ja lopsakas rahvakeel, ühtlasi täpne ja asjalik jutustamisviis, mis mõjub Haava luuletuste kordumispahe ja lüürilise laialivalguvuse kõrval otse üllatavalt.

Oma lüürilis-romantilise ja teravapiirdelis-realistliku stiili sünteesist annab Haava kauni näite raamatu viimases töös — meeolurikkas „Kodus“. See on ülemlaul lapsepõlve kodule, ta ümbrusele ja inimestele. Selle toon on võetud kõrgemalt kui muidu, kuigi töö on väliselt täiesti realistlik. Siin on kokku suland lapse päevased mälestused ja öised uned mingiks hõbetoimeliseks kangaks. See on midagi käegakatsutavalt tõelist ja ometi midagi nii eeterlikku, et teda ühegi meelega

täielikult ei saa tajuda. Ja selle liigutav-kauni mälestuse meeletuletamisega jätab autor jumalaga oma lapsepõlve muinasmaa. —

„Väikesed pildid Eestist“ ja valik luuletusi, mida ei või mõelda eriti suurena—see on annus, mis Anna Haavalt jääb püsima meie kirjandusse, autori neljakümne-aastase tegevuse järele. See saavutus pole suur, kuid ta vestab ometi inimesest, kellel on olnud oma tunde- ja mõtteilm, mida ta on suutnud väljendada, hoolimata meie kirjanduse ebasoodsaist oludest. Loobudes ka juubelipäeva-kohastest viisakuse viisidest võime seda otsekoheselt hinnata.

1924.

AUGUST KITZBERG.

TEMA SEITSMEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

Minu elulugu — see on minu looming, — kui vähesed eesti seniseist kirjanikest on võind seda enese kohta öelda! Vähesed — see on palju öeldud; õigem — mitte ükski.

Elu argipäev on olnud omaette: leivaamet, proosatöö — koolitoas, kantsleis, lehetoiematuses, vahel ka adra taga. See argipäev on jätkund aastast aastasse, selles pole tühje vahekohti, selle käiku võib jälgida järjekindlalt.

Ja kirjanduslooming on olnud samuti omaette — jõudesilmapiigel, puhkeajal, juhuti, katkendlikult. See on võind sündida ainult siis, kui selleks muust aega üle jäi. Selle tõukeks oli väline juhus või sisemine vajadus midagi öelda, olgugi võimalusi vähe.

Ei ole eesti kirjanik oma kaasvendade viisil suurte haridusrahvaste hulgas võind oma kirjanduslikku tegevust pidada tööks, elukutseks, ainsaks ülesandeks. Ei ole ta selleks võind ohverdada kõike oma aega, energiat ning mõttepingutust. Tema võis olla ainult pühapäeva-kirjanik, pühapäeva-kütt mõttekujutuse metsades. Kuid seda-mööda on ka tema kirjanikute katkeline, hüppeline, raskelt-jälgitav.

Kui me täna tuletame meeles tähtpäeva August Kitzbergi pikas eluloos, siis äratas tähelepanu

kõigepäält see, kui vähe juubilar tõeliselt on võind olla kirjanik ja kui palju on pidand olema kõike muud. Me teame, et tal ta elu esimesel poolel vaevalt mõttesegi on tulnud nimetada end kirjanikuks. Ja me teame, et teisestki poolest aastakümned on kulund esmajoones hoopis muuks kui kirjanduslikuks loominguks.

Kui me kümne aasta eest pühitsesime Kitzbergi kuuekümnendat sünnipäeva, siis teadsime veel nii vähe autori eluloost. Ainult mõne reaga oli ta sellest ise jutustand. Meie ei teadnud midagi tema lapsepõlvest, kasvueast ega õieti ka paremaid mehepäivist, mil ta juba mõndagi oli annud meie kirjandusele. Kõik see oli jäänd kuidagi kõrvale ja meie ei oskand autori toodangut siduda tema eluga.

Nüüd on Kitzberg ise annud võtme oma elu mõistmiseks. Meie ees on kaks köidet „Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestusist“. Neist peegeldub meile vastu kirjaniku eraelu oma intiimsuses, tema ümbrus ja arenemisolud. See on elav ja vahelduv piltide rida tema argiseist võitlusist ning edasijõudmisist. Kuid ühtlasi annavad need memuaarid läbilõike üldse omaaegse haritlase elukäigust ja koos sellega meie kultuuri-loost.

Need memuaarid on aga ühtlasi ka võtmeks Kitzbergi kirjandusliku toodangu mõistmisel. Nüüd teame, kust on pärit tema idüllised ümbruskujutused, hääsüdamlikud inimtüübid ja elav rahva-keel. Tutvunedes selle argieluga mõistame ka, miks kirjanik pole saand kirjanduses täies ulatuses kasutada oma pika elu tähelepanekuid ja kogemusi. Mõistame, miks säärased teel ette sattund kujud, nagu Abja hull-parun või ürgsed Töötsid, millest Selma Lagerlöf oleks loond monumentaalteosed, on pidand fikseeruma ainult memuaarilisis

visandeis. Elu kogemusrikkus on olnud ometi suurem kui eeldused selle kasutamiseks.

Nii peame ka siin märkima tõsiasi, et väike-rahva kirjaniku looming ei või langeda ühte tema elu sisuga. Esimene moodustab paratamatult ainult osa viimasest. Ja kui see osagi on ometi nii väljapaistev nagu Kitzbergi oma, siis osutab see ainult kirjaniku suurt loomistahet, mis on suutnud võita ebasoodsamadki eeldused.

Olgu siin tõmmat mõned üldised jooned juubilari eluloost, mida vajame tema loomingu mõistmiseks.

August Kitzberg sündis 8. jaanuaril 1856 Laatre vallas Lätimaa piiril kandikoha pidaja pojana. Kirjaniku esivanemad olid käsitöölised, kes ka pärisorjuse ajal võisid liikuda kohast teise. Kolm põlve olid nad olnud rätsepad, kuid kirjaniku isa oli juba nooreseas hakand aednikuks ja pärast põllupidajaks. See oli omaaja kohta harit mees: oli üks kolmest Laatre valla meestest, kes oskas kirjutada, oskas ka saksa ja läti keelt ning luges rohkesti kirjandust, nagu jutustab vana „tuuletallaja“ ise. Kirjaniku ema suri varakult ja isa asus ühes Augustist pojaga esiti Penujasse Hallistes ja hiljem Pööglesse Karksis, kus üks vanemaist poegadest oli koolmeister ning vallakirjutaja. Selle haridustarmastava ja ilumeelse Jaanist venna juures sai siis ka meie tulevane kirjanik oma kasvatuse. Otsekohest kooliharidust ei saand August Kitzberg rohkem kui mõned talved oma venna juures, kuid nagu ta oma pika ea hiljem on kogund elu-, nii ka kirjatarkust. Nagu näeme tema mälestustest, olid ta lapsepõlve olud kitsad ja kehvad, kuid ümbritsevad inimesed südamlikud ning hääd. Need muljed langesid sügavale poisikese hinge ja aitasid arendada seda optimistlikku ning tundelist

iseloomu, mis meile nii tuttav Kitzbergi pärastisest toodangust.

Jaanist venna vallakirjutaja amet otsustas ka meie tulevase kirjaniku elukutse valiku. Juba varakult sai ta venna abiliseks, ja nii on ta kogu oma meheea aastad istund kohtu, vallamaja ja ärikontori laua taga, märkides raamatuisse teiste inimeste toiminguid ning rahasummasid, et pärast päevatööd kodus paberile panna ka muud kui protokolle ja kuivi numbraid.

Varsti sai Kitzberg kihelkonnakohtu kirjutajaks või notaariks, nagu siis öeldi. Ta pidas seda ametit vaheldamisi mitmel pool ja oli pärast seda jälle vallakirjutajaks. 90-date aastate algul sai senise saksa keele asemel ametlikuks keeleks vene keel, ja selle tõttu lahkus Kitzberg a. 1893 vallakirjutaja kohalt. Ta oli lühikest aega Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi ökonoomiks, kuid lahkus siis järgmisel aastal kodumaalt ja oli selle järele Kuramaal Kalkuni mõisas vabriku kassahoidja ning raamatupidaja. Pärast seda oli ta Riias Phoenixi vabrikus metalltööde vastuvõtmise osakonna juhataja. Aastal 1900 tuli ta jälle kodumaale, kus oli esiti kolm aastat „Postimehe“ ärijuhiks ja raamatupidajaks ning pärast seda Tartus Liivimaa Hüpoteeegi Seltsis arkivaariks kuni a. 1920. Viimased viis aastat on Kitzberg esimene kord võind elada ainult oma kirjanduslikule kutsele, — nõnda siis alles 65-dast eluaastast pääle.

Näiliselt on see argipäev õieti ühetooniline ja vähe vaimutegevust ärata. Ja ometi näeme, lugedes Kitzbergi memuaare, kui palju on tal võimalusi olnud elu tähele panna ning koguda inimsaatusi oma mälu varaaits. Hoolimata kantselei ja kontori seinte kitsusest, on tema elukool olnud õpetlik ning mitmekülgne. Selgitades selle

kogemusi loova anni abil on ta kõik selle korda saatnud, mille pärast teda praegu hindame.

Seda kirjanduslikku kõrvaltegevust, mis on osutund siiski tema päättöks, algas Kitzberg õieti varakult, juba enne täisealiseks saamist. Tema poolt kirjutet read ilmusid trükist esimest korda nimelt a. 1874, nii et paari aasta eest oleksime võind pühitseda tema kirjandusliku tegevuse 50-dat aastapäeva. See algus oli juhuslik, samuti kui kaua aega ka selle jätk. See piirdus päämiselt kaastööga ajalehtedes, olgugi kaastöö enamasti ilukirjanduslikku laadi. Alles pikapääle arenes see asjaarmastus ja süvenes huvi nii jutustuse kui näidendi vastu. Kuid vähemalt käesoleva sajangu alguseni oli see kirjanduse harrastus üldiselt vähenõudlikku laadi, liigagi tingit ümb-ruse nõudeist ja maitseist. Olgugi et Kitzberg pole pea kunagi olnud otsekoheselt ajakirjanik, ometi langeb suur osa tema toodangust ajakirjanduslikule alale. Seda ajakirjaniku sulge on ta tarvitand pea kõigis omaaja väljapaistvamais või suuremais lehtedes, nii Jakobsoni „Sakalas“, Grenzsteini „Olevikus“, hiljem „Postimehes“ ja „Päevalehes“. Vaevalt on Eestis ühtki lehelugejat, kes ei tunneks Tiibuse Jaak Tiibuse kirjajavahetust. Kuid juba ammu varem on Kitzberg avaldand omi kirjakujulisi vesteid, oli siis tema varjunimeks kas Riia-Priidu või Pipramäe-Tõnu. Ja see vestetoon on omane ka tema otsekoheselt jutustavale proosale, nagu näeme „Külajuttudest“.

Nii on Kitzbergi and, maitse ja nõudlikkus enese vastu kasvand õieti pikkamööda. Ja niisama aeglaselt on kasvand ka tema tähtsus lugeva publiku silmis ning meie kirjandusloos. Ajajärgul, mil Juhan Liivi, Wilde ja Ernst Petersoni nimi ütles juba palju, oli neist vanem Kitzberg veel võrdlemisi vähe tuntud. Osalt oli põhjuseks see,

et tema and avaldus nii aeglaselt; osalt see, et tema toodang oli laiali pillat ajalehtedesse ja sellest puudus ülevaade. Alles paari viimase aastakümne jooksul on ta võitnud meie teadvuses selle väljapaistva koha, mis talle praegu kuulub.

2

Kitzbergi toodang langeb väliselt kahte ossa: jutustused ja näidendid. Mõlema liigi vastu täiskas Kitzbergi huvi umbes samal ajal, kuid ometi on ta oma tegevuse esimesel poolel harrastand enam jutustavat ja viimasel dialoogi vormi. Ühtlasi tähendab näidendi esiplaanile nihkumine Kitzbergi loomingus ka autori esiplaanile nihkumist meie kirjanduses. Ja see asjaolu ütleb juba iseenesest, milline pool tema toodangust on kaalumavam ning tähtsam.

Nagu öeldud, olid Kitzbergi jutustused laiali pillat ajalehtedesse; ainult üks, legendiaimeline „Maimu“, oli kättesaadav eriraamatuna. Alles aastail 1915—1921 ilmusid need jutustused viide andesse kogutuina, üldise päälkirjaga „A. Kitzbergi Külajutud“. Ja alles need 27 jutustust ja vestet üheskoos võimaldasid nüüd ka ühtlasema ülevaate autori jutustavast proosast.

Aastal 1889 kirjutas Kitzberg oma „Maimu“, ja see on vist kõige varasem tema praegu tuttavaist juttudest. Autor polnud siis enam noor aastate poolest, kuigi tema töös avalduv kirjanduslik noorus ei tõuse palju üle tolleaegse üldise tasapinna. See töö kuulus siis moodiminevate isamaalis-ajalooliste jutustuste liiki. Enne seda olid ilmund ainult Bornhöhe „Tasuja“ (1879) ja Jaak Järve „Vallimäe neitsi“ (1885) ning samal aastal ilmus Andres Saali „Vambola“. Kitzbergi jutustus sai hää vastuvõtu osaliseks ja teenis

koguni Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol esimese auhinna.

Nähtavasti oli sel menul äratav ja tagantlukkav mõju, sest järgmine aastakümme ning veelgi järgneva esimesed aastad on kõige viljakamad Kitzbergi jutustavas toodangus. Sünnib veel üks muistseid pärimusi jälgiv jutustus „Libahunt“ (1891), kuid siis siirdub autor sellesse idüllisesse või vestelisse oleviku-aineid käsitlevasse laadi, mis sai talle lõpulikult omaseks. 90-dail aastail kirjutas ta pikemad jutustused „Rätsepp Ohk ja tema õnneloos“ (1892), „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ (1892), „Püve-Petri „riukad““ (1897), ja käesoleva sajangu esimesil aastail vestelised lood „Veli Henn“ (1901) ja „Hennu veli“ (1903) ning „Liisi Rõika päevaraamat“. Nende tööde ja aastaarvude ümber rühmituvad kõik muud Kitzbergi jutustused. Nende järele tuleb pooleteise aastakümneline paus ja alles a. 1921 leiame üheainsa lühikese pala „Epitaaf“, mis on jäänd seni ka viimaseks.

On selge, et vahele on tulnud hoopis teissugused kirjanduslikud harrastused: on ilmud üksteise järele Kitzbergi näidendid ja kahel viimasel aastal tema memuaarid. Lisaks on jatkund vesteline ajalehe kaastöö.

Ei ole käesoleva kirjutuse raamides võimalust anda põhjalikku ülevaadet Kitzbergi toodangust, eriti tema juttudest. Pean leppima ainult sellega, et märgin ära nende pääliigid. Kõigepäält rahvuslis-romantilised tööd „Maimu“ ja „Libahunt“. Siis rida idealistlikke, keeleliselt väga ilusaid jutustusi külaelust, nagu „Sauna-Antsu „oma“ hobune“ või „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“. Siis paar meisterlikku rahvaelu pilti: „Rätsepp Ohk ja tema õnneloos“ ning „Püve-Petri „riukad““. Nende järele kaks pikka ja lõbusat veste-

list novelli: „Veli Henn“ ja „Hennu veli“. Ning lõpuks rida ajakohaseid päevakajasid ja jutustusi, mõned neist lõikav-teravad, nagu „Don Arràgo, oh Don Arràgo!“ või „Tunnikene naistalus“.

Kitzbergi jutustused on mitmeti omaaja lapsed. Aga meie teame, et aeg aastat kolmkümmend tagasi polnud eriti paljunõudlik. Vaheajal on meie maitsed vist küll kasvand, ja sedamööda ka meie arvustuslikud nõuded. Kuid ometi, veel praegugi paeluvad meid Kitzbergi jutustused oma südamliku lihtsuse ja rahvapärase huumoriga. Nii ei ulatu näiteks „Püve-Peetri „riukad““ oma stiilplastika ja keelerikkusega üle mitte ainult muist Kitzbergi juttudest, vaid ka kõigest muust, mis eesti kirjanduses ses laadis võib võrdluseks võtta. „Rätsepp Õhk ja tema õnne loos“, „Püve-Peetri „riukad“, „Veli Henn“ ning „Hennu veli“ — nende nimede taga peitub neli klassilist tööd. Neil jutustustel on kõik eeldused, et olla rahvakirjanduseks kõige laiemas ja paremas mõttes.

3

Ja ometi, Kitzbergi jutustav toodang pole see, mis annab autorile tema tähtsuse meie kirjandusloos. Ilma Kitzbergi juttudeta võiksimme väga hästi kujutleda meie kirjanduse tänast arenemisastet, mitte aga ilma tema näidenditeta. Just viimasel alal on tema tegevus murrangulise tähtsusega. Siin ilmus ta uue põhja panejana ja uute sihtide tõmbajana. Mis jutustuses ja luules tegid teised, seda tegi Kitzberg meie draamas — arendas selle kirjandusvormi täisealise rahva mõttening tundeväljenduste vahendiks.

Et mõista seda revolutsioonilist sammu, selleks tuletagem meele, milline oli meie teater ja meie näitekirjandus alles kakskümmend aastat tagasi.

On öeldud, et näitemäng saab näitemänguks alles näitelaval. Kuid missugused olid meie lähema mineviku näitelava-olud? Missugune see teater, mille kohaselt pidid kirjutama kirjanikud? Millistel tingimustel võis meil üldse kirjutet sõna muutuda elavaks sõnaks? Kitzberg ise katsub nendesse küsimustesse vastata ühes ajalehe joonealuses:

„Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada! Et karskus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid... Et mängijatel muud vaja mängida ei oleks kui iseennast, et näitelava nii hästi kui tarviski ei oleks. Sest kus mängiti näitemängu maal? Künides ja suuremates tubades. Paar kokkuõmmeldud voodilina eesriideks ja näiteseinteks — ka ikka midagi.“

Niisugused olid „teatriolud“ maal veerandsaja aasta eest. Kuid just nendega tuli arvestada meie näitekirjanikul, sest paarile niisama asjaarmastuslikule linnateatrile ei võind ta midagi rajada, liiategi et needki polnud palju paremad. „Estonia“ hiljutise juubeli puhul tuleteti meele neid enam kui vähenõudlikke teatriolusid, mis valitsesid Tallinnas alles aastasaja algul. Kuid niisama mannetud olid need olud Tartus. Veel a. 1904 kujutetakse „Vanemuise“ näiteseltskonda ühes võõrakeelses väljaandes järgmiselt: „Seltsi liikmed on inimesed „prostoi“ elukutsetest... Pea iga pühapäev etendatakse miskisugust kommetit, draamat, laulumängu või operetti. Eilne teener ilmub täna kuningana; päeval köögitudruk — lõikab õhtul loorberit primadonna osas jne.“

Me näeme, meie teater oli alles hiljuti täiesti asjaarmastuslik ja meie näitemäng kõige algelisem rahvatükk. Nii teatri kui näitekirjanduse sihiks võis olla ainult õpetlikkus ja ajaviide. Miskisu-

gused esteetilised ülesanded ei võind tulla siin küsimusse. Puudusid kõik põhjused selleks, et nii seda repertuaari kui ettekannet siduda kunsti nimega. Meie näidend ja teater polnud „Pärmi Jaagu unenäost“ pääle palju edenend, kuigi siin olid töötand Koidula ja Kunder ning lugematud asjaarmastajad.

Kuid siis näis, nagu oleks lehekülg üleöö pöördund. Tänavu saab just 20 aastat sellest, kui avati „Vanemuise“ uus teater. Ja tänastegi Kitzbergi aupäeva pühitsejate hulgas on veel palju neid, kes vaatasid uues „Vanemuises“ 13. augustil 1906 tema „Tuulte pöörises“ esietendust. Võib olla, et meie siis veel täiel ulatusel ei aimand tolle õhtu pöördelist tähtsust meie näitekirjanduse ja teatri ajaloo. Kuid igatahes tundsimeme meie kõik esimest korda olevat tõelises eesti teatris ja vaatavat meie esimese kunstipärase draama kunstipärast ettekannet.

Muidugi, seda pööret ei või panna ainuüksi meie tänase juubilari ega üldse ühegi üksiku isiku arvele. Seda teatrikuultuuri tõusu võimaldas kogu meie rahva üldine majanduslik ja hariduslik tõus. Ja siiski ei tule liig madalalt hinnata ka üksiku isiku algataja ning teeavaja osa sääraistel pöördelidel.

Nagu „Vanemuine“ oma eeskujuga teatrikuultuuri tõstmisel oli julgustajaks teistele samasugustel katsetel, nii andsid August Kitzbergi „Tuulte pöörises“ ja tema järgmised näidendid tõuke meie näitekirjanduse arenemisele. Järgnevad sammud, nii „Estonia“ ehitamine Tallinnas kui ka uued näitetooted, vahest ületasidki oma ulatusega eeskujud, kuid seda esimest tõuget oli ometi vaja. Sellega olime paratamatult üle jõundnud senisest surnud punktist.

Iseenesest oli aga ka Kitzbergi kui näitekirjaniku arenemine olnud küllaltki aeglane. See uue ajajärgu algataja oli ise palju aastaid kaasa teind seda vähenõudlikku teatrikirjandust, millele ta ise viimaks lõpu tegi.

Meil on võrdlemisi raske kronoloogiliselt järjestada Kitzbergi näitemänge. Me teame, et nende ilmumisaasta veel kaugeltki ei tarvitse tähendada kirjutamisaastat. Autor on vahel hoidnud mõnd üksikut tööd palju aastaid poolvalmina avaldamatuna. Mõnd on ka vahel käsikirja järele ettekantud, kuid siis on tükk hulgaks ajaks jäänd unarusse. Nii pole lõpuks ilmud raamat igatahes mitte alati autori tookordse kirjandusliku arenemise täpseks peegeldajaks.

Ühte aga võime ometi väita: Kitzbergi näite-toodang peegeldab üldistes joontes kogu meie näitekirjanduse arenemist rahvatükist kunstiväärtuslikuks näidendiks. Ja selle kahe liigi vahel võime tõmmata igatahes ka mingi piirjoone, mis langeb ühte meie elu suure piirjoonega — 1905-da aastaga. Kõik, mis Kitzberg kirjutand enne seda daatumit, langeb rahvatükkide hulka; kõik hilisem avaldab nõudlikkust kunstiväärtusliku draama kohta.

Oma esimese loomisjärgu puhul kirjutab Kitzberg ise: „Mis mina algupärastelt toodetelt nõudsin, oli miliöö, Eesti külaelu maalimine, kui võimalik kuni viimse peensuseni... Et Eesti algupärane näitemäng ka veel muud midagi võiks nõuda, tegevust, dramaatilist tõusu jne., sellest oli mul sel ajal veel vähe aimu.“

Selle vähenõudliku teatriõpi valgustusel algas Kitzberg oma varasemate näidendite kirjutamist, mis polnud midagi muud kui ainult dialogiseerit jutustused. Ja see algus ise oli veelgi vähenõudlikum: ta põhjenes võõraste ainete lavastamisel või otsekoheisel tõlkimisel. Nii lavastas Kitzberg

aastat 50 tagasi isa Jannseni jutustuse „Räägi, mis sa tahad, aga tondid ja kodukäijad on siiski tõsi“, ning tõlkis Kotzebue „Virrvarri“. Kaheksakümnendail aastail kirjutas ta laenat ainetel „Pila-Petri testamendi“ ja „Vana vanaga, noor noorega“. 90-dail aastail on kirjutet „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“ ning „Kosjasõit“, millest viimane alles nii hilja on üldiselt tuttavaks saand. Vist uue aastasaja algul on sündind „Rätsepp Õhk“ ning „Enne kukke ja koitu“, millest viimane ilmus alles pärast ilmasõda ning kannab seepärast hilisemate silungite jälgi. Needki mõlemad tööd on kirjutet nähtavasti võõrastel ainetel.

Nõudlikumal arvustajal ei ole palju põhjust peatuda selle materjali juures. Olgu aga tähendet, et nende rahvatükkide hulgas ainult üks, nimelt „Püve talus“, mis ilmus alles a. 1910, kuid kirjutet ammu varem, on osutand veel nüüdki häid eeldusi lavalpüsimiseks. Ja tõesti, see ongi Kitzbergi parim rahvatükk. Selles on häid tüüpe ja psükoloogiliselt põhjendet rahvalikku nalja.

Kitzbergi teise dramaatilisse loomisjärku kuulub viis tööd: „Tuulte pöörises“, „Libahunt“, „Kauka jumal“, „Laurits“ ja „Neetud talu“, nendest neli esimest draamad, ainult viimane — „Neetud talu“ — komöödia, kuid seegi tõsisema põhi-tooniga.

Nagu tähendasin, pole käesoleva kirjutuse pii-rides võimalik esitada Kitzbergi toodangut lähemalt. Kuid viimaks nimetet näidendite puhul pole seda tarviski. Sest nendega pole tuttav mitte ainult kirjanduslik publik, vaid laiemadki ringkonnad, — tänu nende lugematuile ettekan- deile teatrites. Piirdun sellepärast ainult mõne joonega.

Mis on Kitzberg oma uute näidenditega toond uut meie näitekirjandusse?

Kõigepäält elulised probleemid, mis võet meie ühiskonna tänapäevast. Meie teater on sellega kontakti leidnud meie sotsiaalsete ja kultuuriliste võitlustega. Kui me ses suhtes vaatleme oma varasemat näitekirjandust, siis näeme, et see on liikund otsekui väljaspool ühiskonda. See on pakkund ainult üksik-isiku draamat või koomikat, ilma et oleks riivand kogu ajajärgule ühiseid ideid ja tundmusi. Ainult Jakobsoni „Arthuris ja Annas“ leiame sotsiaalse idee-draama algeid; kuid see üksik erand oli kunstiliselt liig verevaene, et oleks suutnud anda tõuget vastavale suunale. Alles Kitzbergi „Tuulte pöörises“ ja „Neetud talus“ on tulnud meie ühiskondlikele probleemidele lähedale. Meie ei tarvitse igalpool päri olla autori antud lahendustega, kuid me peame hindama tema oskust neid probleemide teravalt ja lahendust-nõudvalt meie ette asetada.

Probleemide lahendamine polegi nii palju ilukirjaniku ülesanne kui nende asetamine ja tõlgitsemine hingeeluliselt usutavate ning kunstiliselt kaasakiskuvate abinõudega. On tähtis, et ta näeks omi tegelasi inimestena, välja kasvand oma ümbrusest, tuksuva vere ja liikuva mõttega. On tähtis, et tema ideed ja probleemid esineksid elavate inimkujude ning karakterite ega paljaste sõnade näol. Kui kaugele siin Kitzbergi inimkujutamise kunst võib ulatuda, seda näeme tema Morgi-Märdi monumentaalsest tüübist. Kuid sedasama elustamisoskust võime tihtipäälle tähelepanna tema väiksemategi tegelaste puhul. Võime jällegi väita, et Kitzberg esimesena on toond elava inimese meie näitekirjandusse, kus seni oleme harjund nägema ainult komöödiate karika-tuure või kurbmängude hingeeluta varjukujusid.

See kõik on võimalik olnud ainult sellepärast et Kitzberg neis töis on kõigepäält ikkagi kujutleja,

luuletaja, nägija. Ta on näind ja mitte ainult mõelnud oma kujud. Kui see teisiti oleks, siis ei mõistaks meie „Libahundi“ sündi, mis on nii Kitzbergi kui kogu eesti näitekirjanduse luulelisem teos. Selles lüüriliselt-õrnas ja traagiliselt-karmis draamas on ta kõige lähemale tulnud sellele, mida nimetame dramaatiliseks luuleks.

Meie näitekirjandus pole tänapäev enam nii vaene kui oli kahekümne aasta eest. Me teame, mis sel alal on annud säärased nimed nagu Wilde, Tammsaare, Metsanurk, Raudsepp või Kärner. Kuid Kitzberg oli siiski teetegija ning põhjapaneja.

Tema nimi tähendab meie teatri ajaloo uue ajajärgu algust. See tähendab seda murrangut, mil meie külateater muutus eesti rahvusteaatriks, nagu kord ammu maarahvas muutus eesti rahvaks. Ja mis on ilusam, kui olla teetegija küla küünist linna teatri avarasse saali, elektriühtrite helendusse, modernide vaimuväärtuste valdkonda!

1926.

EDUARD WILDE.

TEMA KUUEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

Tuletades täna meele tähtpäeva Eduard Wilde eluloos, tuletame ühtlasi meele tervet ajajärku meie kirjandusloos.

Ajajärk oma saavutustega kõneleb küll kollektiivseist jõupingutusist, millest kirjanikule kuulub ainult murdosa. Kõige mitmekülgsemgi isik ei suuda üksi anda sisu ja ilmet ajajärgule, eriti kirjanduses, mille huvitavus on just mõtete ja tundmuste alalises kasvus ning värskendumises. Ükski kirjanik ei või olla nii universaalne, et kannaks eneses kõik ajajärgu esteetilised ja eetilised kalduvused, kõik mõttekujutuslikud ja elupeegeldavad võimed ning suudaks sellepärast üksi rahuldada kõik kirjandustarbed. Kirjanduse suurte jõeharude kõrval on vajalised isegi nimetud vetenired, mis tulles kriidimägedelt või mustist turbasoist jõe värvingule ometi oma tooni juure lisavad.

Kuid siiski, meie ei eksi, kui nimetame Wildet eesti kirjanduse päätooniandjaks mitmekümne aasta jooksul. Meie ei eksi, kui seome tema nimega terve ajajärgu meie kirjandusloos. Kumbagi ei või me eraldada ega mõista ilma teiseta.

Jättes kõrvale ka juubelipäeva kohased liialdused, võime ometi väita, et Wilde toodang on moodustand neljakümne aasta jooksul eesti kirjanduse kõige valdavama haru. See on läbistand

kõige avaramaid maastikke, puudutand kõige mitmekesisemaid pinnakihte ja värskendand kõige laiemaid alasid. Puht-väliselt hinnates on Wilde annus olnud suurem eesti kirjandusse kui ühelgi teisel meie kirjanikul.

Kuid sel oleks vähe tähtsust, kui Wilde toodanguga poleks kaasas käind see sisemine viljakus, eluline vaim ja loov jõud, mis teeb kirjanduse alles vajaliseks ning väärtuslikuks ühe rahva elus. Ja siin just peitub Wilde suurim tähtsus. Ta on haarand meie elu probleeme laiemalt kui keegi teine, ta on kajastand meie mineviku ja oleviku inimest suurejoonelisemalt kui ükski muu. Ta on saand mõjusid meie arenevast ühiskonnast ja on mõjutand ise selle ühiskonna arenemist sel määral, et me seda praegu veel hinnatagi ei suuda. Tema looming on meie ühiskonna arenemise üks kõige kandvamaist nurgakividest.

Kuid sellestki oleks vähe, et säilitada Wilde tähtsust kõike ähmastava aja mõju ees. Oleks vähe tema elulisist aateist ja ainete aktuaalsusest, kui tema looming oleks ilma kunstilise väärtusetä, mis kannaks tänasest päevast kaugemale. Wilde pikal tegevusajal on vahetund maitsed ja nõuded kirjanduses, ta on sooritand oma elutöö väga mitmesugustes oludes ja mitmesuguste mõjude lükkel, ta on ise edenend ning tema ümbrus samuti. Oleks sellepärast ülekohus hinnata tema laialist elutööd ainult praeguse silmapilgu kunstinõuete seisukohast. Kuid kui oletame, et Wilde kogutud teosed moodustavad ühtekokku kümme tuhat lehekülge, ja kui ühtlasi oletame, et sellest arvust isegi poole väheväärtuslikuna maha arvame, — ka siis jääks Wildest järele nii palju kirjanduslikult kaaluvat, et sellega ei suuda võistelda ükski teine kirjanik Eestis.

Wilde viljakas mõju on aastakümnete jooksul olnud nii suur meie rahvasse, kui võib üldse olla kirjanikul meie oludes. Tema populaarsus on ulatund kõige sügavamatesse kihtidesse, kus kirjandusest vahel midagi muud pole teatud. Tema mõjutamisajal on kasvand üles mitu sugupõlve, kes on saand osa tema mõtteilmast. Kui mitmed Wildest kirjutajad on rõhutand, et ta on nende lapsepõlve esimene kirjanduslik mälestus! Praegugi, mil meie kirjandus on tunduvalt kasvand, ei leidu veel mõnelgi kirjandusalal Wildele võistlejat. Ja arvatavasti jääb ta ka tulevikus nendel aladel suureks mõjutajaks.

Wilde loomingut on tihti kannud opositsiooniline, ironiseeriv ja näiliselt mahakiskuv tendents. Kuid see eitamine on olnud eluliselt mõtleva, edasipoole sihtiva võitlusmehe oma. Ja sellasena kuulub ta oma järelsusilt meie kultuurielu positiivsete nähtuste hulka. Palju Wilde protestist on kandund hulkadesse ja mõnigi tema utopiaist teostund. Mis omal ajal näis olevat enneaegne, hädaohtlik ja hävitav, ei näi seda enam nüüd. Need eitavad ideed on osutund elus jaatavaiks.

Kui me täna pühitseme Wilde kuuekümnendat sünnipäeva, siis ei sünni see mitte ainult kirjaniku isiku, vaid ka meie eneste pärast. See juhus annab võimalust meele tuletada, milline oli meie kultuuriline seisukord kuuekümnenda aasta eest ja milliseks on ta arenend nüüd. Ning see ajajärk — orjade mässust Mahtras kuni riiklise iseseisvuseni — on küllaltki sisurikas!

Minu käesolev kirjutus ei või pakkuda tühjendavat ülevaadet Wilde vaheldusrikkast elust ja viljakast toodangust. Tahan anda ainult läbilõike sest maailmast, milles on möödund Wilde tegevus,

ja neist saavutusist, mis on pakkund see tegevus. Minu pääülesandeks on näidata, mis on toond Wilde meie kirjandusse ja mis ta meile on.

2

Eduard Wilde väline elukäik on üheltpoolt takistand kirjaniku loovat tegevust, kuid teiselt-poolt just kannustand tegevusele. See on rikas-tand ühtsoodu kirjaniku kogemustagavara, kuid oma rahutusega segand viimase kasutamist täiel ulatusel.

Wilde sündis 5. märtsil 1865, kuid mitte külas ega linnas, vaid mõisas — nimelt Pudiveres Viru-maal. Kirjaniku kogu noorpõlv möödus mõisates, kus tema isa oli kubjaks, aidameheks või valitse-jaks. Sel ajal oli küla oma alluvuse tõttu mõi-sale veel palju lähemal, kuni pikkamööda vabanes, et meie päivil mõisat omakord endasse neelda. Ja sellepärast ümbritses kirjanikku tema noorpõlves nii mõisa kui küla inimtüüpide rikkalik kogu. Mahtra sõjast polnud Wilde sünniajal veel palju aastaid kulund, ja kirjanik nägi juba poisikesena talupoegade vastu kutsut karistussalku, — keda aastakümned hiljem omas romaanis kirjeldas ja kelle eest veelgi hiljem ise kodumaalt pidi põgenema.

Wilde sai hariduse muidugi saksa keeles, esiti maal ja siis Tallinnas elementaar- ning kreis-koolis. Kooliajal tutvunes ta saksa kirjandusega ja sai kohaliku saksa teatri kaudu kirglikuks teatrisõbraks. Kuid pörandaalusel teel arenesid ka rahvuslikud meeled, nii et Wilde omad esimesed kirjanduslikud katsed tegi ometi ema-keeles ja alles hiljem olude sunnil on esinend vahel saksa kirjaniku ning ajakirjanikuna. Avan-türistliku meeled tõttu lahkus Wilde pool aastat enne lõpueksamit kreiskoolist.

Kesk süsteemita lugemist ja esimesi rännukat-seid kirjutas Wilde siis 17-aastasena oma esimese töö, jutustuse „Kurjal teel“ (1882). „Elasin tol ajal, koolist parajasti vabanenud, vanemate juures Karjaküla mõisas, mühav poisikesepea täis roman-tilik-klassikalist traagikat,“ — nii jutustab Wilde ise nelikümmend aastat hiljem. „Shakespeare, Schiller, Kleist, Hebbel, Grabbe, kes mind Tallinna Saksa teatris juba kooliajal oma tragöödiatega vägevasti vapustanud, olid siin minu õhinaga loetud ja imetegijatena austatud sütitajad. Kui kaugele ma neid mõistsin, jääb muidugi küsita-vaks, igatahes ulatavad tugevad efektid, rasked deliktid, äärmus-traagilised konfliktid novellis „Kur-jal teel“ ja minu järgnevates noorpõlistes töödes... nende dramaatiliste autorite mõjuni tagasi.“

See huvitav autobiograafiline seletus⁷ kui ka asjaolu, et Wilde esimese jutustuse aine pole mitte maalt vaid Peterburist, seletab mõndagi autori järgnevas kirjanduslikus tegevuses. Juba algusest peale taotles ta laiemaid žeste, tugevamaid kirgi ja „eksootilisemaid“ ainealasid, kui pakkus lähem ümbrus. Kuigi Wilde hiljem sai teadlikult realis-tiks, ometi on tema toodangus säilund tunduvaid romantilisi sugemeid.

Teiselt poolt peab silmaspidama, et Wilde varasemat arenemist ei mõjutand mitte ainult ülemalloetlet klassikud, vaid ka palju keskpärast, kunsti- ja mõttekesist ajaviite-lektüüri. Peäle selle oli meie oma kirjanduslik tasapind tol ajal veel õieti madal ja esteetiliselt probleemilage, arvustus aga täiesti lapsekingis. Kõik need segased mõjud ja üldine olukord ei soodustand Wilde sihikindlat arenemist ega äratand teadlikke jõupingutusi. Need ebakohased eeldused jäid kauaks ajaks saa-tuslikeks Wilde loomingule.

„Kurjal teel“ ilmus juhuslikel põhjustel ligi poolteistkümmend aastat pärast kirjutamist. Kuid esimese töö valmimise järele algas Wilde elus varsti see tegevus, mis andis talle kõige viljakama eesti kirjaniku nime. Andeka jutukirjanikuna, kelle kuulsus peagi kasvama hakkas, leidis ta kergesti tööd leheteringkondades. Ja tema tegevus neis oli tolle ajajärgu kohta nii iseloomuline. Kuna vana-aegsetel kultuurimail ajakirjandusel pole enam kuigi palju tegu ilukirjandusega, siis olid meil paarikümne aasta eestki need mõisted veel väga lähedalt seot. Elu oli sündmusilt hall, poliitikat sai kitsaste tsensuuri-olude tõttu puudutada vähe. Ja lisaks, lugeja ei otsindki siis ajalehest veel nii palju informatsiooni, kui „lugemist“, ajaviidet. Ning Wilde vastas ajalehe joonealuse kirjanikuna hästi oma ülesannet. Ta oli viljakas, rahvalik, vesteline; tema osavõtt lehest tähendas selle menu. Kuid selle menu saavutamiseks pidi Wilde iga aasta produtseerima mitu pikemat jutustust, hulga naljajutte, vesteid, reisikirjeldusi — nõnda läbi aastakümned.

Millistes oludes sündis suurem osa neist töödest, sellest on Wilde ise mitukorda kirjutand. See oli „ilukirjanduslik abitegu“, joonealuse täitmine pärast päevatööd, kus tuli kirjutada jutustusi jaokaupa, sedamööda, kuidas edenes trükkimine. Ja sel kurnaival ning ebakirjanduslikul teel on pidand sündima suurem osa Wilde romaanidest, nende hulgas isegi kõige paremad!

Wilde kirjutab ise seni avaldamatus käsikirjas „Katked minu elust“ järgmiselt: „Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama: Suurem osa minu romaanisid ja novellisid on ööseti kirjutatud, ja pealegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joonealust pidi täitma; hommiku kell $\frac{3}{47}$ seisis poiss

trükikojast minu ukse taga, et jutu päevajärge vastu võtta ja ladumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud, olulisemate paranduste ettevõtmine lehe korrektuuris oli, nagu kerge mõista, võimata. Leheladu jälle läks, sest et kiri kinni ei võinud seista, kohe raamatu tarvis masina alla. Nõnda on minu „Külmale maale“, minu „Mahtra sõda“, minu „Anija mehed“, minu „Prohvet Maltsvet“ ning hulk vähemaid töösid, mis enne lehes ilmusid, päevalgust näinud.“ Ja autor lisab „Prohvet Maltsveti“ kohta, mille suurem osa sündis juba maapaos, kuid ikkagi niisama jaokaupa: „Et see romaan mul ilukirjandusliselt peaaegu luhta on läinud, seda tean ma ise väga hästi, kuid mul oli halva töö või näljasurma vahel valida.“

Kui jälgida autori enese või H. Prantsu memuaarilisi märkusi Wilde varasema töötamisviisi kohta, siis peab ainult imestama, et tulemused võisid olla niigi hääd, kui nad tõeliselt on. Et tema tolleaaja tööd on kompositsioonilt juhuslikud ja vormilt viimistlematud, on enesestki selge. Kuid autoris peitus igatahes suur jutustamisand jumala armust, ta pidi olema varustet haruldaselt lopsaka fantaasia ja sõnahõlpusega, et üldse midagi korda saata säärase töötamisviisiga. Mis ta siis lõi rahuloldavat, see sündis otsekui tema enese temperamendi ja meie kirjandusliku kultuuri alaealuse kiuste.

Sel viisil töötas Wilde esialgu J. Järve „Virulase“, K. A. Hermanni „Postimehe“, „Revalsche Zeitung“i ja „Zeitung für Stadt und Land“i toimetuses Riias. Aegajalt püüdis ta tegutseda ka vabakutselise kirjanikuna.

Kuid siis algasid esimesed pikemad rännakud. 1890. aasta sügisel sõitis Wilde Berliini, kus elatas end kaastöoga säälsedes ja kodumaa leh-

tedes. Ta pani Saksamaa rasketele elamistingimustele paar aastat vastu ja tuli siis uuesti kodumaale. Kuid sel esimesel väljamaal viibimisel oli Wilde nii kirjanduslike kui ühiskondlike vaadete kujunemise kohta otsustav tähendus. Siin tutvunes ta üheltpoolt mõjule tõusnud realistliku kirjandusvooluga, teiselt poolt aga poliitiliste mõtte-suunadega, mis Venemaal alles keelatud. Siin esinevad tema mõjutajaina üheltpoolt säärased nimed nagu Hauptmann, Ibsen ja Zola, teiselt poolt aga esiti Eugen Richter, siis Marx, Engels ning Liebknecht.

Kodumaale jõudes jäi üle, võrrelda neid uusi kogemusi kodustega ja teha sest võrdlusest vastavad järeldused. Paar aastat hiljem, a. 1896 ilmuski Wilde esimene teadliku sotsiaalse tendentsiga romaan „Külmale maale“, mis kuulub üldse ta paremate teoste hulka. See päälkiri, mis peaks olema õieti „Külmal maal“, jääb tooniandvaks siitpääle tunduvale osale Wilde loomingu. „Mahtra sõja“ viimastes sõnades on see mõte kokku võet: „Teie maa on külm, kare, kurb — nii kurb!“

Wilde töötas kodumaale jõudmise järele „Postimehe“, „Virmalise“ ja „Eesti Postimehe“ toimetuses ning elas vaheajal aasta Moskvast. Aastal 1900 võttis ta „Eesti Postimehe“ ülesandel ette teise väljamaa sõidu, saates lehele reisikirju. Seekord käis ta Saksamaal, Prantsusmaal, Helveetsias, Austrias ja Ungaris. Aastail 1902 ja 3 töötas ta „Teataja“ toimetuses, kirjutades selle lehe jaoks „Mahtra sõja“ ning „Anija mehed“. Sama lehe ülesandel sõitis ta kolmas kord väljamaale, käies Balkanil, Konstantinoopolis, Väike-Aasias, Greekas ja Itaalias. Paar aastat selle järele toimetab ta „Uudiste“ kirjanduslikku osa, kus avaldas algupoole romaanist „Prohvet Maltsvet“.

1905. aasta lõpul algas aga Wilde kõige pikem „väljamaareis“, kui nii võib nimetada kahe-teistkümne-aastast maapagu kõigi selle vintsutuste, ainelise kitsikuse ja meeleraskusega. See möödus Wildel ühes ta abikaasa Linda Jürmanniga päämiselt Soomes, Daanis, Saksamaal ja Põhja-Ameerikas. Kogu see aeg elatas Wilde end kirjan- dusliku ja osalt ajakirjandusliku tegevusega. Selle aja jooksul on Wilde kirjutand mõned oma pare- maist raamatuist, nõnda komöödia „Pisuhänd“, novellikogu „Jutustused“ ja romaani „Mäeküla piimamees“. Kuid selle aja elamistingimuste kohta on ta kirjutand ka allegoorilise laastu „Sõber“, milles kõneleb kirjaniku elupõline kaaslane-kit- sikus: „Rida on raha — rida on leib! Tee ridasid, vend! Tee ridasid, vend! Tee kergesti hüppa- vaid ridasid, vend!“ Ja autor jätkab oma poolt: „Hõbedat heidab juustesse, liiva kogub liigetesse, tina tuiksoontesse, udu silmadesse. Ma istun ja teen ridasid.“

Sellest on kulund nüüd varsti kaheksa aastat, kui „Estoonia“ teatrisaalis piduvõõrad tervitasid maapaost saabund Wildet kui meie suurimat kir- janikku. Pärast seda on Wilde veel paar ajajärku eland Saksamaal, üksvahe eesti saadikuna Ber- liinis. —

Seda lühikest kokkuvõtet Wilde eluloost on vaja, et paremini mõista tema toodangut. See neljakümne-aastane tööpäev on käristet nii ajali- selt kui kohaliselt väikesteks osadeks. Me näeme, et autor on peatund püsivamalt ühel kohal ainult kaks-kolm aastat. See liikuvus andis uusi muljeid ja hoidis kivinemishädaohu eest. Kuid kahjuks ei olenend see püsimatus ainult vaimlisest uudis- himust, vaid ka elu paratamatust sunnist.

Olen paljude aastate eest nimetand Wildet turistiks eesti kirjanduses. Muidugi võib asja

võtta ka sest seisukohast, kuid siis peab ühtlasi rõhutama, mis see oludest ja vahest ka temperamendist tingit püsimumm kirjanikule ning tema toodangule on maksma läind. Kui Wilde tähendab, et tema viljakus pole olnud vabatahtlik ja ta otsekui sadulas on pidand kirjutama, siis teame selle taga peituvat palju kibedust ning ajaleheorja protesti. Palju, väga palju sellest, mis Wilde kirjutand, pole talle enesele vaja olnud. Oma vaimlise uudishimu, temperamentliku liikumistarbe ja elulusti rahuldandmist on ta pidand tasuma ridade tegemisega.

Kuid Wilde polnud ainult sünnipärane lehetöölaine, kes sooritab päevatöö ja leiab sest rahuldust. Ta oli loov isik, kelle meeles mõlkusid avaramad ettevõtted, suuremad kompositsioonid. Ta teostaski neist mõned, kuid millist närveldavast jõupingutust see nõudis, seda võime ainult aimata. Tolstoi „Sõda ja rahu“ sündis igatahes teissugustes oludes kui Wilde „Mahtra sõda“! Eriti traagilist vastolu pidi tundma kirjanik maapao-aastail, mil tema kunstiline kogemus ja nõudlikkus enese vastu oli kasvand ning ta täiel ulatusel püüdis olla loov kirjanik. Kuid „sõber“ õpetas alalõpmata ainult üht elutarkust: „Tee ridasid, vend! Rida on raha — rida on leib!“

Keda siin süüdistada? — Olgem tänulikud sellegi väärtusliku eest, mis on suudet pakkuda neiski arenematuis oludes!

3

Kui Eduard Wilde ilmus eesti kirjandusse, oli viimane vaevast kujunemas alaealisest rahvakirjandusest täisealiseks rahvuskirjanduseks.

Eestikeelist ilukirjandust oli tehtud küll juba ligi paarisaja aasta jooksul. Kuid ta polnud isegi

läind aastasaja viimasel poolel seda, mida nime-
taksime kunstipäraseks rahvuskirjanduseks. Olles
tendentsilt vahel isegi enam kui rahvuslik, peegel-
das ta ometi rahvapärasel kujul ainult teiste
kirjanduste saavutusi. Ta ei annud peaaegu
midagi omapärast ja erilist, mille kadumisega
inimkonna üldine kirjanduslik vara oleks kuidagi
vaesemaks jäänd. Tema asjaarmastajaist harras-
tajad ei pakkund isegi oma võimiste maksimumi,
vaid sihtisid madalamale, et püsida tasakaalus
rahva vastuvõtte võimega. Isa Jannsen pidi ju
rahvale ometi nii kirjutama, nagu kirjutavad nüüd
lastekirjanikud. Ja siin peitub selle kirjanduse
suurim nõrkus, sest kunst nõuab alati inimese
kogu sisemise olemuse, tema mõistuslikkude ja
tundmuslikkude jõudude maksimumi.

Alguses laenas see kirjandus oma sisu täiesti
võõrsilt, ja kui hiljem saigi tunduvamaks kohalik
koloriit, siis puudus tema vormil ometi see tihedus,
et ta tõlkes kellelegi oleks annud mingi käsituse
meie kunstilisest mõtlemisviisist. Ainult mõnele
üksikule nähtusele selle kirjanduse ajaloos lähe-
neme nõnda, nagu läheneme teiste rahvaste
klassikale. Kuid need nähtused seisid ka oma
sünniajal väljaspool meie kirjanduse üldist arene-
misjoont ega olnud määrat rahvale. Meie kirjandus
kuni läind sajangu lõpuni on olnud tähtis ja tar-
vilik meie rahva arenemisele. Kuid meile pole ta
üldiselt enam kirjandus, sest et ta kunagi kunst
pole olnud.

Meie kirjanduse täisealiseks muutumine sai
võimalikuks alles siis, kui oli tekkinud natukenegi
haritum eestikeelse kirjanduse lugejaskond. Selle
eelmarke nägime juba rahvusliku romantika aja-
järgul, kuid kirjanduslikeks tulemusteks olid siiski
ainult mõned kunstiväärtuslikkusele lähenevad
luuletused, kuna proosa püsis pea endisel vähe-

nõudlikul tasapinnal. Jõulisema pingutuse meie kirjanduse täisealiseks muutmiseks tegid alles realistliku põlve edustajad.

Selle murranguga on seot Juhan Liivi, Kitzebergi, Wilde ja Ernst Petersoni nimed. Nemad tegid läind sajangu lõpul ja käesoleva algul esimesi laiaulatuslikumaid katseid, väljendada kirjanduses kogu oma vaimuenergiat ja kõnelda rahvaga nagu kultuuriliselt samal tasapinnal olevaga. Liiv ja Wilde püüdsid meil olla esimesed elukutselised kirjanikud, kes nägid oma pääülesannet ainult kirjanduslikus loomingus. Selle põlvega algab meie kirjanduses see, mis omane ainult meie kirjandusele. Sest pakkudes tihendat vastupeegeldusi autori hingeelust, pakkus see kirjandus ühtlasi läbilõikeid meie rahva tõulisest hingelaadist. Pärast neid kirjanikke oli järgneval kirjanikupõlvel juba palju kergem asetada omi nõudeid veelgi kõrgemale ja panna lõpulikult maksma kirjanduse kui kunsti põhimõte. Alles sellet ajast päale võib kõnelda eesti kirjandusest kui natsionaalsest kirjandusest, millel on oma koht teiste kultuurrahvaste kirjanduse kõrval.

Selle suure murrangu ajaloos seisab Wilde nimi kõige väljapaistvamal kohal, ja seda kolmel põhjusel. Esiteks, Wilde oli ajalooliselt esimene, kes ilmutas oma töödes tihedamat kunstilist energiaavaldust. Juhan Liiv ei suutnud seda oma proosas veel mitte, tema paremad luuletused sündisid aga hiljem. Teiseks, Wilde arenemine jätkub sest eneseleidmise punktist pea ühtsoodu tõusevas kaares edasi ega peatund keskel, nagu mõnel tema kaaspõlvlasel. Ta lõi ka pärast realismi ainuvalitsuse aega teoseid, mis kuuluvad meie oleviku kirjanduse parimate saavutuste hulka. Ja kolmandaks, Wilde väärtuslik lisa meie kirjan-

dusse kaalub oma ulatuse ning üldrahvusliku tähtsusega tema kaaslaste oma tunduvalt üles.

Ka Wilde suur algataja ülesanne meie kirjanduses polnud kaugeltki selge kohe tema tee alguses. Tõsi, ta oli pea esimestest töödest pääle hää rahvalik jutustaja ja omandas haruldase populaarsuse. Kuid see populaarsus põhjenes naljajuttudel ja kriminaal- ning muil väheväärtuslikel romaanidel. Wilde pole hiljem olnud vahest iial nii rahvakuulus kui ajajärgul, mil „ainus Wilde nime nimetamine võis kividki naerma panna“, nagu kirjutab keegi kirjaniku 50-da sünnipäeva puhul. Tõsi ka, et Wilde varasemategi tööde hulgas leidub üksikuid palasid, mis kuuluvad veel praegugi meie rahvaelu klassiliste kujutuste hulka. Kuid kõik see ütleks meile praegusel silmapilgul ometi vähe. Pidi kuluma igatahes kolmandik Wilde pikast kirjanduslikust tööpäevast, kuni ta leidis selle elustava sõna, mida vajas nõnda meie kirjandus ja mis on teind autori nõnda tähtsaks selle kirjanduse arenemisloos.

Nagu varem tähendasin, sündis see realismi tähe all, romaani „Külmale maale“ kirjutamise ajal. Meie nii ainelised kui vaimlised olud olid läind sajangu viimasel aastakümnel juba kohased säärase arvustava realismi sünniks. Kuid selleks pidi ometi keegi esimesena astuma teadliku sammu. Ja Wilde, kes oli saand äratust nii välismaa elust kui kirjandusest, ilmus siin algatajana. Ta kirjutab ise „Külmale maale“ uue trüki eessõnas, et selle romaaniga „Eesti belletristikas esimene katse tehti luulekirjanduselist ainevalda laiendada ka ühiselulise ala, sotsiaalse probleemi, proletaarilise miljöö peale“. Kuid mitte üksi aine säärasena, vaid ka selle ideeline vaatevinkel oli uus: esmakordselt seletas autor meie kirjanduses oma päätegelase

hukkumist mitte mingi moraalse vääratusega, vaid majanduslikkude olusuhete paratamatusega. Ja kolmandaks oli ka autori kunstiline suhtumine oma ainesse sootu uus: näiliselt erapooletu ja asjalik, kuid ometi psühholoogiliselt pinev ning tihe.

Kui meie kirjanik varem oli rahvast õpetand või rahvuslikku tendentsi kuulutand, siis oli ta seisnud oma ainst otsekui kõrgemal või võtnud seda mingis konventsionaalses pidumeeleolus, ilma sellega hingeliselt kokku sulamata. Kuid nüüd näis, nagu oleks Wi de romaanis „Külmale maale“ esmakordselt meie kirjanduses leidnud üles inimese, kelle hingevärinate, kannatuste ja rõõmudega elab autor kaasa, nagu oleks küsimus tema enese saatusest. Ta vaatleb lähedalt oma tegelaste sotsiaalset olukorda, ümbrust ja mõtteilma. Ta ei moraliseeri nende pahelise languse puhul, vaid püüab neid mõista inimese ja psühholoogina. Ta leiab nendega sisemise kontakti, millest võrsub kunstiline tõepärasus ja hoovab kaastunne, mis hakkab lugejassegi. Romaani isenesest väikesed ja igapäevased inimesed hakkavad meie mõttekujutuses otsekui kasvama, sest nad avaldavad oma isikulise elutundega ka midagi üldinimlikku, igähele omast. Kuid säärast mõju võib saavutada ainult suur, tõeline kunst.

Wilde ise jatkas kord leitud rada, vahel suurema, vahel vähema menuga. Kui tema teised tööd sest ajajärgust sel määral ei näi õnnestund, siis olenes see päämiselt aineist, mis polnud enam nii õnnelikult tabat. Igatahes oli ta aga osutand õige tee meie realistlis-naturalistlikule maaelukujutusele. Võime jälgida genealoogilist sidet Wilde romaani ja Petersoni „Paisete“ vahel, mille esimene anne ilmus paar aastat hiljem; võime tõmmata sihtjooni ka hilisema ajani, näit. Mait Metsa-

nurga „Vahesaare Villemini“. Muidugi, see kirjanduslaad võrsus ajajärgust enesest, kuid Wilde oli meid selles esimesena teadlikuks teind ja sellega annud kirjanduse arenemisele tugeva tõukehoo.

4

Juba esimeste kriitilise realismi vaimust kantud tööde tõttu oleks Wilde tähtsus olnud suur meie kirjandusloos. Kuid tema jõupingutus ulatus kaugemale. Hoolimata ajakirjaniku kärsitust töötamisviisist, asus ta ainete kallale, mida varem temale vaevalt keegi oleks võind pidada kohasteks. Ja hoolimata kõigist takistavaist asjaoludest viis ta lõpule oma ajaloolise triloogia, pooleteisetuhandleheküljelise suurteose meie rahva ühest huvitavast elujärgust. Mõne aasta jooksul ilmusid üksteise järele „Mahtra sõda“, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ ja „Prohvet Maltsvet“.

See oli Wilde suurejoonelisem ettevõte, mis nõudis ühelhoobil loovat vaimu ja uurija püsivust. Siin pani autor välja oma rahvaelu ja rahvakeele tundmise, tüüpeloova fantaasia, fabuleerimisoskuse ning sotsiaalse kaastunde. Tulemuseks oli monumentaalne kolmikteos, ainulaadiline meie kirjanduses, hoolimata isegi välistest puudustest. Ja see teos tagab Wildele hoopis erilise seisukoha meie kirjanduses.

Ligi seitsesada aastat oli eland eesti rahvas mingit rahvuslikku eraelu. Tal ei võind olla mingit kollektiivset tahet, ühiseid ettevõtteid ega ühiseid sündmusi. Ta oli ilma ajaloota, milles oleks avaldunud tema vaimline ja füüsiline ühistegevus. Ainult kannatused olid ühised, kuid needki ainult orja kannatused, mis ei arendand suurejoonelisemat isikut ja selle kaudu ka suurejoonelisemaid draamatilisi seisukordi.

Sedasama rahva eraelu kujutas hiljem ka meie kirjandus. Kui otsitigi ulatuslikumaid aineid meie minevikust, siis pidi mindama kaugemale ajaloo tagamaile, kus kadus aga igasugune ühiskondlik ja hingeeluline kriteerium. Kreutzwaldi, Bornhöhe või Saali teosed olid vajalised rahvusliku meeleolu õhutamiseks, kuid nad polnud mingis otsekoheses ühenduses ümbritseva tõelikkusega. Meil oli võimata tunda nende romantilisi kangelasi eneste eelkäijatena, esivanematena, kellel oleks meile inimestena veel midagi öelda olnud.

Realistlik kirjandus on üldiselt vähe harrastand ajaloolisi aineid, vaid tunnud huvi peamiselt ümbritseva tõelikkuse vastu. Nii ka meil, ja eriti just meil, kus minevik näis olevat nii vaene huvitavaist aineist. Nõnda jätkasid ka meie realistliku põlve kirjanikud rahva eraelu kirjeldust, üksiku isiku saatuse, tundeilma või sotsiaalse seisukorra valgustust. Juhan Liiv ja Kitzberg olid selle juures täiesti lüürilised ja intiimid, nii et nende kujutet indiviididki elasid otseku omaette, ilma lähema kokkupuuteta üldsusega. Ainult Ernst Petersoni jutustustes peituv tendents ulatus tõis esitet üksikisikuist ja üksikjuhtumusist üle ning algatas aimuse, et samasuguseid isikuid ja olukordi võib leida meie rahva keskel veel mujalgi.

Võib olla, sattus Wilde oma ajaloolise triloo-gia esimese osa — „Mahtra sõja“ ainele täiesti juhuslikult. Selle järele oli aga juba palju arusaadavam, et ta ilukirjanduslikul kujul tahtis kasutada ka Anija meeste tuntud peksulugu Tallinnas ja usulahu asutaja Maltsveti elulugu, millised ained pääsündmusilt on seot kõik aastaga 1858. Kuid ühes sellega olid Wilde huvialusteks juhtund just mõned neist harvust suuraineist, mida pakub meie ajalugu pärast iseseisvuse kaotust ja enne rahvuslikku ärkamist.

Need aga olid õnnelikud ained, mis võimaldasid paljugi. Esmakordselt puutus siin meie kirjanik kokku vähegi suuremate inimrühmade ühissaatusega, mis polnud nii ebamäärane nagu romantikute fantaseerit muistse iseseisvuse või mõne kaugema mineviku mässu kontuurid. Wilde leitud aineis puudutasid minevik ja olevik veel lähedalt üksteist. Nende ajajärgu sotsiaalset ja hingeelulist sisu võis mõista juba sisemiselt, nende sündmuste kaasaeglas oli veel elavate hulgas, nende kohta olid tarvitada ametlikud dokumendid, memuaarid, isegi ajalehed. Neile ajaloolistele ainetele võis läheneda ka realistlikkude kalduvustega kirjanik, tundes oma jalge all veel tõsielu usaldetavat pinda.

Ja Wilde lähendas meile need ajaloolised sündmused kõigi nende idüllilise ja traagikaga, üksiksaatuste ja ühisliikumistega, sotsiaalsete olude ning vaimliste huvidega. Tema teos on realistlik eepos, milles kujutat olud näivad meist juba nii kaugel, kuid mis oma tõsielulise tooni tõttu on meile veel täiesti arusaadav. Kui võrrelda näiteks Saali ajaloolist triloogiat — „Aita“, „Leili“, „Vambola“ — Wilde omaga — „Mahtra“, „Anija“, „Maltsvet“ — siis alles näeme, millise sammu edasi oli astund meie kirjandus. Mõlemas kolmikteoses õieti ühed ja samad vastolud, ühed ja samad sõbrad ning vaenlased, kuid milline vahe siiski! Ühelt poolt ajalugu oma hingeelulise kuivusega, teiselt poolt reaalne tõelikkus, millest vaevalt oleme pääsnud, kuid mille mälestused veel edasi elavad meie ümber ja meis enestes.

Wilde triloogia puhul on rõhutat seni ühelt poolt romaanide kirjanduslikke voorusi, teisalt nende puudusi. Kuid vaevalt on puudutat nende palja olemasolu tähtsust meie ühiskonna arenemise seisukohalt. Laiem lugejatehulk, kes pole rikut sisutu turukirjandusega, kuid ei suuda võtta kir-

jandust ka veel puht-esteetilise nähtusena, otsib oma lugemismaterjalist mingit kasvatavat, avardavat, elulist elementi. Ja säärase kasvatava, teadmisi lisava, mõtteid ja tundmusi äratava lektüürina on olnud Wilde triloogia meie rahvale.

Oletagem ka, et „Mahtra sõjas“ on materjali, mis ei sünni romaanisse, ja oletagem, et „Prohvet Maltsvetti“ üldse ei saa võtta ilukirjandusliku teosena. Kuid oma kergelt loetava ja tajutava vormi tõttu on need raamatud laiaadesse hulka-desse mõjund igatahes võrratult enam, kui oleksid seda võind teha teaduslikud uurimused või kuivad dokumentide kogud. Nendesse peidet mõte moon-dus lugejais tundmuseks, nendes kujutat ajalugu sai elavaks eluks.

Kirjeldet ajajärk ilmutas pika orjapõlve järele jälle esmakordselt mingisuguseid kollektiivseid tahteavaldusi, ja selle kollektiivsuse tunde võttis lugeja kaasa ka Wilde romaanidest. Kuuleme, kuidas Mahtra mõisa teoorjad juba algusest pääle nimetavad oma vastuhakkamiskatset „sõjaks“ ja kuidas vaimlises janus rabelev mass kutsub oma juhti „prohvetiks“. Selleski avaldus nende teo-orjade alateadlik püüd millegi suurema, ühise, üldtähtsa poole, milline tundmus on olnud nii vajaline meie hilisemas arenemises. Kas ei ajand 1905. aastalgi mõni rahvamees, mõni uus Ants Tertsius Wilde antud tõukel niisama üldsuse asja — niisama õnnetult, kuid sellepärast veel mitte kasuta meie arenemise seisukohalt? Ning kas ei kannustand 1919. aastal mõndagi sõdurit sõjas Landeswehri vastu see põline viha, mida Mahtra ja Anija meeste peksusaunade kirjeldused uuesti meele olid algatand?

On kahtlemata kahju, et Wilde uute teoste loomise asemel nüüd juba mitmendat aastat töö-tab endiste parandamise kallal. Kuid ühtlasi, kas

ei või hinnata näiteks tema ajaloolise triloogia lõpulikku viimistlust niisama kõrgelt kui on seda ühe uue väärtusliku teose kirjutamine? On tähtis, et see monumentaal-teos saavutaks võimaliku ideaalse kuju, nii et ta oleks kunstiliselt vastuvõetav mitte üksi meile, vaid ka välis-ilmale nagu meie rahvaliidumiste suur epopee.

5

Hoolimata niigi suurejooneliste ettevõtete teostamisest, nagu on ajalooline triloogia, tundus Wilde loomislaadis kaua aega midagi kerget, pinnalist ja juhuslikku. Nagu tema toodang oli lähedalt seot ajalehega, nii jäi ka selle vaimusse ja vormi midagi följetoonilist. Selle laad oli tingit osalt ruttavaist töötingimustest, kuid niisama ka autori kunstisuhtumisest. Selles oli midagi edasikihutavat, pinnalt-võtvat ja esteetilises mõttes probleemivaest. Ja näiski, et Wilde jääb meie kirjandusse ainult säärase kergesõnalise vestja kujuna.

Wilde kaasaeglane Juhan Liiv kirjutas veel 1910. aasta paigu tema kohta oma „Äärmärkustes“: „Wilde ei hooli ju — endine Wilde ikka. Kõhukus, muretus ja vabadus töös — tema aated. — Ja muuta oleks hilja — siis tuleks mehe lugu kätte, kes leiva ära müüs, et saiast elada.“

Kuid tõeliselt polnud see kaugeltki hilja. Just varsti pärast seda algas Wilde loomingus see arenemisjärk, mis teeb ta meile väärtuslikuks just kunsti mõttes. Just pärast seda on ta avaldand oma kolm näidendit, novellikogu „Jutustused“ ja romaani „Mäeküla piimamees“. Kui ta loomulikult neiski töödes ei sündind täiesti uue kirjani-kuna, siis arendas ta neis ometi oma väärtuslikud

pooled võimaliku täiuseni, kuna süvenend maitse ja kriitiline meel puudused võimalikult vähendas.

Põhjused selleks tõusuks olid kahtlemata nii välised kui sisemised. Tosina-aastane maapagu katkestas autori otsekohese kokkupuute meie päevaküsimuste, tegeva elu ja ajakirjandusega. Endistel väljamaareisidel oli ta liikund ikkagi ajakirjanikuna, nüüd loidusid need sidemed, eriti ilmasõja ajal. Pärast ebaõnnestund katseid, tegutseda veel väljamaalgi eesti ajakirjanikuna („Kaagi“ väljaandmine Helsingis ja „Uue Ilma“ toimetamine New-Yorgis), lõppes jäädavalt Wilde otsekohene tegevus ajakirjanduses. Siitpääle oli ta ainult kirjanik. Milliseid ainelisi kitsikusi see ühes tõi, seda oleme rõhutand, kuid Wilde loomingu tõusu kohta oli sel kannatusajal suur tähtsus.

Ühes selle eristumisega tegevast elust sai võimalikuks suurem kunstiline süvenemine, sisseelamine ainesse ja vormiline viimistlus. Selleks mõjus kaasa jätkuv kultuuriline ümbrus, eaga kasvav nõudlikkus enese vastu ja meie kirjanduse üldine esteetiline tõus. Wilde liikus sedasama teed, mida mööda oli arenend kogu meie uuem kirjandus. Siin oli tähtis intelligentselt võet aine, psükoloogiline süvenemine sellesse, stiili tihendamine ja keeleline kultuur. Oma endisest laadist päris aga Wilde voorusi, milles temaga ükski noorema põlve kirjanik vaevalt suudab võistelda: lopsaka elutunde, tüüpide loomisoskuse ja jutustamisvoolavuse.

Ajakirjanikuna oli Wilde võind produtseerida ainult vesteid, kas otsekoheses või kaudses mõttes. Kirjanikuna võis ta katsetada ka näidendi alal, mille vastu oli tunnud juba ammu huvi. Tugev psükoloogiline vaist ja elavad kahekõned olid siin häadeks eeldusteks.

On huvitav, et Wilde oma kahes draamas, „Tabamatus imes“ ja „Sidemes“, just psükoloogilist ja vormilist tihedust taotledes pisut üle on pingutand, enam on püüdnud anda, kui tarvis ühtlasele ning harmoonilisele kunstteosele. Need näidendid sisaldavad rohkesti elulist materjali, häid inimtüüpe, palju elavat dialoogi, kuid lavateostena tunduvad nad kuidagi rasked ja vähe-liikuvad. Näib, nagu ei tunneks autor veel küllalt lavalisi nõudeid ja nagu oleks ta nende ainetega romaani vormis võind paremini õnnestuda. Neil lavateostel on aga ometi üks suur algataja-väärtus: nad on meil õieti esimesed salooni-draamad ja neis lahendetakse meie intelligentsi valusamaid eluküsimusi.

Igatahes aga mõjub nende kõrval komöödia „Pisuhänd“ täieliku üllatusena meie kirjanduses. See on esimesest repliigist viimseni täisküps, harmooniline ja õhurikas, nagu on seda ainult kõige täiuslikumad kunstteosed. Pamfletiline aine on käsitlet äärmiselt tasakaalulistes proportsioonides. Teose huumor on seevõrra avar, et pääseb mõjule ka võõral näitelaval, kus ei teata midagi meie kodustest piasjadest, mille vastu on sihit komöödia pilge. Dialoogi kannab haruldane loogika: midagi pole siin üleliigset, iga repliik toob vähemagi pingutuseta kaasa järgmise, mis algatab omakord temale järgneva. Komöödia päätege-lased Westmann ja Piibelet on seevõrra plasti-lised ning elulised, et siirduvad kirjandusest meie igapäevasesse ellu nagu tõelised inimesed. Eesti draama alal on Kitzberg saavutand häid tulemusi, kuid Wilde komöödiast pole meie näitekirjandus annud midagi üleulatuvat.

Sedasama aine ja vormi lõpulikku valitsemist osutavad ka Wilde hilisemad jutustavad tööd. Siin avaldub üheltpoolt süvenemine sisu olemusse,

selle tihendamine, kuid teiselt poolt selgumine vormis ning tõus kõrgemale tasapinnale.

Novellikogus „Jutustused“ tundub paiguti veel Wilde endist anekdoodi-maneeeri, kus mõeldakse üllatada lugejat just kõige otsustavamal psüko-loogilisel momendil mõnesõnalise paradoksaalse käändega, mis jätab aga külmaks. Kuid selle vastu on sääraseid novellid nagu „Tooma tohter“ või „Kuival“ eeskujulikud meie realistlikus kirjan-duses. Viimases novellis on Wilde jõudnud oma stiili tihendamisega kõige kaugemale. Ja „Kubja Kaarli adjustaatide“ stiliseerit ning klaasselge sõnastuse kõrvale võib meie külakirjanduses ase-tada vist vähe muud päale Juhan Liivi väikeste juttude.

Wilde ainus pikem jutustav teos kõnesolevast ajajärgust, romaan „Mäeküla piimamees“ ühendab eneses kõik autori hilisema arenemise päätun-nused. Minevikust valit aine on aidand tal hoi-duda päevakohastest kõrvaltendentsidest, mis tun-duvad veel nii teravalt tema näidendeis. Ta on suutnud vaadelda inimesi, olusid ja sotsiaalseid vahekordi selle objektiviteediga, mida näeme nii harva tema eelmises toodangus. Ta on süvenend puht-inimliku huviga tegelastesse, kes talle varem oleksid olnud kõigepäält sotsiaalsed tüübid. Need on kantud kolme-neljakümne-aastasest minevikust meile lähedale ja elustet suure sisetundega. Siin on inimene ilmsi elavana, oma välimuse, mõtte-viisi ja keelega. Juhuslik üksikjuhtumus võtab autori käsitusel laiemad dimensioonid, heites heleda valgusjoa inimese ürgkannatustesse. See kõik on saavutet vormiga, milles on tihenend ja täienend Wilde senised kirjanduslikud voorused. Sellest vormist on klaarund ära juhuslik natura-lism ja protokolliline rahvaelukirjeldus. Kogu esitus, mida hingestab sisemine luule, on tõusnud

nagu kõrgemale tasapinnale. Selles realismis on varjundeid ja toone vahepeäl valitsend impressio- nismist ning isegi sümbolismist. Vaevalt leidub meie uusrealistlikus kirjanduses midagi, mis lähe- nekski oma sisemise elutundega Wilde „Mäeküla piimamehele“, välja arvat vahest Tammsaare „Kõrboja peremees“.

Aastakümneid on Wilde kuulund meie kirjan- duse esirinda ja oma hilisemate tööde kaudu on ta kontaktis selle kirjanduse praeguse arenemi- sega. Ning loodetavasti ei tule tema viimaseid vaikimisaastaid mõista veel ta lahkumisena nii kaua kestnud intensiivsest loovast tegevusest.

6

Nagu näeme, on Wilde suur toodang palju- aineline, paljuilmeline ja väärtuseltki mitmesugune. Kuid ometi leiduvad selles mõned püsivad tun- nused, mis läbistavad kogu seda toodangut. Sest iga kirjaniku temperament, vaimline kokkuseade ja ilmasuhtumine jäävad algolemusilt siiski endis- teks, kui palju ka isik ise ei areneks.

Wilde lõbustas kord oma lugejaid ja viitis nende aega. Siis lähenes ta elule, nägi selle vastolusid ja näitas ka lugejaile. Lõppeks süvenes tema kunstikäsitlus, nõnda et tema elupeegeldus mõjub esteetiliseltki täisväärtuslikuna. Kuid kõige selle juures jäi talle keskmisemaks huviesemeks inimene oma karakteri ja tundeliigutustega, esime- sest tööst kuni viimaseni.

Wilde töödes pole maastikku, ainelist või sotsiaalset ümbrust nagu väärtusi omaette. Ta kirjeldab neid ainult sellepärast, et nende taga- põhjal inimene midagi teeb, et sääli midagi sünnib. Sellest siis Wilde teoste sisemine aktiivsus, sisu- line liikuvus, kogu aeg arenev sündmustikuline

ja hingeeluline intriig, mis on teind autori loetavaks ka nende hulgas, kes otsivad kirjandusest ainult ajaviidet.

Nii palju kui Wilde ongi aateinimene, on ta põhiolemuselt ikkagi eluvaatleja ja oma tähelepanekute jutustaja. Ja sellepärast on tema tööd sel määral õnnestunud, kui palju nende ideoloogia võrsub esitet inimeste karaktereist. Kuid nii pea, kui ta nende kaudu ise tahab midagi sihilikult väljendada, patustab ta oma kirjandusliku algolemuse vastu ega leia õiget tooni. Seda väljalangemist õigelt alalt näeme eriti rohkesti Wilde tegevuse keskajal, mil päevavõitlused nõudsid oma osa.

Wilde ei kirjelda palju oma tegelaste välimust, vaid laseb neil tegutseda, ja nende tegudes ning kõne toonis tunneme neid elavaina. Tema tegelased oma kahekõnedega aitavad niisama üleval pidada teose aktiivset, edasi rühkivat tempot. Siin on vähe jutuaJamist, siin enamasti öeldakse midagi, mis arendab omakord sündmustiku joont.

Võib olla, olenevad Wilde tööde ühtsoodu edasirühkivast tempost ka mõned nende kompositsioonilised nõrkused. Pea iga töö alguses vestab autor aeglasemalt, kirjeldab põhjalikumalt, nagu hoogu võttes. Kuid kui see saavutet, ruttab ta kergesti edasi ja lõpetab tihti peaaegu konseptiivse sisu kokkuvõttega, otsekui kannustaks autoritki uudishimu, rutemini teada saada, mis tema tegelastest lõpuks sai. Osalt võisid oleneda säärased ebatasakaalulised kompositsioonid kirjaniku väsitavast töötamisviisist, kuid neil võivad olla ka sügavamad hingeelulised põhjused.

Wilde teoste vorm, stiil ja keel on üldiselt jutustav, mitte kirjeldav. On aga eksitus oletada, nagu oleks Wilde lause alati äärmiselt lihtne ja rahvapärased algeline. Tõeliselt tarvitab autor

tihti õige keerulisi perioode, kiiludes nendesse veel tundmatuid rahvakeele sõnu. Kuid kui ta selie juures tundub ometi elavana, siis sellesama loogiliselt edasiarendava jutustamisviisi tõttu. Kui aga tempo muutub veelgi elavamaks, siis tarvitab autor õieti lühikesi lauseid, vahel koguni mingit staccato-stiili, telegrammikeelt, kus seisavad lausetete asemel ainult üksikud iseseisvad sõnad.

Wilde pole pea kunagi olnud stiilimeister sõna harilikus mõttes, vaid ainult hää jutustaja. Seda jutustamisstiili on raske iseloomustada, kuid ometi eraldame Wilde proosa kergesti teiste omast, kui mitte muidu, siis mõningate puht-keeleliste tunnuste, võtete ja käänete tõttu. Selles on midagi nõtket, ladusat, edasiviivat ja kaasatõmbavat, kuid ühes sellega tihti ka midagi rahvapäraselt lapidaarset.

K. Päts osutas oma hiljutises kõnes Wilde proosa üht voorust, mida praegune põlv ei oska õieti hinnatagi. Ta toonitas nimelt Wilde teoste mõju meie igapäevase keele arenemisse, näidates, kuidas tema romaanid omal ajal rikastasid ja harisid meie seltskondlikku konversatsiooni. Ta tõi näiteks, et Wilde isegi niisuguse meile põlisenäva sõna nagu „vabandage“ esimesena on tarvitusele võtnud! Kõneleja rõhutas kirjanduse mõju ühiskonda: Peeter Suure reformid ei suutnud üleöö muuta vene seltskonda euroopaliseks, see võis sündida alles siis, kui Karamzin oma teoste abil tema tunded valdas. Säärast kirjanduslikku tahumist vajab ka meie traditsioonitu seltskond, ja nii algelised kui näivadki nüüd Wilde varasemad tööd, ometi ulatusid nad tol ajal valitsevast ümbrusest üle.

Wilde kerge jutustamisstiil on teda pea alati sundind liikuma pinnal ja takistand süvenemist. See ei võimalda kergesti aineliste ja psühholoogi-

liste faktide suurearvulisemat esitamist, sündmuste ning elamuste tihendamist. Nii palju kui me tõsiasjalist materjali saame, sünnib see pääasjalikult tegevuse kaudu, jutustamise varal. Kui aga Wilde tahab neid teadlikult anda, nagu paguti ajaloolises triloogias, siis langeb ta välja oma õigest alast ja ühes sellega ilukirjandusest üldse.

Peab meeles pidama, Wilde on realist, mitte naturalist. Juba ligi nelikümmend aastat tagasi tähendas ta ühes poleemilises kirjutuses: „Mina seisain Zola põhjusemõttest väga kaugel.“ Ja võrdlemisi kaugele on ta sellest ikka jäänd, lähenedes Zola naturalismile vahest kõige enam jutustuses „Lunastus“. Realistina kuulub aga Wilde kirjanikkude liiki, keda võime leida juba kauges klassilises kirjanduses. See realism eitab ainult fantastikat ja lüürilist tundepaisutust ning hoidub igapäevase kõnekeele lähedale, kuid ta ei põlga avantüürilist sündmustikku, romantilisi seisukordi ning üksikute tegelaste idealiseerimist. Kõike viimast leidub ka Wilde teostes, isegi hilisemates, kõnelemata varasemaist. M. Sillaots on näidand oma essees, millised ideaaltüübid on enamasti kõik Wilde naistegelased. „Kuidas ka Wilde kirjutusviisi, mõttelaadi, ilmavaate ja maitse poolest aastakümnete jooksul pole muutunud, — naise kujutamises on ta pea ikka ühesuguseks jäänud: ... on püsinud parandamata romantikuna.“ Wilde realism, kuigi ta põhjeneb elu tähelepanekuil, on rohkem sünteetiline kui analüütiline, nagu üldse hääl jutustajail. Ta ei uuri elu, vaid näeb ja loob.

Ülemal mainit poleemilises kirjutuses tunnistas Wilde neljakümne aasta eest: „Seisain realilisel alusel“, ja alles kümme aastat tagasi kõneles ta halvakspanevalt „paatosest ja klassikast“. Kuid üks ole lõplikult pea kõik kirjandusvoolud kuu-

lutand realismi, kui mitte välist, siis vähemalt sisemist, hingeelulist. Alati on püütud lähemale tõsielule, sellele, mis üleelataval silmapilgul näis täitvat elu ja südant. Isegi prantsuse romantika Victor Hugo päivil ilmus selle lipu all! Kuid reaalsuse tunne muutub, nagu muutub reaalsus isegi. Ja mõne aja pärast näib vahest tänapäeva kõige realistlikum teos juba läbi mingi romantika loori. Ning kes teab, kas ei nähta kord ka Wilde toodangut säärase klassikana, millel ei puudu isegi mitte pateetilised varjundid — nagu näeme seda mineviku realistlikes teostes ja aimame isegi juba Zola?

Kuid lõpulikult on ükskõik, millise kirjandusvoolu sildi alla me Wilde toodangu paigutame. Tähtis on ainult selle toodangu olemasolu ja mõju meie kirjanduslikus ning üldises arenemisloos. Tähtis on, et see toodang on annud kõige laiemad läbilõiked meie lähemast minevikust, meie praegusest elust ja eritlend meie tõulise hingeelu kõige mitmekesisemaid avalduskujusid. Ja tähtis on, et see toodang on viind kirjanduslikku kultuuri rahvasse, kasvatand rahvast ühiskondlikus mõtlemisviis ning kannustand teda parema tuleviku poole.

On loomulik, et meie kõigi nii elu- kui kunstikäsitused Wilde omadega täpselt ühte ei või langeda. Kuid ma usun, et me Wilde elutöö hindamisel üksmeelselt võime tunnistada: Ühel või teisel alal ühendab Wilde meid kõiki. Tema toodangus on aineid, mis on vastuvõetavad kõigile, hoolimata hariduslikest, ilmavaatelistest või sotsiaalseist erivustest. Ta on suur kirjanik — kogu rahvale.

1925.

ERNST PETERSON.

TEMA VIIEKÜMNENDA SÜNNIPÄEVA PUHUL.

1

Ernst Peterson on viiekümne-aastane.

See nimi kuulub kindla vaimlise ilmega isikule ja see aastate arv piirab kindla ideelise ilmega toonitet tegevust. Vähe on kirjanikke, kelle elu ja töö oleks nii ühtlane ning arenend nii loogiliselt kui Petersoni oma.

Koolmeistri poeg — on ta ka ise kogu ea olnud rahvavalgustaja nii koolitoas kui kirjanduses. Esimesist kirjanduslikest katseist päale on teda kannud hariduslik idealism. Ja ühes sellega, mis on algusest päale olnud võõras tema vaimlisele struktuurile, see on talle jäänd võõraks ka siimaale. Ta pole suutnud kohaneda jatkuva ideelise ja kunstilise arenemise järele, ning sellest tema opositsioon viimase vastu. Nii on Peterson kõige suurejoonelisem „seminarist“ eesti kirjanduses, kehastades kõiki selle kirjanikutüübi häid ja halbu omadusi. Olgu meie seisukoht säärase tüübi vastu milline tahes, kuid on kindel, et see tüüp on olemuselt kõige lähedam ja vastuvõetavam laiadele hulkadele ning sellepärast ka laialisemat mõju avaldab kui ükski teine.

Iseenesest ei ole Petersoni ilukirjanduslik toodang suur: enam kui kolmekümne-aastaselt tegevusajal paarkümmend lühemat või pikemat jutustust. Iga eesti kirjanduse lugeja tunneb ilma

lähema süvenemiseta ka kõiki Petersoni raamatuid. Ja et need raamatud nii ideeliselt kui kunstiliselt üksteisest välja kasvavad ning üksteise aineid edasi arendavad, siis võib autori arenemisteest ka kerge vaevaga luua ülevaatliku skeemi.

Petersoni loomingus paneme tähele kolme teravalt piirat ajajärku. Aastal 1888, nii siis just kahekümne-aastase noormehena, kirjutas ta pikema jutustuse „Ei iialgi!“. See idealistlik ja romantiline teos kannab eneses ometi juba palju neist tunnustest, mis on nii omased Petersoni pärastisele tegevusele. Ta on siin tõsine, õpetlik ja sihilise tagapõhjaga nagu kõigis muis teostes. Üldse on aga Peterson sel ettevalmistaval ajajärgul, mis kestis just kümme aastat, võrdlemisi lähedal kirjanduslikele kaasaeglastele, kõigepäält Juhan Liivile.

Kuid aastal 1898 kirjutas ta jutustused „Marjad silmas“ ja „Ühe härja eluloo“ ning algas selle lühikese, kuid seda väärtuslikuma tegevusjärgu, mis on teind Petersoni eesti kirjandusloo üheks silmapaistvamaks nimeks. See on ajajärk, mil Peterson loobus järsult eesti kirjanduse seniseist traditsioonest, saades üle iseene ja oma kaasaeglaste romantilisest maitsest ning ideelisest vaesusest. Ühes Eduard Wildega sai ta kirjandusliku realismi ja ühiselulise uuenduse vaimu kandjaks, köites oma tegevusega nii kaasatundjate kui vaenlaste tähelepanu silmapilguks õieti rohkemgi kui Wilde. Siis ilmusid üksteise järele mõne lühikese aasta jooksul jutustused „Issanda kiituseks“, „Hõiskama Jaagup“, „Tulge appi!“ „Oheliku onu jõulunägemine“ ja „Rahva-valgustaja“. Igaüks neist teostest oli otsekui hoop endise ühiskonna pihta ja ühtlasi uus ehituskivi sellesse alusmüüri, millel peab rajanema kord meie ühiskond. Esimene kord kostis äge üles-

hüüd läbi eesti kirjanduse: tulge appi! Rahval on marjad silmas, ta on nagu härg, keda viiakse tapale, kuid rahva valgustajad ei oska ega taha teda päästa! Jakob Pärn oli algand oma idealiseerivate jutustustega eesti külast ja siirdund eesti linnakodanluse kaudu eesti mõisnikuni. Ernst Peterson algas oma arvustusega mõisast ja kirikumõisast ning jõudis Oheliku Madiseni, paljastades sarkastiliselt neid ühiselulise valskuse vorme, mida Pärn oli idealiseerind säärase pieteediga: seisust, omandust ja perekonda. See energiline protestivaim leidis enesele ka vastava väljenduskuju. Petersoni teoste kompositsioon sai tihedaks, tema stiil löövaks, keel rahvapäraseks. Tema toodangus lõikas eesti naturalism omad esimesed ning parimad võidud.

See Petersoni kui ka kogu eesti naturalismi heroiline ajajärk kestis õieti lühikest aega, vaevalt üle viie aasta. „Rahva-valgustaja“ oli selle kõrgeim, kuid ühtlasi ka viimne võit. Pärast selle teose ilmumist, aga eriti pärast 1905. aasta revolutsiooni tundub ühesooline laskumine Petersoni teostes. Oleme pidand seda mitu korda toonitama ta jutustuste „Liisi“ ja „Kolonisti“, eriti aga „Elsa“ puhul. On, nagu oleks Petersoni looja-temperamendis midagi murdund, nagu oleks ta oma õige võtte unustand, nagu oleks ta sõjapill vale häälestuses. Teiseltpoolt on aga nii kirjanduslik kui ühiskondlik tagapõhi muutund, meie maitset ja nõuded teisenend. Otsekui seda tundes polegi Peterson viimase viieteistkümne aasta jooksul esinend nii palju ilukirjanduses kui pedagoogika, karskusliikumise ja muu tegeva ühiskondliku töö alal.

Petersoni toodang on, nagu öeldud, seevõrra ühtlane ja loogiliselt arenend, et selle kohta juba nüüd oleks võimalik kirjandusajalooline ülevaade.

Hoolimata puudusist, millest mujal küllalt kõnet, hoolimata halvasti peidet tendentsist, romantikasse vääratavast hingeelukujutusest ja stiili konarusist, edustab ta ometi eesti kirjanduses teravalt-isikulist tüüpi. Me tunneme teda ta paremal tegevusjärgul nii ühiskondliku kui kunstilise uuendajana, meile ütleb ühtviisi midagi algupärast nii tema lause järsk lihtsus kui selle karm sisu. Ja sarnase — küll mitte täiusliku, küll mitte euroopalisi nõudeid täitva, selle vastu aga teedrajava suure eesti kirjaniku nimena jääb Peterson meie kirjandusloosse. Seda tõtt on võimata salata, see paneb end ikka uuesti ja uuesti maksma ka järgnevate sugupõlvede juures, kes Petersoni teoseid võtavad kätte juba nagu klassiku omi.

2

Lehitsesin käesoleva juubeli puhul uuesti Petersoni raamatuid, ja need äratasid minus mõnesuguseid uusi mõtteid, millele ma teinekord mitte poleks sattund. Iga hinnang on ju muutlik, olenedes kõige suuremal määral hindaja isikust, silmapilgu tingimustest ja lugematuist juhuslikest mõjudest. See on isiklik moment igas esteetilises otsustamises, ja sellest pole vaba isegi äärmiselt objektiivsust taotlev kirjandusajaloolane. Kas pole ka meid ümbritsevas maailmas viimaste aastate jooksul sündind nii põhjani vapustavaid muudatusi, et nende valgusel nii mõnedki endised nähtused saavad uue värvingu?

Sünnib haruldasi ümberhinnanguid: alles hiljuti näis olevat nii selge, et Petersoni teoste ühiseluline tendents on juba igand, palju rohkem näis kaaluvat nende kirjanduslik vorm. Nüüd peame aga jälle rõhutama ta juttude sihilist poolt,

nii muutumatu kui ongi muidu meie kirjanduslik vaatekoht.

Kõik vananeb, opositsiooni vaim hingab ära ja käremeelsus luitub olude päikesepaiste ning rajuilmade käes. Ka siis sünnib see ümberhinnang, kui asjaomane isik ise elu otsani on jäänd truuks oma nooruse paleustele. Sest ideed on relatiivsed väärtused, mille edumeelsust või tagurlikkust määrab ajajärk, mil neid väljendetakse. Kuid nagu nad vananevad, nii võivad nad värskendudagi olude näitelava kordumisel.

Ja mulle näib, nagu oleks lähemas tulevikus oodata aegu, mil Petersoni seniste ideede vald saab jälle reaalse tähenduse, mil ta ajast luitund allegooriad imevad oludest enestesse otsekui uut õhetavat puna ning elusoojust. Olud ei kordu küll iialgi täpselt, kuid nende tendents, nende üldine kalduvus võib korduda. Võib korduda vähemalt vabameelne või alalhoidlik siht ühiskonna elus.

Kas ei või juba nüüd aimata miskisugust raskuste ümberpaigutust meie rahvuslikel vaekausidel? Kes poleks lugend meie intelligentsi kriisist ja maarahva tähtsuse tõusust avalikus elus? Eesti linnakodanluse valitsusaeg, mis kestis ligi paarkümmend aastat, näib, vähemalt ajutiselt, lõpule jõudvat. Jälle peame tahes või tahtmata järele andma: jah, oleme maarahvas, oleme talupojad, kõigi nende hingeeluliste ja aineliste omadustega, mida piirab see nimetus. Ja jälle saavad meie kohta reaalse tähenduse probleemid, millest vahel kujutlesime olevat üle jõudnud. Meie intelligents on jälle sunnit ärarippuvusse maa ainelistest oludest ja meeleolulistest mõjudest, mis valitsesid eesti ühiselu veel aastasaja algul. Kuid ühes sellega on lähemale nihkund ka kirjandus, mis siis valitses.

Petersoni kirjandus ei vasta muidugi mitte enam praeguseid küla nii ainelisi kui vaimlisi olusid, kuid ta on laadilt ometi läbi ja läbi küla kirjandus, tehes tegemist ainult säälsete põlevate küsimustega. Tasakaal on maaldi muutund, piir kahe klassi vahel teisale nihkund, pärisparunite kõrval on rohkem halle paruneid kui paarikümne aasta eest, samuti on vaimline elu saand palju teadlikumaks, poliitika rahvalikumaks, ühiseluline mõte tungind sügavamale ning „Ohe-liku Madised“ jõudnud täie teadvuseni, et nad on ühiskondlikult kaaluvad isikud. Kuid sotsiaalne skeem on endine ja ühiskondlik ebakõla vahest suuremgi kui enne.

Need asjaolud sunnivad mõlgutama mõtteid, mis pole roosilised. Aimame üheltpoolt eesti nagu talupojarahva arenemist jõukuse, alalhoidluse ja kirikluse tähe all, teiselt poolt aga ühiskondliku võitluse siirdumist lõpulikult oma rahvuse ridadesse. Kuid ühes sellega näeme tõusvat ka kirjanikke, kes on kutsut olema alalhoidliku ja paindumatu talupojarahva ideoloogid nii häas kui halvas. Sarnane arenemine on küll loogiline, kuid sellepärast veel mitte lohutav neile, kelle igatsused ja unistused viimaseil ajal on sirutund palju kaugemale.

Linna omavalitsuse pärast võideldes jäi varju valla omavalitsus, unistades eesti ülikoolist unustasime külakooli, kaugele kandvate kavatsuste keskel olime hoolimatud selle vastu, mis on olnud meie elu alus kõige hilisema ajani. Nüüd oleme sunnit elama jälle seda kitsast elu ja võitlema neid väikesi võitlusi, mis toob tulevik. Ühiskondlik argipäeva töö saab jälle meie tähelepanu keskpunktiks, ja paratamata muutuvad sedamööda ka meie üldised püüded ning veendumused.

Säärases väljavaates kujuneb Petersoni endine toodang mitmeti ajakohaseks ja huvitavaks. Tema teosed on olnud katkematus ühenduses meie olude maakamaraga. Siit on ta saand omad ained, inimitüübid ja käsitletavad küsimused. Nende kitsaste piiride keskel on töötand see ühiskondlik pedagoog ja moralist, ärataja ning uuendaja. Tundes huvitust nende olude vastu, peame tundma seda ka kirjanduslikkude teoste kohta, mis neid peegeldavad.

Kõneleme siin Petersoni töödest, mis ilmusid sajangute vahetusel. Kuidas suhtub autor praegu meil valitsevaisse oludesse, seda me ei tea. Kuid meie rahva seisukord tuletab meele tolleaegist, ja sellest tuleksid teha vastavad järeldused.¹⁾

Kui tõestuvad ülemal avaldet tuleviku aimused, siis peame oletama lähemas tulevikus suurt kriisi kogu meie kirjanduses: ümberhinnangut tervel romantilisel väeliinil ja taganemist realistlikesse kaitsekraavidesse. Ja siis võib sündida ka jälle lähem arusaamine praegu nii vaenuliste kirjanduslikkude sugupõlvede vahel. Sest olud sunnivad ühinema uuesti kõiki vabameelselt mõtlejaid ja eelarvusteta elu vaatlejaid.

1918.

1) Käesolev artikkel on kirjutet saksa okupatsiooni kõige raskemil ajal, mil oli takistet ülevaade nii üldisest seisukorrast kui ka üksikute isikute suhtumisest sellesse seisukorda. Nagu nüüd tagajärele teame, on artiklis esitet vaated olnud mitmeti ekslikud . . .

NIMESTIK.

- Adson, A., lk. 81.
 Abélard, 45.
 Altmann, N., 42.
 Anglada Camarasa, 45.
 Björnson, 56.
 Bornhöhe, E., 146, 170.
 Brandes, G., 29, 30.
 Byron, 20.
 Chopin, 33.
 Colarossi, 60.
 Dido, A., 32.
 Duncan, I., 36.
 Einsild, J., 42.
 Engels, F., 162.
 Franciscus Assisist, 13.
 Goya, 47.
 Grabbe, C., 159.
 Granovsky, 42.
 Greco, El, 65.
 Grenzstein, A., 25—34, 116, 117, 145.
 Grünewald, M., 65.
 Haava, A., 122, 124—140.

- Hamsun, K., 55.
 Hauptmann, G., 162.
 Hebbel, F., 159.
 Heine, H., 16, 29.
 Héloïse, 45.
 Hermann, K. A., 25, 27, 34, 129, 161.
 Hindrey, K. A., 22.
 Hugo, V., 181.
 Huysmans, J.-K., 65.
- Ibsen, 56, 162.
- Jakobson, C. R., 104, 110, 145, 153.
 Jannsen, J. W., 14, 152, 165.
 Jürgenstein, A., 129.
 Jürmann, L., 163.
 Järv, J., 146, 161.
- Kallas, Aino, 122.
 Kampmann, M., 136, 137.
 Kangro-Pool, V., 42.
 Karamzin, N., 179.
 Karin, O., 38, 42.
 Kitzberg, A., 73, 141—154, 166, 170.
 Kivi, Aleksis, 11, 12.
 Kleist, H., 159.
 Koidula, 14, 34, 104, 105, 107, 108, 128, 150.
 Koort, J., 42.
 Kotzebue, A., 152.
 Kreutzwald, F. R., 14, 104, 105, 107—110, 170.
 Kuhlbars, F. (Villi Andi), 107.
 Kukk, J., 16.
 Kunder, J., 14, 107, 150.
 Kärner, J., 154.
- Lagerlöf, S., 142.
 Liebknecht, W., 162.

- Liiv, Juhan, 9—24, 80, 105, 116, 124, 125, 127,
 135, 138, 145, 165, 170, 173, 176, 183.
 Linde, B., 15.
 Luiga, G. E., 14.
 Luiga, J., 13—15.
 Martna, M., 30.
 Marx, K., 162.
 Masák, H., 47.
 Metsanurk, M., 154, 168.
 Molière, 36.
 Mühlen, von zur, 60.
 Mägi, K., 42, 50—69.
 Nyman, R., 42.
 Obermann, E., 35—49.
 Okas, M., 127, 129.
 Oks, J., 36, 47, 65, 70—83, 89.
 Peterson, E., 14, 15, 145, 166, 168, 170, 182—188.
 Peterson, Kr. J., 80.
 Poe, E., 65.
 Prants, H., 161.
 Pärn, J., 14, 184.
 Päts, K., 179.
 Raudsepp, H., 154.
 Reinwald, A., 14, 103—114.
 Richter, E., 162.
 Ridala, V., 22, 127—129.
 Rimbaud, A., 70, 71, 79.
 Rootsman, O., 84—99.
 Rops, F., 45.
 Saal, A., 146, 170, 171.
 Sallinen, T. K., 42.
 Schiller, 159.

- Shakespeare, 159.
 Sillaots, M., 180.
 Skalbe, K., 56.
 Spinoza, 29.
 Stieglitz, parun, 60.
 Sudjbiinin, kujur, 57.
 Suits, G., 30, 65.
 Suve Jaan, 14.
 Sööt, K. E., 115—123, 124, 127.
 Sörmus, E., 51.

 Taevere, M., 62.
 Tammsaare, A. H., 154, 177.
 Tarkiainen, V., 11.
 Taska, E., 38, 42.
 Tassa, A., 38, 42, 47, 51—55.
 Tassa, R., 37—40, 42, 51, 52.
 Tolstoi, L., 164.
 Toulouse-Lautrec, 45.
 Triik, N., 42, 51—54, 59, 67.
 Tõnisson, J., 17.

 Uurits, A., 42.
 Veske, M., 104.
 Wilde, E., 24, 15, 20, 21, 145, 154, 155—181, 183
 Zola, 162, 180, 181.

30. -

A
2825
11
215338

30. -

A
2825
215338 ¹¹/₈

FRIEDEBERT TUGLAS: KRIITIKA II

FRIED. TUGLAS

KRIITIKA

II

OSAÜH. NOOREESTI
KIRJAST. TARTUS

